

Голос
пам'яті

ТАМАРА МОРОЗ-СТРІЛЕЦЬ

Голос пам'яті

Спогади

ТАМАРА МОРОЗ-СТРІЛЕЦЬ

Київ
«Радянський письменник»
1989

ББК 83.3Ук7
М80

У книжці дружини і друга видатного українсько-го радянського письменника Григорія Косинки (1899—1934) відтворюються риси суспільної й літературної атмосфери 20—30-х років на Україні; висвітлюються невідомі й маловідомі моменти біографій та творчості як самого Г. Косинки, так і діячів української культури, з якими він був зв'язаний дружніми й творчими стосунками,— зокрема письменників Євгена Плужника, Дмитра Загула, Валер'яна Підмогильного, Мелетія Кічури та ін., несправедливо репресованих у 30-ті роки.

Розрахована на широке коло читачів.

Рецензент
кандидат філологічних наук
В. В. Яременко

Редактор О. І. Никанорова

М 4702640204-153
М223(04)-89 — 71.90

© Видавництво «Радянський письменник», 1989
ISBN 5-333-00584-2

ЗОЛОТІ ОКРУШИНИ ПАМ'ЯТІ

Цини їм нема... Не за мистецьку вартість, ні. Не за зблиски словесних образів, не за цікаві бувальщини із життя видатного майстра новели Григорія Косинки та його друзів. Любителю курйозів письменницького життя, що дивиться на спогоди як на замкову свердловину, через яку можна побачити щось придатне для міщанського смакування, хай відкладе книжку набік, не читаючи. Нічого поживного він у ній не знайде, і написана вона не для нього.

Це книга болю, що кладе найглибші карби на душі.

Це книга радощів, пам'ять про які здатна утримати людину на плаву життя довгі роки.

Це книга документальних свідчень, донесених не в довідках різних установ, а в серці близької людини, свідчень, зігрітих душевним теплом, любов'ю, захопленням, які з плином років не минають.

Це книга-сповідь про власне життя і спільне життя із Григорієм Косинкою. Коротке, але яскраве, щасливе, хоча й невлаштоване та трудне, як і життя цілого народу, мільйонів таких, як Тамара Михайлівна Косинка.

Одного вечора Тамара Михайлівна подзвонила мені по телефону, дякувала за публікацію про Якова Савченка і стала розповідати:

— А я недавно похоронила його дружину. Вона була зовсім юна, як Савченко одружився з нею, зовсім дівча. І коли почали стали забирати «чорні ворони» письменників, він усе говорив їй, як треба поводитись і жити, коли заберуть і його. «А чого б тебе мали забрати?»— «Мало чого може трапитися, беруть же он людей нізачо». І коли Савченка забрали, дружина запідозрила, що чоловік у чомусь таки був винен, інакше навщо б так настирно готував до можливого арешту. І кляла його все життя, що зав'язав їй світ, маючи за душею якийсь темний злочин. І зрозуміла все, і вдруге пережила трагедію — що стільки років носила покривджену пам'ять. Але це вже все їй прояснилось, як приїхала із Алжіру.

— А чого вона там була? — мое здивоване, продиктоване незнанням, запитання.

— Та це не про той Алжир, що ви думаєте. Це абрєвіатура: «Акмолінський лагєр жєн изменників Родины»—«АЛЖИР».

Мєні, як кажуть, заціпило. Знав про «СЛОНА» («Соловєцький лагєр особого назначєния»), знав про «Гулаг» («Главное управление лагєрей»), а про свїй рідний Алжир почув уперше. Уперше довідався й ще про одну жїночу долю, тричі покарбовану трагєдією — репрєсією чоловіка, власною репрєсією і усвідомлєнням підступно вчинєної репрєсії душі, пам'яті — можливо, найтяжчого злочину.

Тож перше слово про авторку цїєї книжки, людину такої ж знівєченої, але мужньої, свїтлої і цїлеспрямованої долї. Тамара Михайлівна не підписуєтьєя прїзвищем Косинка. Її дївоче прїзвище — Мороз, в одруженні Мороз-Стрїлець (Стрїлець — справжнє прїзвище Григорія Косинки), а вже літературне ім'я чоловіка — Косинка — у нашому щодєнному вжитку прикладаємо і до неї.

Якось запитав Тамару Михайлівну, чи важко було бути дружиною Косинки?

Вона посміхнулася і сказала, що ні. Її інші жїнки письменників, що із Косинчиного поколїння, винищеного в 30-ті роки, на її думку, так би сказали, бо письменники 20-х років були «нормальні люди», як і всі, ходили на роботу і з неї жили, ад-

же письменницька праця тоді майже не давала заробітку і була тією потребою, що спонукалася внутрішніми чинниками, а не гонорарами. Гонорар — то було свято, а щоденно було по-всякому, але про те й не йшлося. І коли заходили Плужники, Загули, скажімо, чи будь-хто із «Ланки», то так зване «застолля» проводили за читанням нових творів, обмінювалися мистецькими новинами, обговорювали наміри, плани... І — розповіді, спогади, сплески світлих усмішок від напливу радісних видінь. А то раптом така печаль, що відразу хочеться перевести розмову на щось інше.

Тамарі Михайлівні вже вісімдесят чотири, — світла пам'ять, енергія, чого інші і в п'ятдесят не мають. Її сьогодні зустрінеш і у видавництві «Дніпро» заглибленою над версткою першого повного зібрання творів Григорія Косинки, і в журналах, і в УРЕ, куди вона іде, щоб виправити допущені неточності в енциклопедичних виданнях. Вона добивається відзначення 50-річчя перекладу «Мертвих душ» М. В. Гоголя українською мовою, яке минуло в 1984 р. І хоч «ювілей» не відбувся, але справедливість була відновлена. Виданий 1934 р. переклад безсмертного твору Гоголя без зазначення імені перекладача нарешті знайшов його — Григорій Косинка. Тоді це ім'я зняли, бо перекладач уже був розстріляний. Відомості Тамари Михайлівни підтверджені і стали здобутком літературознавства.

У першому виданні енциклопедичного довідника «Київ» (1981) інформація про вул. Чапаєва закінчувалася так: «У буд. № 9 минули дитячі роки рос. письменника К. Г. Паустовського...» До другого видання Тамара Михайлівна доповнила довідку відомостями про те, що в будинку № 12 жив український письменник Григорій Косинка і написав там низку своїх блискучих новел. Статтю про газету «Більшовик» вона також доповнила іменем Г. Косинки — ще одного письменника, який виступав на її сторінках і опублікував близько десяти творів. Кілька видань творів письменника і книга «Про Григорія Косинку» (1969) вийшли з ім'ям упорядника Тамари Мороз-Стрілець. Численні спогади опубліковані по різних

Журналах і зібрані тепер під спільним титулом «Голос пам'яті».

І мимоволі спадає на думку глибока за змістом «Забута тінь» Лесі Українки. Йдеться про флорентійського вигнанця Данте, який «серед хаосу дивовижних марищ» знайшов «квітки барвисті вічні» пісень, склав їх у вінок:

Скропив його небесною росою
І положив на ранню могилу
Вродливий Беатріче Портінарі,
Що раз колись до нього усміхнулась...

Уява поетеси бачила все ж іншу постать, без вінця слави і ореола, навіть без імені, не оспівану поетами і не змальовану митцями, але яка постійно стояла між Беатріче і Данте.

Вона, як вірна тінь, пішла за ним,
Хто був проводарем «Італії нещасній».
Вона ділила з ним твердий вигнання хліб,
Вона йому багаття розпалила
Серед чужої хати. І не раз
Його рука, шукаючи опори,
Спиралась на її плече, запевне;
Їй дорога була його співецька слава,
Але вона руки не простягла,
Аби хоч промінь перейнять єдиний...

«Се жінка Дантова»,— каже Леся Українка. І хоч історія мовчить про її життя, власну долю, радощі й горе,— духовним зором, думкою поетеса бачить

Багато днів смутних і самотних,
Проведених в турботному чеканні,
Ночей безсонних, темних, як той клопіт,
І довгих, як нужда, я бачу сльози...

Ми любимо читати про Дантову Беатріче, Петрарчину Лауру, зв'язати за ними силу почуття («Так, як Данте любив Беатріче, як Петрарка Лауру любив» — у О. Олеса) і міру таланту і заборгували перед власними Лаурами, а ще більше —

перед «забутими тінями» наших письменників — їхніми горезносними вдовами.

«Поемою української душі» називали сучасники взаємнини Пантелеймона Куліша і Олександрі Білозерської (Ганни Барвінок). Були в «гарячого» Куліша свої Беатріче в особі Ганни Рентель, Лесі Милорадовичівни, Параски Глібової, Марії Маркович (Марко Вовчок), але за ним ішла «його тінь» — вірна дружина, що присвятила всю себе увічненню свого чоловіка, виданню його спадщини, для чого спродала всі їхні маєтності і померла в чужій селянській хаті на солоні, кинутій на глиняну долівку. Її самозреченість, самопосвята, аж до самозабуття, гідні увічнення. Але минуло 150 років від дня народження цієї жінки, що й сама дала літературі багатоцінну спадщину, а ми не знайшли для неї навіть доброго слова. Хто написав твір, гідний письменства великого народу, про Лідію Євгенівну Вовчик-Блакитну, що стільки зробила для повернення й очищення імені Василя Еллана-Блакитного, оскверненого нашими рідними блудословами? Не знають спокою в увічненні пам'яті і виданні спадщини своїх славних чоловіків, наших письменників і вчених — Івана Пільгука і Дмитра Прилюка їхні дружини Валентина Титівна і Віра Григорівна, ростять дітей і леліють пам'ять вдови Віктора Близнеця і Григора Тютюнника — «забуті тіні», хоч і серед нас.

Я не розумію, чому ми не маємо книги, подібної тій, що написав Є. Богат, — «Що водить сонце і світила» (любов у листах видатних людей), написаної за нашими письменницькими долями, за українською історією.

Такі думки щонайперше виникають, коли читаєш спогади Тамари Михайлівни Мороз-Стрілець, думаючи про її тяжку українську долю. Скільки типового і вражаючого в її житті, в житті її роду, що корінням проріс у чернігівську землю, мнжився і проростав на землі полтавській і київській.

Вона згадує ще свого діда, який був кучером у пана Барановського в с. Бистрик (тепер Кролевецький район Сумської області), і бабу, яка була у того ж пана куховаркою. Батько уже був волосним писарем, грамотієм-самоуком, пізніше скін-

чив «гімназію на дому». Ім'я Михайла Мороза мені колись зустрічалося в історичному архіві. Працюючи над вивченням Бориса Грінченка, розшукав справу про так звану «лубенську самооборону» 1905 р., в якій брала участь Настя Грінченко, дочка письменника. Вона померла в пологах 1908 р., але за дверима чергував жандарм, який мав після пологів знову спроводити її в тюрму. По справі проходили Михайло Мороз, Микола Сахаров, чоловік Насті, з яким вона не мала церковного шлюбу. І от де зв'язалася історія.

Тамара Михайлівна розповідає, що за участь у революції 1905 р., зокрема в революційних подіях на Чернігівщині, її батько був висланий за межі Чернігівської губернії. Родина поїхала в Полтаву. У Полтаві вона і народилася 27 жовтня 1905 р. За участь у революційних подіях на Полтавщині батько потрапив під суд. Пізніше жили в Києві, 1927 р. батьки переїхали в столичний Харків. Ростили трьох дітей. Найстарший — Микола Мороз — закінчив приватну гімназію Володимира Науменка в Києві, а потім навчався у Празькій академії мистецтв разом із В. Касіяном. У 1925 р. за прокомуністичні погляди був висланий із Праги і виїхав у Париж. Воєнне обізвався із Парижа в 1937 р., просив метричну довідку про народження, хотів повернутися додому. Відтоді — ніякої звістки. У Франції одержав високе почесне звання «Кавалер-офіцер Почесного легіону Франції». Другий брат — Олександр — помер у 1985 р., будучи доцентом Харківського будівельного інституту. Тамара Михайлівна закінчила 2-гу Київську українську гімназію ім. Кирило-Мефодіївського братства (нині Київ — єдина слов'янська столиця, в якій не увічнено творців слов'янської писемності — Кирила і Мефодія). Її вчителями були Михайло Кравчук, який викладав математику, і Микола Зеров — викладав латинську мову. Вона зберегла про своїх гімназійних учителів світлі спогади. Оповіді про них такі живі і яскраві, що просяться на окремий їх запис.

Зустрічі із Григорієм Косинкою, одруження і спільне десятирічне подружнє життя Тамара Михайлівна описала в спо-

гадах «Отакий він був», опублікованих 1969 р. в книзі «Про Григорія Косинку». А якою була вона, дружина засудженого, згідно повідомлення ТАРС 18 грудня 1934 р., «по обвинуваченню в організації підготовки терористичних актів проти працівників Радянської влади» і розстріляного як «ворога народу» українського письменника Косинки-Стрілець Григорія Михайловича? 29-річна вдова з тавром «ЧСИР» («Член семьи изменника Родины») і приписом «мінус п'ятдесят» (тобто без права проживати в 50-ти найбільших містах Радянського Союзу; припис «мінус десять», «мінус двадцять» і т. д.). Випускниця першого випуску операторського факультету Київського державного інституту кінематографії захищала дипломну роботу на тему «Освітлення в практиці мікрофільмування» через два тижні після арешту чоловіка, уже не маючи паспорта. Завідуючий кафедрою професор Файнштейн дав високу оцінку її роботи: «Робота т. Мороз-Стрілець тим і цінна, що вона дає першу спробу викласти на підставі загальної мікроскопії систематично, з теоретичним обґрунтуванням техніку одного з основних процесів мікрофільмування — техніку освітлення. Ця дипломна робота може бути з успіхом використана як підручник, особливо для тих, хто працює в науково-дослідних закладах...»

Але ні підручника, ні викладача не вийшло. 18 грудня газети повідомили про розстріл 28 із 37 відданих до суду. Конфісковано майно, відібрано паспорт. Приїхав батько і забрав до Харкова. Але в Харкові жити їй було заборонено. Батько поїхав з дочкою в Полтаву. Колишній побратим по революції 1905 р. Сахаров, коли довідався, хто і чого, закрив двері і не пустив до хати. Інша батькова товаришка, Кохановська, відгукнулася: поселила в однієї медсестри у кладовці, де стояв столик і був репродуктор. Приїздив батько, привозив їжу, а дочка місяць за місяцем штопала людські панчохи — і так три роки! Коли в 1937-му нарешті отримала в Полтаві паспорт, то лікарі вже мусили констатувати: «Втрачена психічна рівновага». На лікування батько забрав до Харкова. Згодом допомогли влаштуватися в Інститут судової експертизи. Ро-

бота за фахом, почала навіть працювати над кандидатською дисертацією «Методи фільмування в невидимих променях спектра», але неспокій і тривога наростали. З жахом спостерігала, як порожнів з кожним днем «будинок політкаторжан», що навпроти,— і нарешті спорожнів зовсім. 15 квітня 1938 р. о 3-й ночі забрали батька, який працював завідуючим статистичним відділом. Забрали— і як у воду канув, жодних відомостей до сьогодні. А невдовзі— війна, окупація. Не виїхала на Захід, як це зробило чимало сімей репресованих. Усе витерпіла, витримала. І тільки наприкінці 1957 р. Воєнна колегія Верховного Суду СРСР надіслала довідку за № 4Н-011854/57 від 5 листопада 1957 р.: «Дело по обвинению Косынка-Стрелец Григория Михайловича, арестованного 5 ноября 1934 года, пересмотрено Военной коллегией Верховного Суда СССР 19 октября 1957 года.

Приговор Военной коллегии от 13—14 декабря 1934 года в отношении Косынка-Стрелец Г. М. по вновь открывшимся обстоятельствам отменен и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

Косынка-Стрелец Г. М. реабилитирован посмертно».

Відтоді все життя Тамара Михайлівна віддає поверненню істини про свого незабутнього чоловіка і про тих, хто пішов із ним і за ним. І найперше—де його могила? Де їхні могили? Щоб вклонитись їм, покласти в узголів'я орошені сльозами квіти. І вона пише і пише: «Человеку свойственно посещать место захоронения близких людей. Едут в другие города и даже в другие страны. И как тяжело, когда более 50-ти лет знаешь, что это место где-то рядом, близко, но неизвестно, где именно. Трагедия произошла в Киеве. Так где же место захоронения 28-ми расстрелянных в Киеве в декабре 1934 года, в числе которых был и мой муж? Чтобы поклониться той земле и на камень смерти положить цветок».

Раніше не відповідали, а з настанням гласності одержала нові відомості. Начальник секретаріату Воєнної колегії Верховного Суду СРСР 8 червня 1988 р. надіслав хоча й офіційний, але вже з нотками людяності лист:

«На Ваше заявлення сообщаю, что место захоронения Косынки-Стрилец Григория Михайловича неизвестно и установить его, к сожалению, невозможно, поскольку в период приведения в исполнение приговора Военной коллегии Верховного Суда СССР от 14 декабря 1934 года места захоронения осужденных к расстрелу не фиксировались. Приговор приведен в исполнение 17 декабря 1934 года. В 1958 году было дано указание в отдел ЗАГС исполкома Киевского горсовета о регистрации смерти Косынки-Стрилец Г. М.

Понимая всю глубину постигшей Вашу семью трагедии, прошу принять наши соболезнования».

Ну що ж, як кажуть, краще пізно, ніж ніколи. І хоч службові інстанції не можуть вказати святих могил, бо, бачте, не зафіксовані дані в паперах, а шукати виконавців — не службова справа, Тамара Михайлівна, опитуючи сотні людей, зіставляючи найсуперечливіші відомості, чула такі припущення, що всі двадцять вісім розстріляних, а серед них брати Іван і Тарас Крушельницькі, Косинка-Стрілець Григорій Михайлович, Фальківський Дмитро Никанорович, Буревій Костянтин Степанович, Влизько Олексій Федорович, були закопані в кінці Лук'янівського кладовища вночі 18 грудня 1934 р. Там слід поставити пам'ятник, а поки що туди носить і кладе квіти Тамара Михайлівна, а також кладуть квіти і Тамара Михайлівна, і люди до меморіальної дошки з бронзовим погруддям письменника, встановленої 1971 р. на будинку по вул. Володимирській, № 24-Б (підвір'я Софійського музею).

Клопотів у неї вистачає. І не тільки з підготовкою до видання творів Косинки. Ще 1974 р. вона видала твори Калістрата Анищенка (1885—1929), автора цікавих збірок оповідань «Мираносці» (1926), «Баланс» (1927), «Піраміди пролетаріату» (1929). Вибір її не був випадковим. Калістрат Анищенко — рідний брат Наталії Романівни Анищенко — матері Григорія Косинки.

Звідси починався він як письменник. Це й була його перша письменницька школа. Тамара Михайлівна відтворює цю школу низкою нарисів-спогадів, документалізуючи їх листами,

дарчими написами, картинами, що збереглися, іншими свідченнями, що піддаються перевірці.

Це найцінніша якість її «Голосу пам'яті»: кожне свідчення можна перевірити документом. Вони, її спогади, можливо, сухуваті, часом позбавлені колористичних деталей, але строго документальні. Кожен читач, — не кажемо вже про фахового філолога, — маючи документальні свідчення, подані в спогадах, багато чого додумає, домалює й сам, і Косинка постане в колі Василя Стефаника, Ольги Кобилянської і як учень, і як рівний серед рівних, бо мало хто здобувся на таку оцінку Василя Стефаника, як він: «Особливе поздоровлення посилаю Грицькові Косинці, який ущасливив мене своїми творами». Ущасливити Василя Стефаника художніми творами міг тільки майстер, силою рівний йому, що вмів писати «коротко, сильно і страшно».

Спогади Тамари Михайлівни спливають не тільки «З криниці болю», як назвала вона одну з своїх публікацій («Вітчизна», 1988, № 9). На дні її пам'яті горить вогонь, що «серце гріє» і через багато десятиліть. Те вогнище розводили багаті на Прометеїв дар люди — Д. Загул, М. Вороний, Остап Вишня, В. Підмогильний, Є. Плужник, Г. Косяченко і багато інших. Це коло сучасників Григорія Косинки і його дружини, Тамари Михайлівни. У її розповідях окрушини многоцінних свідчень, штрихи до портретів, характерів, колоритні замальовки літературного побуту, оцінки письменників із гніздов'я Євгена Плужника в поезії і Григорія Косинки в прозі. Читаю спогад «Косьмачка» і пригадую епіграму 20-х років, підписану В. К. (Володимир Блумштейн?):

Косинка й Осьмачка —
На два кінці ломачка:
Для Винниченка зброя,
А в нас стирчать обое.

Злий шарж, з натяком на участь Осьмачки й Косинки у журналі «Нова Україна» (Прага, 1922), який видавав В. Винниченко. Своєрідний літературний донос, який, як вельми про-

дуктивний жанр, давав вагомі політичні гонорари уже в 20-х роках. Але й тут засвідчено, що поет і прозаїк були щирі друзі. Характерна риса доби: Плужник пише віршові вставки до прозових творів Підмогильного, Косинка бере за епіграф рядки Т. Осьмачки. Цими документальними свідченнями стверджуються й суто суб'єктивні враження авторки спогадів про Осьмачку: «Високий, стрункий, волосся темно-русяве, очі карі, брови густі й широкі, аж ніби зрослися в одну брову,—красивий, файний хлопець. Погляд пильний, неначе з-під лоба, насуплений. Уста вигнуті у трохи аж ніби саркастичну посмішку. Хода — великими кроками, швидка, енергійна,— враження, що він завжди поспішає». Читач має дякувати за такий колоритний портрет. Ще більше вдячності виявить колись письменник, що писатиме твір про літературний побут 20—30-х років. Великий фактичний матеріал, що надається сьогодні до перевірки й іншими свідченнями,— найголовніша й найцінніша риса спогадів Тамари Михайлівни Мороз-Стрілець.

Варто підказати читачеві ще одну рису вміщених у книжці споминів. Їхнім джерелом, першопоштовхом, часто буває не пам'ять, а архівний документ, спогади інших осіб. Тамара Михайлівна — сумлінний літературознавець. Знайдений документ, дарчий напис на книжці, посвята, спогад сучасника збуджують і активізують її пам'ять — і вже відомий факт обростає цікавими і новими подробицями, нюансами, розширює і поглиблює наші знання про людей, про той чи інший твір, відому подію.

Голос Пам'яті, як і попіл Клааса, б'є в серце, збурює розум. Маємо дякувати Тамарі Михайлівні за золоті окрушини її пам'яті. Вони накладаються шматками живого життя на білі плями розстріляної історії, і ті плями бліднуть, а місцями й геть зникають, воскрешаючи зримі риси яскравого горіння живих людських душ. І то не буденних, а високих, пристрасних, палких, сяючих. Вони не потрапили, за мудрим словом О. Довженка, в «закритий розподільник безсмертя», яким користувалася нікчемна меншість «сильних», чия сила виявилася примарною, хоча й реально кровожерною, жорстокою. Здається,

дедалеко той час, коли на «розподільнику безсмертя» зникне вивіска «закритий» і з'явиться табличка «закрито». І вже на-
завжди. Шлях у безсмертя вказуватиме тільки людська, на-
родна пам'ять, любов і шана, а не чиновницьке розпорядження
на право вічного поселення серед сонму справді великих на
священній алеї національного некрополя в столичному Києві.
І чим більше вдасться вихопити спогадів від живих ще нині
сучасників усіх невинно убієнних великих душ, тим міцнішою
буде пам'ять нащадків, а в нас — почуття виконаного грома-
дянського й наукового обов'язку. Та, на жаль, мало в нас ос-
таним часом з'являється спогадів, літературних записів із вуст
оповідачів про людей і події далеких уже 20—30-х років. А на
часі вже й збирати документальні матеріали, спогади, оповіді
про письменників, що заявили про себе в шістдесяті роки на-
шого століття і вже відійшли від нас, часом відверто «хряп-
нувши» дверима на цей жорстокий і невлаштований світ. Ба-
жано, щоб голос пам'яті їхніх сучасників дійшов до найдаль-
ших нащадків.

На часі видавати «Бібліотеку українського мемуару». Ме-
муарна українська радянська проза, представлена іменами
Ю. Смолича, О. Довженка, Ю. Яновського, Т. Масенка, В. Мин-
ка і багатьох інших, збагатиться й мемуарними оповіданнями
Т. М. Мороз-Стрілець.

Василь Яременко

«ДОРОГА ВЧИТЕЛЬКО!»

Так звертався Григорій Косинка у листі до Ольги Кобилянської.

...Після реабілітації Косинки, коли й з мене було знято страшну аббревіатуру «ЧСИР» («Член семьи изменника Родины»), я у 1960 році повернулася до Києва й почала ретельно розшукувати все, пов'язане з ім'ям Косинки. Переглядала періодичні видання з 1915-го по 1934 рік, тобто допоки жив Косинка.

Натрапила на таке видання: «Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сорокалітньої письменницької діяльності (1887—1927)», Чернівці, 1928 рік.

Перегортаючи сторінки цього альманаху, побачила вітальний лист Косинки Ользі Кобилянській, видрукований з цензурними купюрами.

Одразу звернулася до Чернівецького музею Ольги Кобилянської, де, як я сподівалася, зберігається автограф цього листа, з проханням вислати мені фотокопію. Була глибоко зворушена, коли за кілька днів одержала відповідь: зробимо фото й надішлемо.

І ось із Чернівців прилетів лист Косинки. Коли я вгледіла руку Григорія, у мене закалатало серце...

Не дивуйтеся такому. Коли помирає рідна людина, залишаються її речі, фото й інше — все, що

Ольга
Кобилянська.

нагадує її й ніби зменшує втрату. У мене ж разом із ним було втрачено все, все, все...

Лист цей — одна з перших моїх знахідок. Рядки, написані його рукою, викликали перед очі все, що пов'язане з цим листом і відбувалося понад сорок років тому.

Григорій Михайлович любив твори Кобилянської, і 1927 року, коли громадськість відзначала 40-ліття творчої діяльності письменниці, він надіслав їй вітального листа, в якому писав:

«Сорок літ минуло, коли в українській літературі з'явився Ваш перший знаменний твір...

З того часу Ви невтомно працювали на полі української культури, подарувавши нашому письменству цілий ряд першорядних творів — безсмертних шедеврів, що піднесли наше красне письменство...»

Пригадую, як одного літа ми поїхали відпочивати на село. Саме того року вийшла з друку «Земля» Ольги Кобилянської, і Григорій Михайлович узяв книгу з собою. Спочатку читав сам, не одриваючись, так що не можна було допроситися зробити щось і навіть умовити поїсти. Все читав і читав... Прочитавши, сказав: «Тепер людям почитаю — не всі ж письменні». І читав...

Так було й другого дня, й третього... Я не витримала і запитала:

— Доки це триватиме? Треба ж і побродити десь на узліссі, оглянути околиці, піти на річку...

Я знала думку Григорія: «Письменникові цікаво спостерігати, як читач сприймає художній твір — його власний або іншого автора», але витратити на це відпустку мені здавалося недоцільним. І як мені було прикро згадувати мої докори, коли Григорій прочитав свого листа до Кобилянської: «Я знаю, як любить та шанує Вашу творчість не лише наша інтелігенція, — прості селяни, слухаючи «Землю» Вашу, плакали, приказуючи: «Знає, мабуть, до дна горе й радощі мужицькі ота Ольга Кобилянська»!..»

Саме в дату ювілею, 27 листопада, в Академії наук відбулося урочисте засідання, і надіслали привітання ювілярці. Два дні по тому в нас зібралися друзі, товариші, знайомі відзначити день народження Григорія Михайловича. Ще тільки лаштувалися біля столу, як помітили: він уже підняв келих.

— Пропоную перший тост за нашого дорогого ювіляра Ольгу Кобилянську. Побажаємо їй здоров'я і довгих років натхненного життя!

1886 NY

Київ, 4 квітня 1927 р.

Вшан. Ользі Кобилянській,

Вельмишановна, дорога Любомирівно.

Сорок літ минуло, коли в українській літературі стався Ваш перший значущий збір...

З того часу Ви невідомо працювали на полі української культури, подарували нам: письменству цілий ряд першорядних творів — безсмертних шедеврів, що піднесли наше кричне письменство до рівня найновітніх досягнень західно-європейської літератури.

Я знаю як любить та шанує Вашу творчість не лише наша інтелігенція — приїї селяни, слухачи "Землі" Вашу плакали, приказуючи: "Скажіть, мабуть, до зна горе і радощі мужицькі ота Ользі Кобилянській!..."

... В смутний час для України припадає Ваше свято — цей історичний для української культури день — в смутний, каму, час, коли землі наші пошмацьвано хоробниками, коли єдине тіло народу на-

щого - розмарина, - ти я тільки вірно, до-
рога Дмитро, як то вірша була перші
Ваша Верковичівна: " Некай утискиють
нас до стону воі, некай видумують на
нас плахи і залюци, митці, що треба,
шкідять нам багато, підпилюють не одне
жизніть, але яко кажує нас знісати.
Це не вкочать їм ніколи!

І далі: "... Коли тільки сота часина мого
народу відчував так, як я, то ми
не зникнемо!"
- Так, ми ніколи не зникнемо!

Вітати вас всім серцем - я
вірно, що ви ще чотири-чотири літа
приживатимете, повчати на зразках
Ваших незрівнянних творів нас,
молодих, що в своїй творчості
будемо стреміти до того, щоб
стати Вашими гідними учнями.

І глибоком до вас по-
шаном та сердечним при-
вітом.

Тригорій Косиня

Лист Г. Косинки до Ольги Кобилянської.

Мелетій Кічура, Дмитро Загул проголосили і свої тости. А потім Загул звернувся до Косинки:

— Григорію, може, ви прочитали б нам що-небудь із творів Кобилянської?

Григорій не встиг відповісти, як Іван Севера зауважив:

— Товариші, ми захопилися і навіть забули, чому зібралися сьогодні у Григорія Михайловича.

Схаменувшись, почали поздоровляти іменинника.

Трохи згодом Григорій Михайлович підвівся, і всі почули:

«— Слухайте!

Зачиніть двері...»

Один знайомий підхопився й тут же, зняковівши, сів, бо Григорій Михайлович спокійно продовжував:

«...збийтеся в гурток, спиніть у собі віддих і слухайте!

Серна біжить лісом.

Зеленим, веселим, буйним, розкішним лісом і шукає чогось.

Біжить. Квітки під ногами ломить, угинає. Шелестить листя дерев, шепче щось. Колишеться ледве помітно поважне галуззя старої лісної деревини».

Всі слухали, затамувавши подих, коротеньку поезію в прозі з циклу «Мої лілеї» Ольги Кобилянської.

Все, що належало перу Кобилянської, Григорій Михайлович з інтересом вивчав, й іноді його захопленню не було межі.

Дуже зрадив Косинка, коли йому пощастило придбати в букіністичній книгарні книгу «В неділю рано зіле копала» (Київ, 1909). Цей твір Кобилянської Григорій Михайлович перечитував з насолодою, а деякі місця читав для мене уголос.

За характером своїм Григорій Михайлович не був

схильний до хвастощів, але коли в руках мав антикварну книгу, тоді хизуванню не було краю...

Ми збиралися на один з літературних вечорів, і я побачила, що він бере з собою згадану книгу Кобилянської. Я тоді сказала:

— Навіщо брати цю книгу, ще загубиш!

Григорій відповів:

— Може, декому й покажу.

На вечорі ми побачили солідну постать добродушного Павла Петровича Филиповича — професора Київського ІНО, поета, літературознавця, який написав вступну статтю до «Землі» О. Кобилянської.

Григорій Михайлович так і попрямував до нього, тримаючи поперед себе книгу «В неділю рано зіле копала», і, наблизившись, вигукнув:

— Життя вимагає пісень!

Павло Петрович здивовано мовив:

— Слова мого вірша. Як це розуміти?

Григорій Михайлович, простягаючи книжку Кобилянської, пояснив, що варто було б видати цей твір, і порадив Павлові Петровичу написати до неї вступну статтю.

Невдовзі твір Кобилянської «В неділю рано зіле копала...» з передмовою П. Филиповича таки вийшов з друку — одночасно у двох видавництвах.

Наприкінці листа до Ольги Кобилянської Григорій Косинка писав:

«Вітаючи Вас всім серцем,—я вірю, що Ви ще довгі-довгі літа працюватимете, повчаючи на зразках Ваших незрівнянних творів нас, молодих, що в своїй творчості будемо стреміти до того, щоб стати Вашими гідними учнями.

З глибокою до Вас пошаною та сердечним привітом

Григорій Косинка».

БАТЬКІВСЬКІ ЛИСТИ

І здається тоді, що нема
Поміж нами кордону.

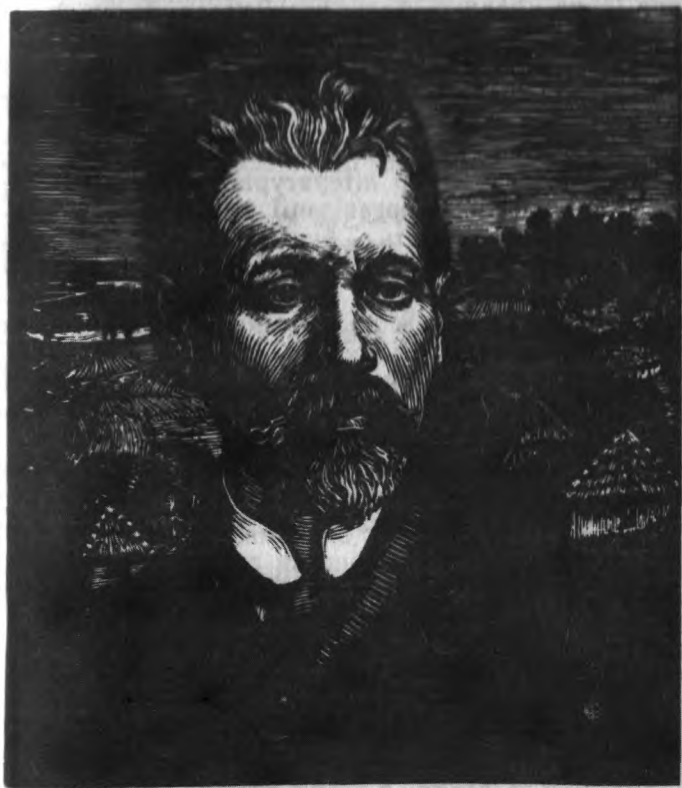
Д. Загул

«Радісно мені було читати Вашого листа, такий він сердечний та батьківський, лист той. Ви, як то годиться батькам, перехвалили свого сина — Косинку з Дівич-гори...»¹ — Так писав Григорій Косинка, відповідаючи Василеві Стефанику 1927 року.

Він постійно листувався з Василем Семеновичем протягом кількох років і того дня, коли приходив від нього лист, ходив іменинником, прагнув якнайшвидше поділитися радістю з товаришами.

Косинка ставився до Василя Стефаника з великим пієтетом. У «Дружніх нотатках» на книжку Петра Козланюка «Хлопські гаразди» він писав: «...критика, аналізуючи творчість Козланюка, завжди буде згадувати покутську «трійку» письменників — Мартовича, Стефаника і Черемшину, але ми дозволимо собі звести цю талановиту трійку до одного знаменника — Стефаника, майстра, безперечно, найбільшого зі всієї трійки і найвпливовішого на молоду генерацію сучасних письменників».

¹ *Дівич-гора* — красива гориста місцевість біля Трипілля. На Дівич-горі з давніх часів стояли три вітряки; коли йшли пароплавом униз по Дніпру, їх було видно майже від Києва. Народився Г. Косинка в с. Щербанівка Трипільської волості, недалеко від Дівич-гори. — *Авт.*

Дорогому Григорію Косинці
з любов'ю пошлато — В. Касіян. Київ, 28. II 1928.

Касіян 92.

В. Касіян. Портрет Василя Стефаника
з дарчим написом художника Г. Косинці.
1928 р.

Василь Касіян подарував Косинці до дня народження портрет Василя Стефаника на тлі села і портрет Івана Франка. Хизуючись перед товаришами таким дарунком, вдивляючись у портрет улюбленого письменника, Григорій сказав: «Який вдалий фон. Він так пасує образу Стефаника — стою на вузлі і чекаю...»

У Києві тоді відбулося кілька ювілейних вечорів, присвячених 25-літтю літературної діяльності Василя Стефаника. В організації цих вечорів Косинка брав діяльну участь — був членом ювілейної комісії, на вечорах читав твори Стефаника: «Вона — земля», «Сини», «Марія» та інші. На одному з вечорів прочитав також присвячений ювілярові вірш Марка Черемшини «Під осінь».

Відповідаючи на привітання радянських письменників з нагоди ювілею, Стефаник писав: «Товаришам з «Плугу» моє товариське поздоровлення з бажанням, щоби-сьте так блискіли, як плуг, що оре Україну. Особливе поздоровлення посилаю Грицькові Косинці, який ущасливив мене своїми творами».

Незадовго перед тим Стефаник одержав від Григорія Михайловича збірку «В житах». Детальніше свою думку про цей збірник Василь Стефаник висловив у листі до автора.

— Кожне слово листа Василя Семеновича надихає мене на здійснення творчих задумів,— говорив Григорій Михайлович.

Одержуючи журнал з новим оповіданням чи збірку своїх творів, Григорій Михайлович, маючи на увазі, що видатний новеліст живе «за кордоном», бувало, казав: «Щоб не той бісовий шлагбаум, я сю хвилю почув би думку Василя Стефаника».

Одного разу, читаючи схвальну рецензію про себе, Григорій зауважив: «Що мені отся похвала —

по листі від Василя Стефаника?!» Потім додав: «Звичайно, потрібна стаття — її прочитають всі, а листи Стефаника до мене знають тільки близькі друзі».

Пам'ятаю, повернувся додому, тримаючи у руках збірку Михайла Максимовича «Малоросійскія песни» видання 1827 року. Побачивши знайому обкладинку невеличкої книжечки, я вигукнула:

— О, диви, у нас тепер буде ще один збірник Максимовича!

— Е, ні,— це не для нас,— відповів Григорій Михайлович.— Цього року минає сто літ цьому збірникові, а може, приїде до Києва Василь Семенович, то я й приготував йому дарунок. Певен, що догоджу. А тобі завдання,— звернувся до мене,— знайти теж щось з антикварного.

Василя Стефаника не раз запрошували приїхати на Радянську Україну. Сподівалися вшанувати його з нагоди 25-річчя літературної діяльності, але він не приїхав. Серед гостей з Західної України, що прибули на відзначення 100-ліття від дня виходу збірника М. Максимовича, Стефаника теж не було. Потім чекали його на широкий з'їзд Спілки революційних письменників «Західна Україна», де він мав бути як голова «Товариства письменників і журналістів імені І. Франка». Але через отой самий «бісовий шлагбаум» Стефаник так і не зміг побувати у нас.

Згадую, як Григорій Михайлович прочитав Дмитрові Загулу начерки новели «Серце», а потім розповів про свій намір:

— Маю бажання присвятити «Серце» Василеві Стефанику.

— Така чудова думка! Чи встигнете закінчити до приїзду Василя Семеновича? Я маю надію, що Василь Стефаник побуває у Києві на нашому з'їзді.

Григорій Косинка твір закінчив, а термін з'їзду все переносили.

У процесі видання новела зазнала багатьох змін, і тому автор з болем у серці вирішив опублікувати її без присвяти.

Листи Василя Стефаника зберігалися окремо, були завжди «під рукою», і я бачила, як Григорій перчитував їх знову і знову...

НАЙКОРОТША РЕЦЕНЗІЯ

...ентузіаст до мистецтва,
природи і всього, що гарне...

М. Черемшина
З автобіографії

Невдовзі по тому, як Григорій Косинка надіслав Василеві Стефаніку свою збірку «В житах», він несподівано одержав коротенького листа від Марка Черемшини, де були такі слова: «Ви пишете біровито, зворушливо, барвисто».

Марка Черемшину як письменника Григорій Михайлович знав, творами його захоплювався й тому був приємно вражений тією високою оцінкою. Спасибі Дмитрові Загулу, він пояснив слово «біровито» — сильно, могутньо.

Листування з Марком Черемшиною було нетривалим. Як відомо, Черемшина з життя пішов раптово (квітень 1927 р.), і Григорій Михайлович гостро переживав втрату видатного українського письменника.

...Пригадую, як 1925 року вийшла збірка творів Марка Черемшини «Село вигибає» (Харків, Книгоспілка). Вступну статтю до цього видання написав відомий поет, літературознавець, професор Микола Зеров і збірку із своїм дарчим написом презентував нам.

Дозволю собі принагідно зробити маленький відступ. Навчалась я у гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, де Микола Зеров був викладачем.

Марко
Черемшина.

Ми, учені, любили й поважали його, вимогливого, справедливого, чуйного педагога, бо відчували, що Микола Костьович жив нашими інтересами. Я й досі зберігаю посвідчення з факсиміле Миколи Зерова.

Микола Костьович рекомендував мене на роботу до бібліотеки ВУАН.

ВУАН... Коли я йшла вперше на роботу, у моїй ще дитячій уяві вимальовувалися постаті вчених, з якими я працюватиму, але мені доручили розбирати літературу, що заповнювала підвал. У цьому затишному приміщенні, окрім двох співробітників та заввідділом, я нікого не бачила. Проте подружкам говорила: «Я працюю в Академії наук».

Микола Костьович часто заходив до нас і завжди звертався до співробітників:

— Як мое протеже?

Почувши схвальну відповідь, задоволено усміхався.

Минуло декілька років. Коли мое прізвище стало подвійним (Мороз-Стрілець), ми з Григорієм Михайловичем якомсь у театрі зустріли Миколу Костьовича. Косинка звернувся до Зерова:

— Знайомтесь — це моя дружина... І не встиг назвати мое ім'я, як Микола Костьович вигукнув:

— Ог-го, Григорію Михайловичу, так це ж моя найкраща учениця! Я Тамару знаю ще дитиною...

Тому на книжці Марка Черемшини «Село вигибає» у дарчому написові було й мое ім'я.

Отримавши від Зерова це видання, Григорій Михайлович тоді повніше ознайомився з творчістю Марка Черемшини і часто читав його твори прилюдно — друзям, сусідам.

КОРИФЕЙ ТЕАТРУ

Пригадую один вечір улітку 1924 року, коли Григорій Михайлович прочитав свою новелу «Заквітчений сон», присвячену Марії Заньковецькій, і розповів про виникнення задуму цієї новели.

Якось Григорій Косинка з Валер'яном Підмогильним завітали у будиночок на Червоноармійській вулиці (де тепер музей-квартира М. К. Заньковецької). Господиня зустріла їх на порозі своєї кімнати.

«Зібране у просту зачіску сріблясте волосся, — згадував Косинка, — бліде обличчя з доброзичливим і бадьорим виразом, привітна усмішка, проникливий погляд темних очей, струнка постать, незважаючи на похилий вік, елегантно зодягнена, вона мала приємний, привабливий вигляд».

Коли Валер'ян Підмогильний назвав прізвище свого супутника, Марія Костянтинівна відповіла:

— Я знаю, ви так гарно читаете свої твори.

Слова великої артистки приємно здивували Косинку, він зніяковів... А потім на її прохання уже читав новелу «На золотих богів». Після того розпочалась проста цікава бесіда.

Марія Костянтинівна показувала гостям фотографії різних років і, зокрема, своє фото в ролі циган-

Марія
Заньковецька.

ки Ази з п'єси М. Старицького. Валер'ян Петрович пожартував:

— Маріє Костянтинівно, а майбутнє ви навчилися у Ази пророкувати?

— Ні, але я вірю, що майбутнє нашого народу буде прекрасне і щасливе.

У Марії Костянтинівни був гарний голос, вона любила народні пісні і знала їх безліч. Вона згадувала пісні, які чула ще в дитинстві на Чернігівщині, а Григорій Михайлович переповідав ті, що співають на Київщині.

1922 року, коли відзначали 40-ліття сценічної діяльності великої актриси, Григорій Косинка напи-

сав новелу «Заквітчаний сон» і присвятив її М. К. Заньковецькій¹.

Починається твір словами весільної пісні, яку Григорій Михайлович почув того вечора від Марії Костянтинівни: «Ой будеш ти, моя мати, тихо спати». І назвав героїв свого твору Андрієм та Оленкою, як у п'єсі М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» — на згадку про одну з найулюбленіших ролей Марії Заньковецької.

Так само, як і М. Кропивницький («Олено! Оле-сю!.. Пташечко моя, голубонько моя сизокрилая...»), Косинка теж називає Оленку ще й Олесею.

Дія новели «Заквітчаний сон» відбувається за часів громадянської війни.

«...Уже немає Андрія, Оленко... У нас як заспівали з вечора кров'ю кулемети, так до самого ранку не вгавали: крилами били над кручами криваву пісню, а вона сотала душу селян і — чіпляла тоненькі павутинки на заплакану дзвіницю, до хреста...»

Слова «Уже немає Андрія, Оленко...» перегукуються з монологом Олени «Нема мого Андрія, нема мого сонця» з п'єси Кропивницького.

А закінчується твір так: «І сумом великим со-тається над Зеленьками весільна пісня матері Оленки:

— Ой будеш ти, моя мати, тихо спати...»

— Кожне слово мого твору, — говорив Григорій Михайлович, — повинно нагадати Марії Костянтинівні всі розмови того вечора.

¹ Новела «Заквітчаний сон» надрукована у журналі «Нова громада», 1923, № 1. Вийшла також окремою книжкою: *Заквітчаний сон.* — К., Спілка, 1923. — Б-ка Спілки, серія красного письменства, № 12.

ЗДІЙСНЕНЕ БАЖАННЯ

Лицар духа твого, Україно,
Запечатав із болем уста...

Т. Масенко

Хто кохається в поезії, не може бути байдужим до творчості Павла Тичини. А для мене він ще й друг Григорія Косинки.

Познайомилась я з Павлом Григоровичем у перші дні після одруження з Григорієм Михайловичем.

Був осінній сонячний день. Надвечір зайшов до нас високий, стрункий, темно-русий чоловік. Щось знайоме майнуло мені в тонких рисах його обличчя. Раптом він співучим голосом сказав:

— Дум!.. Дум!..— односить вітер в поле...

Саме в цю мить лунали дзвони у подвір'ї Софійського заповідника, де ми жили. Я одразу впізнала його:

— Павло Тичина.

Він усміхнувся й, міцно стискаючи мені руку, промовив:

— А ви Тамара. Я знаю. Я дуже радий за Григорія.

Потім Павло Григорович часто бував гостем нашого дому, і ми ходили разом до пам'ятника Володимирові, Пролетарського саду, до театру чи кіно.

Між Павлом Григоровичем і Григорієм Михайловичем були дружні, товариські стосунки. Коли хтось із нас виїздив з Києва,— листувалися. На превели-

кий жаль, збереглася лише одна листівка Павла Григоровича до нас.

1925 року група українських радянських письменників подорожувала по Західній Європі. Повернувшись з-за кордону, Павло Григорович привіз нам групове фото, зроблене в Празі на згадку про цю зустріч¹. На ньому зображені відомі чеські діячі культури разом з Павлом Тичиною, Олесем Досвітнім, Валер'яном Поліщуком та моїм братом Миколою Морозом — журналістом і художником.

¹ Оригінал фото зберігається у мене.— Авт.

Р. І. Власіте со своєю книгою
послав до кн. п. п. п. зна-
менитого укр. поета Павла
(самого сильного среди молодого
укр. покоління поетів) -

Литер. Киев, Святослав-
ская 12, 6 - Тришин Ко-
синка.

Надеюсь останешся знакоми
и в Бразилі.

Крепко ашу руку.

С т. п. Привітання

ТрКосинка

Уривок з листа Г. Косинки
до російського письменника М. Волкова,
1922 р.

Українські пролетарські письменники спілки «Гарт» разом із чеськими письменниками комуністичного напрямку. Стоять зліва направо: Ф. Браніслав, професор Неєдли, М. Мороз, Й. Гора, В. Поліщук, О. Досвітній; сидять: П. Тичина, Марія Маєрова, професор Матезіус. Прага, 1925 р.

Павло Григорович багато розповідав про цю подорож і про брата, який для наших письменників був «чічероне» по «златій Празі».

В ті часи часто заходили до нас літератори, скульптори, художники. Письменники читали свої твори — здебільшого недруковані, а бувало, й дру-

ковані. Обмінювалися думками, сперечалися, й розмови часом набирали дискусійного характеру.

Особливо запам'яталася мені одна з таких літературних зустрічей.

Того вечора Павло Григорович прочитав спочатку «На майдані коло церкви...», а потім «Я стою на кручі...»:

Я стою на кручі —
За рікою дзвони:
Жду твоїх вітрил я —
Тінь там тоне, тінь там десь...

Павло Григорович, як відомо, читав свої твори досить своєрідно — ніжно-співучим голосом.

Того ж вечора і Григорій Михайлович мав прочитати свій твір. Він любив читати, стоячи посеред кімнати. Так було й цього разу. Вийшов, і раптом несподівано всі почули:

На майдані коло церкви
революція іде.
Хай чабан! — усі гукнули, —
за отамана буде.

Косинка читав дзвінко, мужньо, соковито-виразно. Як тільки пролунали останні слова вірша:

Замовкає річ...
Вечір.
Ніч, —

Тичина, аплодуючи, підійшов до Григорія Михайловича і, обійнявши його, сказав:

— Дякую, друже, мій вірш у вашому читанні набуває яскравості, динамічності.

Косинка відповів:

— А у вашому мелодійному читанні, Павле Григоровичу, хороше звучать такі вірші, як «Осінь така мила...», «Я стою на кручі...», «Гаї шумлять...».

Всі заплодували, загомоніли й нагадали Григорію Михайловичу про його намір прочитати свою новелу «Політика».

Павло Тичина дав тоді високу оцінку цьому твору й закінчив такими словами:

— Григорію Михайловичу, цей ваш твір — окраса нашої молодшої літератури.

В одному з листів до російського письменника Михайла Волкова у 1922 році Григорій Косинка писав: «Вместе со своей книгой посылаю две книги знаменитого укр. поэта Тычины (самого сильного среди молодой укр. генерации поэтов...»¹ Того ж дня (лист від 12 червня) Косинка надіслав Волкову книжки: свою — «На золотих богів» і Тичини — «Соняшні кларнети», «Плуг», «Замість сонетів і октав».

Відтоді минуло багато років. Трапилось так, що я не зустрічалася з товаришами й друзями Григорія Михайловича. А коли повернулась до Києва, невдовзі на вулиці Репіна зустрілася з Павлом Григоровичем. Його сердечне вітання, безліч запитань глибоко зворушили мене. За його рекомендацією мене влаштували на роботу. Я побачила: щодо мене він залишився таким же добрим, чуйним, як і був.

Під час нашої останньої зустрічі ми говорили про створення збірника спогадів про Григорія Косинку до 70-річчя від дня його народження. Павло Григорович згадав тоді декілька епізодів, які збирався відтворити, і сказав:

— Я маю бажання взяти участь у цьому збірникові, але зараз не встигну написати — за кілька днів знову... до лікарні.

¹ ЦГАЛИ СССР, ф. 2225, оп. 1, 134.

Пригадую його обличчя, ясні очі, бадьорий голос. Я бачила перед собою мужню людину. Він так упевнено сказав мені:

— Як тільки повернуся з лікарні — відразу напишу.

Не повернувся Павло Григорович...

Є таке висловлювання (кому належить — не пам'ятаю): «Коли в мене з'явилося бажання щось зробити — це все одно, що я зробив».

Ми не прочитаємо спогадів Павла Тичини про Григорія Косинку, а для мене його бажання взяти участь у цьому ювілейному збірнику є здійсненим.

ДАРЧИЙ НАПИС

Пам'ять серця,— о, вона жорстока,
Та без неї тяжче, як при ній!

М. Рильський

Максим Тадейович уперше завітав до нас у листопаді 1924 року на день народження Косинки, а виповнилося йому тоді двадцять п'ять.

Минув лише місяць, як ми з Григорієм побралися, і я ще мало кого з товаришів і друзів його знала. Отож гостей здебільшого зустрівач сам іменинник.

Звертаючись до Максима Рильського, Григорій сердечно вигукнув:

— О-о!.. Дорогий мій Максиме!.. Спасибі!.. Спасибі!..

Максим Тадейович гречно привітався спочатку з жінками, потім з чоловіками. Рухи в нього були статечні, виразні, а теплі, пильні очі дивилися прямо в обличчя людини, з якою розмовляв. Голос м'який, вимова ніби з прононсом.

Після тостів і побажань Григорію Михайловичу розмови почали точитися навколо суперечок між літературними угрупованнями на Україні і в Росії. В той час ішла боротьба між прихильниками реалістичних і формалістичних напрямів у літературі й мистецтві. У колі літераторів саме це було домінуючою темою дискусій.

Максим Рильський.

Після вечері гості попросили Рильського що-небудь прочитати. Максим Тадейович погодився, але з умовою, що і Косинка, й інші прочитають свої твори. Всі загукали:

— Добре! Згодні — почитаємо!

Максим Тадейович підвівся, ледь нахилився і, обіпершись на стіл, прочитав напам'ять вірш «Червоне вино»:

Стоять граби прозоро-жовті
В промінні ясно-золотім...
Хай щастя, друже, не знайшов ти,—
Але нащо тужить за ним?..

Читав Максим Тадейович спокійно, тихо, співуче-виразно, і в голосі бриніли проникливі інтонації. Вірш сподобався. Довго плескали, хтось із присутніх вигукнув:

— Чудовий вірш!..

Гості просили читати іще. Максим Тадейович подякував і сказав:

— Якщо товариші не заперечують, я прочитаю свій переклад «Із п'ятнадцяти пісень» Моріса Метерлінка.

Всі загукали: «Читайте, читайте, будь ласка!»

Тридцять літ ішла я, сестри,
Щоб його найти,
Тридцять літ шукала, сестри,—
Не дійшла мети.
Тридцять літ блукала, сестри,—
Стомлена, сама...
Скрізь він був, кохані сестри,
І ніде нема.
Час прийшов останній, сестри,
Обійміть, прийміть.
Умирає вечір, сестри,
І душа болить.
Вам шістнадцять літ, о сестри!
Посох мій візьміть
І його шукати, сестри,
В дальню даль ідіть.

Твір цей вразив усіх глибоким ліризмом і прозвучав як заклик продовжувати свою справу і шукати, шукати...

Григорій Михайлович прочитав уривок з оповідання «Мати». Рильський міцно потиснув йому руки й сказав, що оповідання «Мати» — один із кращих його творів.

Як відомо, у двадцятих роках у Києві часто відбувалися літературні вечори в приміщенні Академії наук, Музичному товаристві імені М. Леонтовича

(літературним гуртком студії керував Максим Рильський), студентських аудиторіях та інших приміщеннях. На цих вечорах виступали Максим Рильський, Дмитро Загул, Павло Тичина, Григорій Косинка, Гео Шкурупій, Михайль Семенко, Валер'ян Підмогильний та інші молоді письменники. Читали здебільшого недруковані твори. Зали на цих вечорах були переповненими. Слухачі брали активну участь в обговоренні й дискусіях.

Косинка залюбки виступав, і слухали його охоче. Я завжди була на цих вечорах, і треба сказати, що хоч який би твір читав Косинка, з залу летіли вигуки:

— «В житах»! «В житах»! Просимо, прочитайте «В житах»!

Новела «В житах» була коронним номером Косинки.

Максим Рильський у статті «Два поети громовиці» пише: «Один з їх Григорій Косинка — весь виявляється на естраді, коли він публічно щось читає. Чи то буде його власне, обрізане радісною поранковою росою «В житах» — радісне і в трагізмі своєму, чи то Васильченкова меланхолійна «Мати»...» Або в іншій статті: «Видно було, що самому авторові подобається його твір, подобається кожна соковита, рельєфна, густо забарвлена, крута, коротка, енергійна фраза. Енергією, життєвою силою віяло й від його невисокої, міцно збудованої постаті, і це передавалося у публіку: йому охоче плескали...»

Але були, звичайно, не тільки оплески. Бувало безліч запитань, записок. Косинка відповідав на них то приказкою, то влучним словом, то докладним поясненням.

Пригадую, як на одному з вечорів, після читання новели «В житах», слухачі, відзначаючи високу художність твору, запитали:

— Чому вашу увагу привернув такий сюжет? Навіщо з дезертира робити героя художнього твору?
Косинка відповів:

— Я вважаю, що письменник повинен правдиво відображати історію наших часів. Дезертири були, і я їх не обминаю, як не обминав босяків Максим Горький. Художній твір допомагає яскравіше розкрити психологію дезертира, цю прикру в свій час дрібницю. Що він, дезертир, у порівнянні з героїчними діями нашого народу? На те й око художника, щоб помічати дрібниці: і ті, що сприяють, і ті, що перешкоджають нам будувати нове життя.

Максим Рильський у передмові до збірки «Новели» пише: «Косинчині оповідання мають велике пізнавальне значення...»

Про оповідання «В житах» критика писала: воно «щодо мистецьких деталей є чи не найкраще», «...це акварельно-прозора і надзвичайно мальовнича річ...», «чарує особливо ритмована мова», «ніби свіжим вітром віє на тебе, коли читаєш ці дзвінки, соковиті, молоді, бадьорі слова».

Новела «В житах» починається так: «Це все було просто до дрібниць: і я, і заспаний ранок, і сивий степ», і читав її Косинка, на прохання слухачів, так часто, що Максим Рильський написав навіть епіграму:

Це все було страшенно просто —
Жита і Дізіків екстаз...
Читав про це разів ти зо сто,
Та не читай сто перший раз.

Григорій Михайлович сприйняв цю епіграму не з гіркотою, а із задоволенням і сказав:

— Дорогий мій Максиме! Я відповім вам рядками з вашого вірша, що ви мені його якось читали: «...І навіть неблаганний критик мене як сонце ве-

Титульна сторінка
збірки
М. Рильського
з дарчим написом
Тамарі
Мороз-Стрілець.
1962 р.

селить». А назвіть мені твір, який полонив би слухача хоч на сто разів?

Отакі були хороші, дружні стосунки між Рильським і Косинкою.

Багато років я не зустрічалася з товаришами й друзями Григорія Косинки...

Наведу цитату з Косинчиного твору «Гармонія», слова якої ввесь час були у думці: «Я тільки хочу, щоб ти — а ти молодий і житимеш — побачив, де лежить правда...»

І цей день настав.

Де взяти слова, щоб описати радісну, світлу зустріч із такою чуйною, уважною людиною, як Максим Рильський!

Максим Тадейович розпитував мене про все, все...
Давав поради, пропонував допомогу.

Настав час готувати видання творів Григорія Косинки. Упорядкувати збірку виявив бажання Михайло Стельмах. Таке бажання видатного письменника глибоко зворушило мене — це був вияв шанування Косинчиного таланту.

Передмову до збірки «Новели», що побачила світ 1962 р., з великою радістю написав Максим Рильський. Портрет-гравюру зробив наш вірний друг у всі часи Василь Касіян.

Коли я одержала перші примірники збірки, день уже згасав. Подумала: чекати до ранку? Ні, не спатиму... І одразу ж поїхала до дорогого Максима Тадейовича. Коли долала сходи до садиби, ставало вже зовсім темно. Багатьом відомі дерев'яні сходи до його кабінету пробігла вмить, тримаючи високо перед собою «Новели».

Максим Тадейович підняв очі. Побачивши мене з книжкою, він рвучко підвівся з-за столу назустріч. Очі його сяяли... Усмішка була такою радісною... В обох навернулися сльози. Він притис мою голову до грудей, і я почувала, як калатало його серце... Схвильовано промовив:

— Ну от і дочекалися правди! Я такий щасливий!..

Максим Тадейович подарував мені тоді свою книжечку «Згряя веселиків» (подарункове видання, 1960) з отаким дарчим написом:

«Дорогій Тамарі Михайлівні Мороз-Стрілець у той радісний день, коли вона принесла мені «Новели» незабутнього друга мого, її мужа і друга — Григорія Косинки.

М. Рильський
17 листопада 1962».

ЯК У ПРИГОДНИЦЬКОМУ ФІЛЬМІ

Знайомство з Василем Касіяном відбулося досить оригінально. Але спочатку треба розповісти, що передувало йому.

Мій брат Микола Мороз навчався у Празькій Академії образотворчих мистецтв разом з Василем Касіяном і був його найближчим другом.

Василь Ілліч розповідав, що як комуніст Микола мав зв'язки з радянським представництвом у Празі і саме завдячуючи Миколі, він познайомився із співробітниками представництва й одержав паспорт громадянина Радянського Союзу. Також розповідав і про те, як уперше прочитав твори Григорія Косинки.

Бібліотека Академії одержувала періодику з різних держав світу, в тому числі і з Радянського Союзу.

Передивляючись газети, що надійшли з Радянської України, Касіян натрапив на статтю Косинки «Мистецтво праці» (Вісті Київського губернського революційного комітету, 1921, 3 лютого). Касіянові сподобались думки, висловлені автором. Він розповів про цю статтю Миколі й процитував кілька рядків: «Наше мистецтво повинно бути мистецтвом Праці, творчістю загартованої в револю-

Василь
Касіян.

ційній боротьбі маси, синтезом всіх течій, буйне, рішуче, як сучасне життя людини...»

— І ще є дуже цікаві думки,— додав Касіян.

Слухаючи Касіяна, Микола аж розсміявся і сказав:

— Дружина Григорія Косинки — моя сестра. Я листуюся з Тамарою.

А за деякий час подарував Касіянові збілочку оповідань Григорія Косинки «На золотих богів».

Василь Касіян взяв участь у конкурсі на заміщення посади викладача Київського художнього інституту, а незабаром отримав запрошення від інституту на посаду професора.

Микола дуже зрадів з того, що Касіян поїде до Києва, і сказав:

— Ідь, Василю, прямо до моїх батьків, до Косинки, вони живуть разом.

Микола надіслав нам листа, фотографію Василя Касіяна і просив, щоб зустріли найближчого друга його і привітали на землі київській.

Трохи згодом ми одержали листа й від самого Касіяна. Василь Ілліч повідомляв, коли саме приїде та як буде вдягнений: у чорному пальті з оксамитовим коміром, у велюровому капелюсі та у білому кашне.

Був чудовий морозний ранок середини лютого 1927 року.

Григорій Михайлович і я поїхали на вокзал зустрічати Касіяна. Вийшли на перон... Стишуючи ходу, чмихаючи, підходив поїзд... Лець зупинився, і з вагонів потоком ринули пасажери.

Тримаючи в руках фото Касіяна, Григорій і я пильно придивлялися до приїжджих. Не прогледіти б... Раптом я помітила високого, стрункого, елегантно зодягненого чоловіка у чорному велюровому крилатому капелюсі.

Наші люди в ті роки вдягалися значно простіше, а капелюх вважався чимось буржуазним. Чоловіки почали їх носити пізніше. До жіноцтва ж саме прийшла мода на капелюхи з крисами. Я мала новий гарний костюм і мріяла про капелюх чорного кольору, але у продажу таких не було. Аж тут побачила саме такий, про який мріяла. Я вп'яла в нього очі і зацікавилася... А за мить звернула увагу, що власник капелюха схожий на людину, зображену на фотографії. І Григорій, вдивляючись у фото, сказав:

— Подивись, Тамарча, о-о-н туди... Адже схожий. Правда?

Ми підійшли й звернулися до того чоловіка:

— Пробачте, часом не ви будете Василь Касіян?

У відповідь — привітна усмішка... Глянув на мене... Перевів погляд на Григорія Михайловича...

— А ви Тамара і Григорій Косинки?

— Так. Це й є ми...

— Дуже, дуже радий... Спасибі, що зустріли. Сердечно тисну ваші руки. Так добре все склалося... А я хвилювався й думав: що робитиму? Куди податися?

Отак відбулося наше знайомство. Ніби у пригодницькому фільмі.

Вийшли на привокзальну площу. Взяли санного візника й помчали засніженими вулицями Києва, під акомпанемент хрусткого снігу, що іскрився під копитами коней.

Василя Ілліча з хлібом-сіллю зустріла моя матуся, Оксана Захарівна, й зворушено промовила:

— Наче син повернувся до рідного дому...

Запросили до столу, й почалися розмови, розповіді, розповіді...

Василь Ілліч оселився у нас і жив, доки не одержав кімнату. Він виявляв великий інтерес до мистецького й літературного життя Києва. Ми разом ходили до театру, кіно, на концерти, літературні вечори. Разом відвідували виставки.

До нас частенько заходили письменники, скульптор Іван Севера й інші митці. Касіянові було «приємним, цікавим і важливим», як він казав, знайомство з діячами культури Радянської України. Він якось зауважив:

— Отак поталанило мені. Як добре, що я оселився у вас. Де б я ще міг так широко спілкуватися?

В ті роки мистецьке й літературне життя було бурхливе й строкате. Захоплюючих тем для розмов

виникало безліч. У нас завжди обговорювали почуте, побачене, прочитане. Василь Ілліч брав активну участь у дискусіях і, якось сказав:

— Мистецтво повинно служити інтересам народу та ідейно-естетичному вихованню його. Отже, твори мистецтва і літератури мають бути зрозумілими якнайширшому колу людей. Стилізаторські прийоми та формалістичне штукарство зрозумілі тільки авторам цих творів та ще, може, їхнім однодумцям. Такими засобами не можна відтворити правду життя. А саме відтворення правди життя є обов'язком кожного митця й письменника. Такі твори житимуть і принесуть користь і тепер, і наступним поколінням.

...Наближався день народження Косинки. Василь Ілліч запропонував другові вибрати собі для подарунка щось з його естампів. Григорій Михайлович відібрав офортний портрет Івана Франка та дереворит — Василь Стефаник на тлі села.

Такий вибір Косинки припав до душі Василеві Іллічу.

Обидва портрети з дарчими написами Касіяна завжди прикрашали нашу оселю. Незважаючи на складні перипетії мого життя, по тому, як не стало Косинки, я зберегла портрети.

Тепер ці роботи експонуються на виставках Василя Касіяна.

1930 року Касіян переїхав до Харкова й одержав посаду завідуючого кафедрою Українського поліграфічного інституту. Спочатку він мешкав у моїх батьків, які переїхали до Харкова трохи раніше.

І такий приємний збіг обставин — будинок, де оселилася родина Касіянів, був майже навпроти будинку, де жили мої батьки (Барачний провулок, № 3; у Касіянів — будинок № 8. Тепер це вулиця Культури).

Близькі, можна сказати, родинні стосунки продовжувалися. Свою дочку Касіяни назвали Оксаною на честь моєї матері.

Згодом, коли не стало Григорія Косинки і мене доля закинула до Харкова, я у всьому відчувала велику підтримку родини Касіянів.

По війні Касіян оселився у Києві. Наші дружні взаємини підтримувалися листуванням.

1957 року, коли я приїхала до Києва у справах літературної спадщини Косинки, то як тоді, у 1927 році, Василь Ілліч — прямо до нас, так тепер я — прямо до Касіянів.

1960 року я одержала квартиру, і ми з матусею приїхали до Києва. На вокзалі нас зустрічали Касіяни.

Великою радістю було спілкування з чулою, доброзичливою родиною. Коли 1962 року виходила з друку збірка творів Григорія Косинки під назвою «Новели», Василь Ілліч зробив до цього видання портрет-гравюру Косинки.

Активну участь брав Василь Ілліч і в підготовці Косинчиного ювілею в листопаді 1969 року. Вийшла з друку листівка з портретом Григорія Косинки його роботи, на ювілейному вечорі він виступив із теплим словом.

Сердечні, дружні стосунки були між нами з першої хвилини, як Василь Касіян ступив на київську землю, і до останнього його подиху, — п'ятдесят років.

НЕЗАБУТНІЙ ДРУГ

Дивиться пісня на мене з літер.

В. Сосюра

«Я так любив Григорія...» — переді мною автограф Сосюри. Я вдивляюсь у ці слова, і в пам'яті зринають спомини про дружні взаємини Володимира Сосюри й Григорія Косинки.

Я порівнюю цю дружбу з піснею, бездоганне звучання якої викликає відчуття прилучення до справжньої краси. Саме такою й була ця дружба — без жодної хмариночки.

І постає образ поета, людини і друга Григорія...

Ввижається струнка постать його на естраді біля рампи. У багатолюдному залі панує тиша — всі в захваті.

Голос Володимира звучить приглушено, інтимно, немов сама душа поета розмовляє:

О теплій ночі блиск і блиск очей лукавий.

Де у колисці вий гойдався молодик!..

А за хвилину, вже про інше розповідаючи, поет стверджує:

О недаремно, ні, в степу гули ґармати,

І ллялась наша кров, і падали брати...

Той самий голос тепер з піднесенням, натхненно закликає:

До наших лав, до нас, хто злився з боротьбою...

Володимир
Сосюра.

Аудиторія з хвилюванням сприймає настрій
поета:

Нас тільки влада Рад до сонця доведе.

Я вчуваю шум бурхливих оплесків, який припи-
няє цей спомин.

Поезія Володимира Сосюри — чарівна єдність ре-
волюційних настроїв з тонкою лірикою. Таким він
був і в житті.

Ще юнаком загартований революційними боями,
Володимир мав риси вольового характеру, а саме:
рішучість, невідступність, витриманість. І зовні був
увесь у своїх словах:

Уперто, молодо і сміло
Завжди, завжди дивись вперед.

Його очі з променисто-карим поглядом справді були, як кажуть, дзеркалом душі: правдивої, відвертої, чуйної, вразливої, зворушливо-ніжної.

Григорій Михайлович мені розповідав, як звернув увагу на поезію молодого Володимира Сосюра, що друкувалася у 1921—1922 роках. А знайомство відбулося, коли до Києва 1923 р. приїхали харківські письменники — представники спілок «Гарту» та «Плугу» — для тіснішого зв'язку з провідними письменниками й митцями Києва. З ними приїхав і Володимир Сосюра.

В офіційних повідомленнях про зустріч письменників є й слово про Володимира: «Тепло вітали кияни сильні, свіжі й високопоетичні твори В. Сосюри».

На груповому фото, на згадку про цю зустріч, Володимир і Григорій стоять поруч.

З того часу й почалася їхня дружба.

Я познайомилася з Володимиром, коли він приїхав до Києва і вперше зупинився у нас. Ми жили разом з моїми батьками та братами. У будинку Софійського подвір'я мали квартиру з трьох кімнат. Тоді його приїзд був несподіваним для Григорія Михайловича, про що він сказав Володимирові. Коли моя матуся приготувала сніданок і ми сиділи за столом, той відповів:

— Григорію, я приїхав на два дні, не в своїх справах, і раніше й сам не знав.

Він розповів, що тяжко хворіє одна людина (я не пам'ятаю прізвища, адже тоді я ще мало кого знала) і їй негайно треба допомогти одержати гроші з Києва.

Одразу після снідання Володимир звернувся до моєї матусі:

— Пробачте, я дуже поспішаю, а коли дозволите у вас переночувати, увечері завітаю, й тоді поговоримо.

Тільки він зачинив за собою двері, матуся побожно промовила:

— Яка людина!

Григорій запитав з усмішкою:

— Хіба незвичайна?

— Ви молоді і мало ще знаєте життя і людей. Яке треба мати чуйне серце, щоб їхати в інше місто тільки заради хворого товариша! Ця людина припала мені до душі.

— Так,— підтвердив тоді Григорій,— він дуже уважний до людей. Завжди й скрізь допомагає іншому. Його всі люблять і поважають... А про його серце прочитаєте у новому збірнику, який я щойно одержав у дарунок.

Володимир, приїздивши до Києва, зупинявся у нас. Частіше сам, а то й з дружиною та маленьким Олегом.

Деякі зустрічі залишилися в пам'яті особливо яскраво.

Того дня у нас посеред столу стояв букет білої акації. Її китиці примхливо звисали навкруги старовинного глечика. Тонкий аромат духмянів у кімнаті. Володимир, як тільки увійшов, вдихнув його на повні груди. Він любив квіти, і в його творах усіх назв і не перелічити.

Після підвечірку Володимир і Григорій, умостившись на канапі, пожвавлено бесідували, розповідаючи один одному про всі свої новини...

Згасали останні сонячні промені, а разом з ними поступово затихала й розмова. Настали сутінки, й друзі зовсім якось примовкли. Я помітила, що Володимир замислено дивиться на букет, білий колір в якому здавався тепер іще яскравішим. І саме

Зліва направо — перший ряд:

М. Рильський, Ю. Меженко, М. Хвильовий, М. Йогансен,
Ю. Михайлов, М. Вериківський, П. Козицький;

другий ряд: Н. Романович-Ткаченко, М. Могілянський,
В. Еллан-Блакитний, С. Пилипенко, П. Тичина, П. Филипович,
С. Футорянський;

третій ряд: Д. Загул, М. Зеров, М. Драй-Хмара, Г. Косинка,
В. Сосюра, Т. Осьмачка, В. Коряк, М. Івченко, Ф. Якубський.

Київ, грудень 1923 р.

в цю мить він із притаманною йому задушевністю
почав стиха декламувати:

І все, куди не йду, холодні трави сняться,
Де дерева шумлять і плачуть за Дінцем,
Де вулиці п'янить солодкий дух акацій,
Востанне за вікном заплакане лице.

Раптом за вікном гугнявий тенорок завів:

Как в масле сир катался,
Бу-тон-чі-кі сри-вал...

Григорій підхопився і рвучко зачинив вікно. Його роздратуванню не було межі.

— І доки ще звучатиме така гидота? — Й тут же вигукнув:

— Поети, надія лише на вас!

Володимир підвівся і засвітив люстру.

— Не гнівайся, — звернувся він до Григорія. Розкриваючи валізку, продовжував:

— То й добре. Часу небагато, а я привіз щось нове й хочу послухати, як ти прочитаєш.

Григорій узяв рукопис, і в кімнаті залунало:

Падають сніжинки ласкаво і млисто
На мое обличчя, на сліди мої.
І уже здається, ніби я не в місті,
А навколо мене все гаї, гаї.

Читаючи твори Сосюри, Григорій Михайлович помітно перевтілювався, і в його інтонації з'являлися м'які, проникливі нюанси.

Володимирові подобалось, як читав Григорій. Привезе недруковане і просить:

— Прочитай, друже, а я послухаю, може, щось перероблю.

Від Григорія, після закінчення якогось твору, я теж чула неодноразово:

— Ех, нема Володимира — мабуть, щось порадив би?

Така була у них спільна риса — читати й радитися з людьми.

У Григорія зберігалася телеграма від Володимира з Харкова приблизно з таким текстом: «Приїхати не можу 25 лютого Товаристві Леонтовича читай

мої твори замість мене. Програму скаже Рильський».

У музичному Товаристві імені М. Леонтовича, очолював яке з 1924 року композитор Михайло Вериківський, літературним гуртком керував Максим Рильський.

Музичне товариство і літературний гурток влаштували музично-літературні вечори. Один із перших вечорів (25 лютого) був присвячений творчості М. Вериківського. На цьому вечорі Григорій Косинка читав і твори Володимира Сосюри.

Вериківський — перший композитор, який поклав на музику слова вірша Сосюри («Дитина порізала пальчик»).

Декілька творів В. Сосюри є і у композитора П. Козицького. Тепер ми знаємо багатьох композиторів, які ніби нагадують народові заповітні слова поета:

І коли мене уже не буде,
Про пісні мої ти не забудь.

Серед них: Лятошинський, Георгій і Платон Майбороди, Мейтус, Жербін, Зноско-Боровський, Кос-Анатольський, Надененко, Жуковський.

З хвилюванням читаємо, як передчуття поета набуває впевненості:

Листком пожовклим з дерева пісень
Я не впаду у пам'яті народу.

Коли Володимир Сосюра приїздив до Києва і зупинявся у нас, він почував себе як удома, просто й невимушено. Ми бачили його і замислено-мовчазним, і в піднесеному настрої. Бачили іноді, як і вивітав по-дитячому.

Згадую, як одного разу, коли приїхав Володимир, слідом за ним завітав до нас один родич. Розмови

того вечора тривали довго. Опівночі я почала стелити постіль: одному на канапі, другому на розкладайці.

На зеленій плюшевій канапі завжди спав Володимир. Любили на ній разом із Григорієм порозмовляти, а то й звіритися... Володимир якось сказав:

— Ця канапа багато чого знає, тільки вона могла прислухатися до наших роздумів, прагнень та мрій, а іноді чула й журні розмови.

Справді так. Багато спільного було у них. Я не пам'ятаю, щоб, обговорюючи мистецькі твори, твори літератури, вони сперечалися — їхні думки і смаки збігалися.

Пригадую, як одного разу Володимир затримався у Києві на вихідний день, і ми в неділю поїхали до Ірпеня.

Того сонячного, теплого дня Володимир був у особливо піднесеному настрої. То щось наспівував, то без упину дотепно жартував.

Григорій запропонував пройти лісом до Бучі і вже там сісти на приміський потяг до Києва.

Старий ліс чарував своїми могутніми деревами, крони яких майже не пропускали сонячних променів. Було потемно і віяло прохолодою. Несподівано, у хащах, ми опинилися у трясовині.

Григорій, жартуючи, сказав:

— Ця твань здатна залишити нас гостинно у себе назавжди...

Володимир згадав слова Степана Руданського, додавши рядок від себе:

Ніхто того не відає,
Де по смерті буде...
Чи у небі, чи у пеклі...
А нам невже в болоті
Скажуть вікувати?

Я з великою цікавістю спостерігала за Володимиром і Григорієм.

Поета захоплював і шурхіт листка, і щебетання та цвірінькання пташок, він потішався навіть стрибками переляканої жаби.

Зненацька ми потрапили у таке грузьке болото, що далі йти було годі.

Вирішили звернути у бік залізничної колії і йти до станції попід лісом. Тут знову ми побачили сонце, відчули спеку.

Дорогою Володимир прислухався до сюрчання коника, здавалося, що він хоче будь-що його побачити. Зупинявся на моріжку, щоб зірвати ажурний листочок або запашну кашку, а одна маленька лісова квітка викликала велику розмову.

— Григорію, подивись, яка тендітна, яка чарівна крихітка!

— Обережніше не можна було? — запитав з доктором Григорій і процитував:

Я кохаю ту квітку маленьку,
Що і вітрик зламає бідненьку...

— А ми будемо, — відповів Володимир, — і далі наслідувати Бориса Грінченка:

У громами сполохані дні
Захищать її любо мені,
Боронити від лиха бідненьку.

Григорій, розглядаючи квітку, мовив:

— Дай їй розмір жоржини, то своєю красою вона могла б її перевершити.

Коли приїхали додому, я швиденько приготувала вечерю, але, підійшовши до столу, побачила, що тарілці не було місця... Друзі на ньому розташували лісові «здобутки», що, як виявилось, їх зібрано чимало.

Тут були якісь дикорослі ягоди: білі, рожеві та чорні. Засмучені польові волохаті-пелехаті квіти і навіть гарна поганка. Все це обрамляло зів'яле листя. Дружно зітхаючи та охкаючи, вони розривали кожний листочок, щоб іще раз помилуватися.

Цей маленький епізод тепер нагадав мені, що у листуванні Володимир Сосюра і Григорій Косинка приділяли рядки пейзажеві, квітам, описам нових місцевостей.

І хоч би де Володимир був — у Харкові, Криму, Білорусії, Ленінграді — до Григорія надходили від нього листи.

Восени й узимку 1925 року Григорій перебував у Харкові і зупинявся в Олександра Копиленка. В листах до мене писав і про Сосюру, який жив у Харкові постійно.

Коли мої батьки переїхали до Харкова, ми частенько відвідували їх. Зустрічі з Володимиром продовжувались...

Минуло багато років...

Коли я впорядковувала збірку спогадів про Григорія Косинку, дружина Володимира Сосюри — Марія Гаврилівна — ласкаво передала мені уривок з рукопису ще не друкованого тоді твору «Третя Рота», де поет присвятив Косинці такі рядки: «Часто я ходив і ходжу повз Софійський собор, золотий го-мін якого ще колись лунав над Києвом разом із го-моном Лаври (дзвони...), що оспівав у чудових вір-шах молодий Тичина, і згадую веселого, з світлими й сміливими очима, як у сільських парубків, Григо-рія Косинку, що жив у флігелі соборського подвір'я разом із своєю жіночкою Тамарою.

Я до них часто ходив, коли в 1925 році відпочи-вав у Дарниці. Я так любив Григорія, золоте і спі-вуче життя якого обірвала куля ката, і не фашист-

ського одвертого ката, а ката, що підступно, кривавою гадюкою заліз у наші лави, і як багато і смертельно покусав він жалами куль сердець нашого цвіту!..

І ще я згадую, як я листувався з Грицем, які прекрасні українські листи він мені писав... Якби він жив, він став би нашим Тургенєвим у прозі, бо, як і Тургенєв, він був поетом у прозі».

ГОРДІСТЬ НАШОГО НАРОДУ

Коли я заходжу до вестибюля Державного музею Тараса Григоровича Шевченка, то в пам'яті мимоволі спливає далекий 1930 рік. Тоді у цьому будинку містився Державний інститут кінематографії, організований на базі фото-кіновідділу Київського художнього інституту та Одеського кінотехнікуму. Я тут навчалася на операторському факультеті, й тому до найменших подробиць пам'ятаю і кожную кімнату, і кожную сходинку свого рідного інституту.

На прешому поверсі ліворуч — наша улюблена маленька аудиторія. За нею лабораторія. Білі мармурові сходи ведуть на другий поверх до залу, в якому відбувалися студентські збори і перегляди фільмів. При нашому інституті був невеликий, але досить цікавий архів старих кінострічок.

Тут ми дивилися, можна сказати, перші спроби вітчизняного і зарубіжного кінематографа — примітивні за змістом, коротенькі кіноепізоди. Ось один з них: дія відбувається у купе м'якого вагона. Сидить добродій, читає газету й курить сигару. Дим оповиває обличчя молодої дами, біля якої лежить маленька кучерява болонка. Дама обурюється, але пасажир не звертає на це жодної уваги — продовжує палити. Жінка підскочила, вихопила в нього

Олександр
Довженко.

з рота сигару й викинула її за вікно. Не встигла сісти, як добродій схопив собачку й теж кинув за вікно. От і все... Такі були перші кроки кіномистецтва...

Саме в цьому залі відбулося наше знайомство з Вірою Холодною, яка, гіпнотизуючи поглядом великих очей, тяжко дихаючи, ридала з екрана...

Ще в театральному гримі Іван Мозжухін і Наталя Лисенко грали у кінодрамах на теми класичних творів. У нас викликали нестримний сміх скам'яніла, байдужа міна Бестера Кітона і своєрідна, талановита гра Чарлі Чапліна. Тут ми захоплювалися нашим молодим коміком Ігорем Ільїнським. Пере-

глядали й обговорювали нові фільми, зустрічалися й знайомилися з кіномитцями.

Пригадується оголошення, в якому повідомлялося про творчу зустріч з режисером Олександром Довженком і перегляд його фільму.

Ми хотіли якнайкраще зустріти Олександра Петровича. Самі прибирали й прикрашали приміщення. Мармурові сходи, звичайно, чисті, але пожовклі від часу, хотілося вибілити. Але що зробити, щоб мармур став білий?

Моя подруга, студентка Олена (оператор відділу комбінованих зйомок), запропонувала вимити сходи зеленим милом. У дитинстві вона бачила, як пам'ятник княгині Ользі у Києві (робота Івана Кавалерідзе) мили саме так. Ми погодилися: звечора намастили сходи зеленим милом, а рано-вранці, до початку занять, самі й помили. Мармур виблискував білизнаю, аж іскрився. І ми дуже раділи, коли студенти й викладачі запитували: «А чи можна тепер ходити по сходах?»

У залі студенти натерли підлогу. Застелили стіл новим кумачем. Порозвішували плакати: привітання та поздоровлення Олександрові Довженку з новим творчим успіхом — фільмом «Арсенал».

Все було зроблено старанно, з любов'ю.

Ми знали режисера Довженка по його фільмах «Сумка дипкур'єра», «Звенигора», які викликали в нас глибоку повагу до їхнього автора.

Особисто я познайомилася з Олександром Петровичем за кілька днів до цієї зустрічі: зайшла до Григорія Косинки на кінофабрику, а там саме був Олександр Петрович.

Знайомство Григорія Косинки з Довженком почалося ще у 1925 році, коли Григорій Михайлович працював у Харкові й жив у Олександра Копиленка. Григорій Михайлович розповідав мені, як прово-

див своє дозвілля у товаристві Олександра Копиленка, Олександра Довженка, Михайла Файбишенка і який успіх мали тоді «ігрові мімічні сцени у виконанні Сашка Довженка й Гриші Косинки». Свої акторські здібності Довженко пробував у фільмі «Сумка дипкур'ера».

Коли я зайшла до Григорія Михайловича, співробітники сценарного відділу щойно повернулися з перегляду фільму «Арсенал», і дискусія була у повному розпалі.

На мене тоді велике враження справили слова Олександра Петровича:

— Відображаючи події фільму, я не зупинявся на подробицях, я шукав найвагоміші факти, щоб яскравіше змалювати велич події.

Пригадую, як мені захотілося тоді якнайшвидше побачити «Арсенал». І як я заздрила Григорію Михайловичу, що він уже бачив цей фільм...

Інститутський зал був переповнений, як ніколи. Чекаючи на зустріч з Олександром Довженком, студенти переказували один одному все, що знали про нього як художника і режисера.

І от до залу стрімкою ходою зайшов Олександр Петрович. Зупинився перед столом. Коли повернувся до нас, усі помітили на його вродливому обличчі вираз невдоволення.

Він повернувся до присутніх:

— Як можете ви тут сидіти?

Ми мовчали, не розуміючи, про що йдеться. І почувши вдруге:

— Я питаю, як можете ви тут сидіти?

Такої чистоти й краси, як сьогодні, ніколи не було в нас. У чому ж річ?

Олександр Петрович вів далі:

— Ви, майбутні режисери й оператори, повинні помічати все...

Дорікаючи нам, Олександр Петрович не помітив, як сів на стіл, і все продовжував:

— Невже нікого не хвилює, що отой плакат висить криво?

Раптом хтось боязко запитав:

— А на столі сидіти можна?

Схаменувшись, Олександр Петрович знітився, а потім розсміявся й сказав:

— Слушне зауваження!

Того вечора Олександр Довженко розповідав про свою роботу над сценарієм, про те, як добиралися актори, як знімалися масові сцени, говорив про труднощі у роботі над фільмом. Ми слухали його, затамувавши дух...

А потім з величезною цікавістю переглядали фільм і думали: скільки копіткої праці, шукань і хвилювань за кожним його кадром! У залі того вечора неодноразово лунали гучні, дружні оплески.

Ми були щиро вдячні Олександрові Петровичу, коли він допоміг нам придбати копії своїх фільмів для нашого архіву. Це був коштовний дарунок інституту.

Минуло багато років. Олена розповіла мені, як вона, вже дипломований спеціаліст, здаючи свій матеріал — кадри оптичного друку до фільму «Щорс», кілька днів працювала за одним монтажним столом з Олександром Петровичем. Роботою Олени він був задоволений і тому, мабуть, запитав, де вона вчилася. Дізнавшись, що на операторському факультеті Київського кіноінституту, Довженко поцікавився, в які роки.

Олена, усміхаючись, відповіла:

— Саме в перші роки організації інституту. І була на зустрічі з вами, коли ви розповідали студентам про свою роботу над фільмом «Арсенал».

Олені здалось, що Олександр Петрович зашарівся, замислившись на якусь мить, він сказав:

— Я все пам'ятаю! І того собі не пробачив!

Ця риса характеру Олександра Петровича — вимогливість до себе і до інших — залишилась у нього на все життя.

Довженко завжди брав активну участь у житті кінофабрики. І дбав не тільки про виробничий процес, а й про впорядкування території фабрики. Усім відомо, як за його ініціативою й участю посадили на пустирі фруктові дерева. Тепер так і кажуть: «Довженків сад».

Коли наш курс проходив практику, ми працювали помічниками операторів у різних кінознімальних групах. У той час Довженко з оператором Данилом Демуцьким знімав фільм «Земля». В їхній групі практикувався один з наших студентів — Леонід Кохно. Він завжди повідомляв нам, коли відбуватимуться павільйонні зйомки, і ми тулились десь у кутку біля знімального майданчика і не відривали очей від кінокамери.

Якось підійшов до нас Олександр Петрович.

— Мені подобається, — сказав він, — що ви навіть у свій вільний час продовжуєте навчання. У Данила Порфіровича є чого навчитись!

— А у вас? — запитав хтось несміливо.

Ледь усміхнувшись, Довженко відповів:

— Може, й у мене трохи...

Хто мало знав Олександра Петровича, міг подумати, що він суворий. Його вольове, напружено-серйозне обличчя давало привід до цього. При зустрічах могло видатись, що він нікого й нічого не помічає. І було так зворушливо почути його привітання. Він гречно ставився до всіх.

Я й Олена працювали тоді в оператора Петра Олександровича Єзерського, керівника відділу, який

називався «мікрокабінет». Він був завжди привітний, веселий, любив жарти, зустрічав кожного уважно і ласкаво, і всі працівники часто й охоче заходили до Петра Олександровича. Довженко теж не обминав його.

У той час Єзерський виконував мікророймки для кількох фільмів різних режисерів, у яких помрежами була така молодь, як я з Оленою.

Якось під час перерви помрежи Оля, Валя, Олена і я зібралися поснідати. Тільки-но порозкладали свої пакунки, як зайшов Олександр Петрович. Побажав нам смачного, а потім запитав:

— А садівник де?

— Про кого це ви? — не зрозуміли ми.

Довженко пояснив:

— Про Петра Олександровича.

На наше запитання, чому він так назвав Єзерського, Олександр Петрович відповів:

— Тільки садівник міг розвести такий квітник!..

Тоді ми бачили Олександра Петровича зовсім з іншого боку: жарти й дотепи так і сипалися з його уст, мов перли. І мені враз пригадалися розповіді Григорія Косинки про Сашка Довженка.

Нам подобалось, коли нас, початківців, залучали і до жартів, і до серйозних розмов з питань кіномистецтва.

Якось у нашому цеху зустрілися Олександр Довженко і режисер Ян Печорин. Він переглянув режисерський матеріал Печорина (фільм був науковий) і зауважив:

— Ви надто захопились красою приміщення лабораторії, приємними обличчями науковців, лаборантів, блискучим лабораторним посудом, а от експеримент подано невиразно. А саме виразність у кіномистецтві — головне.

Його зауваження закарбувалося у моїй пам'яті на все життя — як основа основ кінороботи.

У той час, коли я відбувала практику, Григорій Михайлович на фабриці не працював. Я завжди розповідала йому про те, що діялось у нас на роботі.

Одного разу, повернувшись пізно ввечері з павільйону, я в захопленні розповідала, як працює Олександр Довженко.

Нас, студентів, вражала чіткість організації зйомок кожного епізоду. Працюючи з актором, Олександр Петрович ставив перед ним конкретні завдання і вимоги, які сприяли найточнішому втіленню режисерського задуму.

Але не завжди виконавець міг одразу відтворити все, що від нього вимагалось. І тут допомагав акторський хист Олександра Петровича.

Переглядаючи потім ці кадри на екрані, ми ще глибше могли збагнути могутню силу таланту Олександра Довженка, про якого Григорій Косинка говорив:

— Я певен, що Довженко виведе українське кіно на світовий екран! Настане час, і ми скажемо: Олександр Довженко — гордість нашого народу.

ЗАСПІВУВАЧ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Так називав Михайла Вериківського Пилип Козицький.

Григорій Косинка і раніше знав Михайла Івановича. У Києві мав виходити ілюстрований журнал «Мистецька трибуна». До організаційної групи запросили М. Вериківського, О. Дейча, Д. Загула, Г. Косинку, Л. Курбаса, Г. Нарбута. При обговоренні змісту журналу, який мав за мету висвітлювати музичне, літературне, театральне і мистецьке життя, Михайло Вериківський і Григорій Косинка часто зустрічалися.

Одного разу Григорій Михайлович запросив мене відвідати вечір, присвячений творчості Михайла Вериківського. Це було невдовзі по тому, як я познайомилася з Косинкою.

Михайла Івановича Вериківського я знала, коли він був ще студентом Київської консерваторії. В той час почалась його диригентська і педагогічна діяльність. Він керував самодіяльним Національним українським хором, у якому співала і я. Тому я із задоволенням пішла на цей вечір, де розповіла присутнім про наш хор. А був він дуже популярним. Тогочасні рецензії відзначали його високу профе-

Михайло
Вериківський.

сійну майстерність, а в народі дуже любили концерти «хору Вериківського».

Наш репертуар складали твори М. Лисенка, М. Леонтовича, Я. Степового, П. Демуцького, П. Козицького, пісні М. Вериківського.

Найбільший успіх мали, співаючи: «На городі верба рясна», «Піють півні», «Мала мати одну дочку», «Калино, калино, чого в лузі стоїш?», «Зашуміла ліщинонька», «Ой піду я в сад гулять». Тоді Михайла Івановича без упину викликали, а ми співали знову і знову.

Концерти починали «Інтернаціоналом». У репертуарі було багато революційних пісень.

Михайло Іванович своєю любов'ю до музики, своєю невтомною працею з нашим колективом захоплював і нас.

На все життя запам'яталася струнка постать молодого диригента, пильний погляд якого був звернений до нас, співаків. Кожного він знав і з кожним індивідуально працював. Його спокійні, лагідні слова ніби досі звучать: «А, будь ласка, ще раз послухайте», «А тепер спробуйте виконати...», «Ну, будь ласка, ще раз...».

Виступи хору відбувалися у приміщеннях драматичного і оперного театрів, у Народному домі.

Виконуючи «Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий», ми, молоді співаки, мріяли бути гідними співати над могилою великого Кобзаря.

Михайло Іванович був пристрасним популяризатором музичної культури. За характером людина врівноважена, делікатна, гречна, він чуйно ставився до нас, хористів.

На тому вечорі, присвяченому творчості Михайла Вериківського, у літературній його частині, читали свої твори М. Могилянський, М. Драй-Хмара, Г. Косинка. У другій частині виконували фортепіанні прелюдії, квартети й пісні М. Вериківського. Було багатолюдно, всі тепло вітали композитора.

СИН БУКОВИНИ

Я чистим серцем і душею
Нові, нові, вітаю дні.

Д. Загул

— Знайомтеся! — сказав Григорій Косинка. —
Моя дружина Тамара.

В ту мить я почувала:

— Дмитро Загул.

Григорій повторив:

— Дмитро Загул, твори якого ти так любиш.

Дмитро Юрійович гаряче поздоровив нас з одруженням. Він щойно повернувся з Харкова й розповідав столичні новини, про товаришів і знайомих, про літературне життя. Саме тоді Дмитро Загул мріяв про організацію Співки революційних письменників Західної України і згодом став одним з її організаторів.

У цих розмовах я участі не брала — готувала стіл.

За вечерею Дмитро Юрійович запитав ім'я мого батька. «Михайло», — відповіла я. А він чомусь назвав мене «Тарочко Михайлівно», — це ім'я і лишилося назавжди.

— Так Вам подобаються мої вірші? — запитав Дмитро. Я розповіла, як ми з товаришами захоплювалися його творами, як відшукували його збілочку «З зелених гір». Як переписували та декламували:

Ти приходиш до мене щоночі!
В ту хвилинку, як міцно я сплю,
Зазираєш в заплакані очі
І шепочеш: не плач... я люблю!..

Я бачила, що слова мої Дмитрові Юрійовичу приємні, але він відповів:

Сьогодні я не той, що вчора,
І ватра мрій — не та сама.

— Який жах! — зірвалося в мене.

Григорій і Дмитро взяли мене на глум. Я тоді не знала, що це рядки з його вірша.

Так уперше завітав до нас Дмитро Загул.

І ось переді мною поет зеленої Буковини. Високий на зріст, широкий у плечах, смаглявий. Темно-карі очі іноді дивилися спідлоба і надавали його обличчю зосереджено-пильного вигляду. Ця звичка давала привід художникам таким його і малювати. На багатьох портретах, шаржах і карикатурах Дмитро Загул — занадто суворий і наче аж лихий. Це мене завжди дивувало, бо насправді він був привітний і приємно усміхався. Був чемний і уважно ставився до всіх. Намагався зробити людині щось корисне та приємне: «Для милого друга — і вола з плуга». Дмитро любив, збирав і часто вживав приказки та прислів'я.

Він знав, що Григорій і я дуже любимо квіти. Завжди приносив, як улітку, так і взимку. На дворі лютує мороз, а він принесе живі-живісінькі. Згадував буковинські квіти. І мені здавалося, що польові йому більше до вподоби. Роздивляючись їх, іноді казав:

— Диви, а я таких і не бачив!

Вираз «диви» любив вживати, коли був здивований.

Дмитро Юрійович часто бував у нас, і ми з Гри-

горієм відвідували Загулів. Вони жили недалечко, на вулиці Гершуні (тепер Чкалова, 36).

Дмитро Загул був редактором ВУФКУ (Всеукраїнське фото-кіноуправління) в той час, коли і Григорій Косинка працював там.

У нашому домі обговорювалися сценарії, нові фільми. Я знала всі новини у цій галузі, і чим більше знайомилася з кіномистецтвом, тим більше мене приваблював фах кінооператора. Отож я і вступила до Київського художнього інституту на кіно-фотовідділ.

Одного разу на день народження Григорія Косинки Дмитро Загул подарував йому нове видання тво-

рів Ольги Кобилянської — «Новели» — з дарчим написом: «Дорогому другові Григорію Косинці цей спів та стогін рідного краю дарує син Буковини Дмитро Загул».

Спільність поглядів, інтересів, любов до літератури, мистецтва були джерелом теплих дружніх взаємин, які тривали між Загулом і Косинкою протягом багатьох років.

Григорій любив і поважав Дмитра Юрійовича. Залюбки читав його поезії, високо цінував його роботи з літератури й мистецтва. Завжди читав йому свої нові твори й радився з ним.

Якось, прослухавши новий твір Косинки, Дмитро Юрійович сказав:

— Як мені хочеться написати рецензію на ваші, Григорію, твори. І я не можу цього зробити. Скажуть, дружня рецензія.

Згадую, як Григорій прочитав йому начерки до своєї новели «Серце», а потім сказав:

— Я маю бажання присвятити «Серце» Василеві Стефаникові.

— Така чудова думка! Чи встигнете закінчити до приїзду Василя Семеновича? Маю надію, що Василь Стефаник побуває у Києві на нашому з'їзді.

Нас часто відвідували товариші-письменники — читали свої твори, радилися. А Загул любив читати свої твори тільки Григорію. Коли хтось у нас був і Дмитро Юрійович, зітхаючи, тихенько мені говорив: «Як мені сьогодні не пощастило!» або: «Знову мені не поталанило», — я розуміла, що він має щось нове. Часто й дозвілля проводили разом. Залюбки «мандрували» дніпровими кручами. Саме тут народилися рядки:

Дніпре! Ти зашуми
Про вільне і славне майбутнє,
Що зараз будуюмо ми!

Пригадую наш відпочинок разом із Загулом та іншими письменниками у Криму.

Григорієві подобалося раненько навідуватися до моря або в далекій прогулянці помилуватися краєвидами. А Дмитро Юрійович любив працювати вранці, казав тоді: «Вранішня година трьох вечірніх варта». А ввечері частенько нагадував іншу приказку: «Що можеш зробити ще сьогодні, не лишай на завтра».

Згадую, коли я вперше завітала до Загулів, Дмитро Юрійович познайомив мене з дружиною. А потім додав: «Ірині Матвіївні я зобов'язаний своїм життям». У мене залишилося враження, що зустрілися вони у шпиталі десь у 1915—1916 роках.

Ірина Матвіївна справді піклувалася про Дмитра Юрійовича, дбала про його не дуже міцне здоров'я. В домі все сприяло творчій роботі.

Загул був надзвичайно працюючий. Друзі дивувалися його невтомності. Багатогранна творчість його відома. Окрім поезій, Загул має теоретичні праці, рецензії, літературні портрети, численні переклади, а також пародії на багатьох письменників і навіть на самого себе.

Товариші любили й поважали його. В пресі й по радіо Дмитра Загула називали «одним з найвизначніших буковинських та всеукраїнських поетів».

1926 року громадськість широко відзначила 20-річчя літературної діяльності Дмитра Юрійовича. До цієї дати підготували до друку збірник його творів «Мотиви». Всі журнали й газети друкували матеріали до цієї дати.

Я пообіцяла, що ми допоможемо йому зібрати весь ювілейний матеріал. І ми придбали все, де було хоч слово про нього.

У нас назбиралося багато примірників журналів і газет. Невдовзі після ювілею Дмитро Юрійович

вирішив забрати їх додому. А пакунок вийшов чималенький і досить важкенький.

Дмитро Юрійович і так, і сяк примірявся до нього, а тоді сказав:

— Коли б на спину, то було б зручно.

Я запропонувала торбу.

Дмитро Юрійович голосно розсміявся й сказав:

— Останній акорд ювілею — лантух за плечима!

А Григорій Михайлович вигукнув:

— Дай бог кожному письменникові мати такий лантух до 20-річчя!

Урочисто пройшов ювілейний вечір. Багатолюдно було того дня на святі у клубі робітників освіти. Письменник Яків Савченко у доповіді ознайомив присутніх із творчим шляхом ювіляра. Вітали й поздоровляли Загула представники різних організацій. Від літературної групи «Ланка» виступив Григорій Косинка. Загул одержав багато привітань, телеграм, які зачитували на вечорі.

Хвилююче слово-відповідь Дмитра Загула було коротеньким, але бурхливі оплески тривали довго.

Григорій Косинка читав на вечорі поезії Загула. Дякуючи Григорію, Дмитро Юрійович кинув: «Диви, а я й не думав, що у мене є такі виразні твори».

В програмі концерту взяли участь найкращі актори й виконували улюблені твори письменника.

За кілька днів Дмитро Юрійович святкував ювілей у колі близьких знайомих. Напередодні ми з Григорієм приготували маленькі записочки-цитати з творів Загула, де рядок починається зі слова «хай», а таких рядків у нього багато. Непомітно для Дмитра ми роздали гостям по кілька записочок. Коли закінчилися тости, поздоровлення та побажан-

ня Загулові, Григорій Михайлович урочисто проголосив:

«За поневолених братів!»

З протилежного боку долетів тост:

«Хай вільно дихають люди,
Забудуть панський обух!»

То тут, то там лунало:

«Хай їх розбудить цей потужний спів!»
«Хай не зменшається сила могутнього плеча!»

Так по черзі ми цитували його рядки:

«Хай серце буде — крига льоду,
Щоб тільки дух полуменів!»

«Хай буде наша трійця свята:
Праця, любов і знання!»

Спочатку все було серйозно. Дмитро Юрійович здивовано, навіть збентежено поглядав на всіх, а потім розсміявся. Ми не витримали і, сміючись, продовжували:

«Хай наше життя —
працьовите, буденне —
буде святом одним!»
«Хай гине все, що жить не варт!»

А сміх все голоснішав:

«Хай той живе...»

І було вже ледве чути:

«Хай...», «Хай...», «Хай...»

Потім Дмитро Загул при нагоді говорив: «Мені того вечора складали букет з моїх мрій і бажань».

Григорій Косинка і Дмитро Загул любили посміятися, пожартувати. Пригадую, як першого квітня зайшов мій товариш по школі.

Григорій як ніколи зрадив тому, й поки я поралась на кухні, він весь час жваво з ним про щось розмовляв. А тут завітав до нас і Дмитро Юрійович. Григорій Михайлович звернувся:

— Знайомтесь, Дмитре! Це молодий поет з Буковини — Тарох Навпаки!

— Дуже приємно, але... це прізвище чи псевдонім?

Григорій, не відповідаючи на запитання, метушливо сказав:

— Ви тільки послухайте його чудові вірші!
Я ледве стримувала своє здивування, а так зва-
ний Тарох почав читати:

Пісні веселі мої!
Щастям засмійтеся,
Росами сійтеся,
Жемчуги сійте свої,
З хмарами грайтеся,
В сонці купайтеся,
Всюди засіємо май!

Дмитро напочатку уважно слухав, а потім дістав з кишені блокнот й почав щось писати. Коли «Та-рох» закінчив, Дмитро Юрійович цілком серйозно сказав:

— Так, цей поет далеко піде! А тепер послухайте мій новий твір:

Горить село.
З селянських осель,
Криваво-червоні стежки полум'я
Піднімаються до неба.
Гукає-сміється ворожа артилерія
Над околицями Медвина
Уже третій день.

Ми покотилися зо сміху. Було зовсім несподіва-
ним слухати «навпаки» початок новели «На золо-
тих богів» Григорія Косинки.

— Ніколи не думав, що ви, Дмитре, знаєте мої
твори напам'ять,— схвильовано сказав Григорій Ми-
хайлович.

— А ви гадали, читаючи мій твір з кінця на по-
чаток, одурите мене? А ще й назвали буковинцем,
бо знали, що кожний земляк дорога мені людина.

Одного разу, коли у нас був Загул, зайшов поет
Мелетій Кічура. Побачивши Дмитра Юрійовича, він
вигукнув:

— А, й ви, Дон-Кіхоте, тут?!

Я запитала Мелетія Омеляновича:

— А чому ви так називаєте Дмитра?

З'ясувалося, що Кічура у своїй літературній пародії до ювілею писав, що Дмитро Загул «не раз нагадував старого Дон-Кіхота».

Того вечора Григорій і Дмитро попросили Мелетія Омеляновича прочитати будь-який свій твір. Він погодився й сказав, що читатиме твори, які незабаром вийдуть друком у збірнику «На старті». І ми слухали тоді: «Далека Індіє», «Заклик», «Червоний марш» та «Ех, Україно ти моя». Читав він хороше, з запалом.

І наша буде перемога —
Не збореш мільйонних рядів!
В нас ясна і проста дорога,
А в серці — невблаганий гнів.

Нас пройняв поетів настрій, і ми слухали у захваті... Коли Мелетій Омелянович прочитав останні рядки твору, Григорій з оплесками кинувся до нього, потискуючи руку, поздоровляв із творчим успіхом. Раптом почувся голос Дмитра:

Товариші мої далекі
Під гнітом панської руки!
До вас, до вас мої думки,
Як у вирій лелеки.

Це пролунало як крик наболілої душі, схвильованої творами Кічури.

Здавалося, з такою експресією Дмитро ще ніколи не читав. Це вразило всіх, і твір слухали затамувавши подих...

Дмитро Загул до болю любив свій народ, свою батьківщину. Я пригадую його розповіді про Буковину:

Ходять шепоти лісами,
Шелестять високі трави,
Давонять сосни і смереки,
Верховинський бір гуде,
Весело журчать потоки.

Про рідне село Міліїв над Черемошем:

Ніби гріб, хатинка низька,
Де на світ родився я.

Про своє дитинство:

Я родився серед смутку,
Виростав я в морі сліз...

Про свою матусю:

Наче й досі зачуваю
Голос матері старої,
Що про Довбуша співає
За куделею мені.

Про сільського вчителя Василя Завадюка, який, за словами Дмитра Юрійовича, «зробив з мене людину».

Я звикла, що Загул читав Косинці свої недруковані твори, а того вечора Дмитро ще прочитав:

Отчизно моя дорога,
Мріє великої туги!

Твір присвячений пам'яті поета Володимира Кобилянського, який помер молодим у 1919 році в Києві.

Дмитро Юрійович глибоко й тяжко переживав втрату Кобилянського, свого друга-земляка. Свято беріг усе, що лишилося по ньому. Ми бачили фотографії Кобилянського, відомі з книг та збірників, а також і не друковані.

Загул найбільше любив портрет Володимира у військовій формі («Форма нагадує мені іншу — гімназичну. Тут він такий, як я побачив його вперше: очі такі і навіть такий же погляд»).

Володимир Кобилянський був не тільки художником слова. Дмитро Юрійович зберігав в окремій теці два його акварельні малюнки — «Буковинські пейзажі», перекладені цигарковим папером.

Мене здивувала смілива, впевнена рука художника. Милуючися ними, я сказала Дмитрові Юрійовичу:

— Мене вабить своєрідний колорит пейзажів.

— Так, це характерні краєвиди Буковини, — відповів Дмитро Юрійович і розповів, як ці акварелі полонили його і він не міг стриматися й попросив Володимира презентувати їх йому. А далі додав:

— Вони надихали мене, дивлячись на них, я написав «Отчизно дорога!» і присвятив Володимирові Кобилянському.

Справді, цей твір дає уявлення про своєрідну природу Буковини, а слова: «Розкішна зелена коліско» так влучно відтворюють те, що я бачила в малюнках Кобилянського.

Дмитро Юрійович частенько розповідав нам про Володимира Кобилянського, «з яким прожив до самої смерті в близькій приязні, з яким довгі роки спільно працював, мріяв і страждав». Він так яскраво передавав риси Кобилянського, його думки та почуття, що ми глибше сприймали його твори: «Я сокіл з гір...», «Пісня», «В моїй душі» та «Мій кожний крок».

В моїй істоті всі барви світу,
В моїх піснях всі тони струн...

І нам здавалося, ніби й ми особисто знали його.

Загул мріяв видати до 10-ї річниці з дня смерті Кобилянського все, що належить його перу. Коли що не день у цій роботі з'являлися прикrostі, ми щиро співчували й уболівали разом з Дмитром Юрійовичем.

Вивчаючи архів, Загул виявив, що багато віршів Кобилянського не закінчені, деяких перекладів з польської мови не було. З часом стало відомо, що одержати ранні твори, друковані на Буковині,— не здійсненне бажання.

— Кордон, одне слово — кордон! — того вечора декілька разів повторював Дмитро. А потім, іронічно посміхаючись, згадав: — А я ще й писав колись:

І здається тоді, що нема
Поміж нами кордону.

Дмитро Юрійович був стійкою людиною. Свої переживання переборював і знову наполегливо працював.

Косинка знав цю рису Загула й радив йому зупинитися на тому, що є й видати тільки поезію Кобилянського, щоб швидше ознайомити всіх з віршами революційного змісту.

Гей, брате, руйнуймо тюрми —
Світ насильства хай паде!
Зброю в руки! Вдарте в сурми,—
Наше серце молоде.

— А ви, Григорію, вже й запам'ятали?! Я бачу, що так воно, мабуть, і буде,— сказав Дмитро Юрійович.

Хоч як дбали, а перешкоди й прикrostі спричинилися до того, що збірка вийшла з друку тільки до 11-ї річниці.

Ми частенько ходили з Загулом до театру, й я була свідком, як щиро й сердечно поздоровляли Загула й дякували йому за цю збірку.

— Це зовсім не те, що я хотів, — говорив Дмитро Юрійович і все-таки щиро радів з того, як читачі сприймають збірник Володимира Кобилянського.

Загулові було приємно, коли наддніпрянські письменники брали теми з життя Західної України.

Одного дня він прийшов до нас і побачив на столі журнал «Червоний шлях», де було надруковано оповідання Калістрата Анищенка «Побачення».

— О, й ви вже маєте цей номер! — сказав Дмитро, а тоді розгорнув журнал і прочитав те місце в оповіданні, де Рудик звертається до бабусі Івася із запитанням, чи доведеться йому «...побачити ще Чорну Ославу, Сан величний та Зелені Гори?...» Рудик, називаючи рослини, згадував, як цвіте-буяє гірська трава, «...а перекотиполе учепилося за скелю над безоднею і зазирає в пащі гірські...». Прочитавши уривок, Загул відзначив:

— Як хороше автор знає західноукраїнську гірську флору!

Григорій Михайлович усміхнувся і, показуючи Дмитрові дарчий напис на журналі, запитав:

— А чи відомо вам, Дмитре, що цей автор — мій вуйко?

— Диви! Чую вперше! Григорію, виходить, любов та пошана до західних українців у вас у роду? — Загул знав, що Косинка листувався із Стефаником і Черемшиною.

— Відповім вам мудрим словом Тараса Шевченка:

Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.

Якось Григорій одержав від Володимира Сосюри з дарчим написом журнал «Зоря», де був видруку-

ваний вірш «Поневоленій Західній Україні». За кілька днів ми одержали запрошення на якесь свято до Загулів. Григорій Михайлович прочитав там цього вірша. Назвавши автора — «Володимир Сосюра», — Григорій навмисне зробив паузу й поглянув на Дмитра. І не помилився. Дмитро миттю обізався:

— Як мені подобаються його твори! Я вважаю його за найсильнішого і найталановитішого поета нашого часу. — Так Дмитро зазнайомив з автором своїх гостей.

Коли Григорій оголосив назву, Дмитро Юрійович від несподіванки випростався й зосереджено слухав:

Галичини лани засмучені, кохані
приснилися мені у мареві пожеж...

Я не могла відвести очей від Дмитра. Його виразне обличчя передавало все, що він відчуває.

Я чую стогін твій, я бачу бліді руки
І рани на спині від довгих батогів...

А голос Григорія звучав з приємною гучністю, набираючи сили та впевненості:

Ми віримо, ми ждем, ми станемо грозою,
ми будем знову йти на смертний бою спів...
І схрестяться штики востаннє над тобою,
і підведешся ти над трупами катів.

— Тільки друг, справжній друг міг зробити мені такий дарунок! — з хвилюванням у голосі сказав Загул, обіймаючи Косинку.

Григорій Михайлович, усміхаючись, відповів:

— Та це ж не я, — це наш улюблений Володимир Сосюра!

Дійсно! Тогочасні мрії, помисли, думки та почут-

тя народу лунають у словах прекрасного вірша Володимира Сосюри.

Про це саме читаємо й у творах Загула «З-за буйних річок...», «Братам поза межі», «Ждуть нас тучі неминучі», «Сурмач» тощо.

Майбутнє, ти мотив моїх пісень...

Теми Великого Жовтня надихали Дмитра Загула на урочисті вірші, гімни і пісні.

Григорій Михайлович якось навчив маленького сусідського хлопчика декламувати вірш Дмитра Юрійовича «Авіапісня». Коли Загул прийшов до нас, хлопчик прочитав:

На вас майбутні надії,—
На вас, герої висот,
В кожному серці зоріє
Ваш понадземний льот.

— Ви льотчик? — несподівано запитав поета хлопчик.

Дмитро Юрійович розсміявся й відповів:

В краї надзоряні, веселі
На крилах пісень і я лечу.
Думками лину над землею.

Хлопчик пильно й розгублено дивився на Загула й мовчав...

— Не зрозуміло. Так! — проказав Дмитро Юрійович. А Григорій Михайлович пожартував: «Думками лину над землею—тому не бачу, що є з нею».

— Друже мій Григорію, ви примусили мене замислитися. Справді, у мене для дітей нічого немає. А варто було б написати.

1966 року я прочитала повідомлення, що в серії «Назустріч 50-річчю Жовтня» видано ноти «Грими, грими, могутня пісне!». Музика В. Верховинця, сло-

ва Д. Загула. Я стрепенулась... І пригадався далікий вечір-концерт, де поруч нас сидів Дмитро Загул, а хор під керівництвом Верховинця мав виконувати цей твір уперше.

Під час антракту Дмитро Юрійович запропонував познайомити нас із Верховинцем. Ми зайшли у кімнату біля сцени. Коли Григорій сказав: «А це моя дружина»,— Василь Миколайович пильно подивився на мене й звернувся до Григорія:

— Очі вашої дружини мені ніби знайомі.

А я відповіла:

— Певне. Я співала у народному хорі під керівництвом Михайла Вериківського. А потім прийшла до вас. Ви прослухали мене й не залишили.

Дмитро Юрійович, сміючись, звернувся до мене:

— Тарочко Михайлівно, треба було співати ще гірше, от тоді Василь Миколайович і запам'ятав би вас. Кепське довше залишається у пам'яті.

А Григорій Михайлович докинув:

— Було й таке: Максима Горького до хору прийняли, а Федора Шаляпіна — ні...

Отак у гуморі пройшла коротенька розмова, наприкінці якої Загул запросив нас і Василя Миколайовича зустрітись позавтра в обід у ресторані готелю «Київ» (нині — «Ленінградський», корп. № 3), на Володимирській, 36¹.

Останнє відділення концерту закінчилося урочисто. Пролунало:

Грими, грими, могутня пісне,
Як ті громи весняних бур.

Василь Миколайович запросив на сцену Дмитра Загула.

¹ У 30-ті роки цей ресторан мав назву «Прага». Тепер — «Мелодія». — *Авт.*

Потискуючи руки, дякували один одному. Їм подарували багато квітів. Зал, стоячи, без упину аплодував. На біс виконали гімн, починаючи зі слів:

Судьба братів — на нашій зброї,
А в серці — ленінський завіт.

Дмитро Юрійович, опинившись на сцені, теж співав. Потім у ресторані запитував Василя Миколайовича:

— Я шкоди не зробив, підспівуючи вам?

Наближався вечір... І ми з літнього ресторану, що на даху готелю, милувалися краєвидами міста. На обрії ще червоніло сонце, і сизо-чорні хмари повільно затьмарювали його... Повіяло приємною прохолодою. Григорій Михайлович звернувся до всіх:

— А може, ще пройдемо до Дніпра?

Ніхто не встиг відповісти, як він процитував:

На заході день догорів,
Вже гасне кривава смуга.

Поезії Дмитра Загула і тепер перевидають.

Сучасна молодь так само, як і ми свого часу, захоплюється його віршами.

Ідучи нещодавно Ботанічним садом, що біля університету імені Шевченка, я здаля побачила в руках студента у знайомій смарагдовій суперобкладинці нову збірку Дмитра Загула — «Поезії».

Я навмисне зупинилася й сіла поруч. Юнак уголос читав своїм товаришам, і всі зосереджено вслухалися:

Батьки вмирають, родяться сини,
Ростуть вони і прийдуть на готове.
Чи не для них настужувались ми?
Чи не для них пролляли стільки крові?

Я бачила, як зворушив цей твір юнацьке серце. І мене не здивувала схвильованість молоді — вірші Дмитра Загула володіють невмирущою силою.

ОДИН З НАЙСТАРШИХ

Одного вечора, року десь 1928—1929-го, повернувшись додому, Григорій Михайлович попередив мене:

— Нас запросив до себе Дмитро Загул. У нього завтра буде один з найстарших поетів — Микола Вороний.

Тоді я вперше побачила Вороного. Його кременна, статечна постать не тільки привертала увагу, а й милувала око. У поводженні ніякого хизування—привітне, відверте ставлення вабило до нього людей.

В моїй уяві він залишився саме таким, як бажав бути своєму синові Маркові:

Мати душу добру, чисту,
Вдачу чесну, кременисту...

До цього хочеться ще додати його ж слова з гуморески «Кредо», які цілком йому відповідають:

Я ж сміюся привселюдно,
Бо веселу вдачу маю.

Вечір у Загула пройшов у приємній, дружній розмові. Микола Вороний, господар дому, Григорій Косинка ділилися спогадами з літературного й те-

атральніого життя. Микола Кіндратович із запалом розповідав про свою акторську діяльність, згадував корифеїв театру: Кропивницького, Садовського, Заньковецьку, Саксаганського. Усім було весело і затишно. Наприкінці зустрічі ми запросили поета до себе.

Повстаньте, гнані і голодні
Робітники усіх країн!

Нині ми не часто згадуємо про те, що блискучий переклад «Інтернаціоналу» Ежена Потье належать українському поетові Миколі Вороному...

Народився він на Катеринославщині. Початкову школу закінчив у Харкові. Потім навчався у Ростовському реальному училищі, де й почав писати вірші.

Як керівника та учасника політичних гуртків його виключили з училища зі «званням» політично неблагонадійного. «Отже, двері вищої освіти в Росії були переді мною зачинені»,— так писав про себе Микола Вороний.

Бажання вчитися спонукало юнака поїхати до Відня, а потім привело до Львівського університету. Перебуваючи у Львові, Микола Вороний здружився з Іваном Франком, який заохотив його до літературної, артистичної та громадської праці.

У 26 років Микола Вороний повернувся на батьківщину. Жив у Чернігові, працював у земстві, а 1910 року переїхав до Києва. І на той час уже мав чимало ще не надрукованих творів.

Його вірші про батьківщину й народ були пройняті почуттям глибокого патріотизму.

Краю мій рідний, зневажений краю!
Де ж те сподіване щастя твоє?
Крається серце від болю, одчаю,
Як тільки долю твою нагадаю —
Горе мое!

Микола Вороний із сином Марком.

Але він твердо переконаний:

Доля кується У боротьбі.
Дужий не гнеться,
Гнуться слабі.

Події 1905 року знаходили відгук у серці поета,
і він бажає своєму синові:

Працювати для народу
І для свого краю,
Боронити честь і вроду
І умерти за свободу —
Ось чого бажаю!

В 1903—1910-х роках Вороний пише ряд ліричних, здебільшого біографічного плану творів, присвячених «Йй, Незабутній...» — дружині Вірі Вербицькій.

Моя мрія, і щастя, і згуба!..

На слова вірша Миколи Вороного з цього циклу, «За брамою раю», М. Лисенко створює відомий романс «Нічого!..». Поетичне слово Вороного поклали на музику також Яків Степовий — «До моря» й Микола Леонтович — «Легенда».

Перша збірка його ліричних поезій побачила світ у 1911 році.

Під впливом великих Жовтневих подій Микола Вороний перекладає «Інтернаціонал», «Марсел'езу», «Варшав'янку».

1920 року доля закинула поета знову до Львова. Повернувшись до Києва, він у вірші «Весна року 1926» вітає «величне свято. Перше Травня». Його вразила святкова демонстрація, на якій лунали знайомі слова:

Немов потоки буйноводні,
Бурхає пролетарський спів:
«Повстаньте, гнані і голодні
Робітники усіх країв!»
І я дивлюсь любовно в очі —
Щасливі, п'яні без вина —
В оці хлоп'ячі і дівочі,
Де сяє радістю весна.

Багато нового й цікавого внесла в наше життя зустріч з цією бувалою, ерудованою людиною. Григорій Михайлович Косинка одразу ж подарував Миколі Кіндратовичу збірку своїх творів і з великим нетерпінням чекав його відгуку.

Пам'ятаю, що Миколі Вороному найбільше припала до вподоби новела «На золотих богів». Тоді-

він згадав і процитував рядки свого твору, написаного у 1917 році:

Ганебні пута
Ми вже порвали
І зруйнували
Царський трон.

З-під ярем
І з тюрем,
Де був гніт,
Ми йдем на вільний світ!

Коли Вороний довідався, що Григорій збирає народні пісні, він люб'язно запропонував:

— Я маю збірник Філарета Колесси «Народні пісні Підкарпаття» — мабуть, він вам знадобиться. — І додав: — Філарет Колесса — мій перший львівський знайомий.

Невдовзі бібліотека Косинки збагатилася ще одним збірником народних пісень.

Якось М. Вороний знову завітав до нашого дому з книжкою в руках. Звертаючись до Григорія, сказав:

— Я знаю, що вас цікавило це видання, я приніс його.

Про яку книжку йшлося, я не знала і тому виявила бажання подивитись на неї. Це був збірник Б. Грінченка «Пісні та думи», виданий 1895 року, з дарчим написом на титульній сторінці Миколі Вороному від автора.

Побачивши автограф Грінченка, я схвильовано вигукнула:

— Ви були знайомі з Борисом Грінченком?! Розкажіть про нього!

— Така збентежена зацікавленість! Чому?

Я пояснила:

— У нашій родині Грінченка згадували не лише

як письменника, вченого, а частіше вболівали за нього як за людину, батьківські почуття якої зазнали невимовно тяжкої травми: царські посіпаки вкоротили віку його доньці.

Мій батько був знайомий з Настунею. На початку 900-х років разом брали активну участь у революційному русі на Україні, разом були в полтавському гуртку.

Батько працював статистиком у Полтавському земстві. За характером роботи об'їжджав села Полтавщини і водночас поширював нелегальну літературу.

Настя Грінченко була однією з активних громадських діячок. Після 1905 року її заарештували. У в'язниці вона тяжко захворіла і невдовзі в тяжких умовах померла.

Після 1905 року батька мого було вислано за межі Полтавської й Чернігівської губерній.

Микола Кіндратович вислухав мене уважно і по паузі мовив:

— Зазнайомився я з Борисом Грінченком у Чернігові, де він жив на той час. У нас тоді було багато недрукованих поезій, і ми частенько читали їх один одному. Борис Грінченко мав стійкий, незламний характер. Своїми творами, своєю переконаністю у боротьбі за волю, своїм настроєм він міг запалити й захопити будь-кого...— Трохи подумавши, додав: — Григорію Михайловичу, я знаю, що у вас є збірник «Під хмарним небом», будь ласка, дайте на хвилину. Краще про Грінченка скажу його словами: «За правду, за волю все зможу знести — І жити, і вмерти без страху!..» 1901 року Борис Грінченко відгукнувся на заклик взяти участь у альманасі «З-над хмар і з долин», і протягом багатьох років ми з ним радилися з питань журналістської роботи. В останні роки мені здавалось, що нас міц-

но з'єднав Іван Франко. Хоч і в різний час ми познайомилися з ним, але обидва схилилися перед великим Каменярем, про якого Грінченко писав: «...Співець боротьби, але в ще більшій мірі співець праці, тієї добродійної святої праці, що з бур'януватих пустирів робить поля, укриті хвилями золотого колоса, що на руїнах розвалених фортець зневолення й темряви буде ясні будівлі світу й народної волі».

Незабутнє враження залишив вечір, коли Микола Вороный, завітавши до нас, побачив портрет Івана Франка роботи Василя Касіяна, що його Григорій Михайлович одержав у дарунок від автора.

Читаючи рядки твору «Фрагмент»: «І довго-довго я стояв перед тобою, Зворушений до дна, у захваті німім...»—він пильно вдивлявся в обличчя Каменяра. Я наче зараз бачу у нашій кімнаті портрет Каменяра і біля нього Миколу Вороного. Дивлячись на зображення Івана Франка, весь у владі спомину, він раптом вигукнув: «Мій друже, вчитель, ти пророк!..»

Мені важко знайти слова, щоб передати свої почуття: я бачила перед собою людину, яка мала щастя так близько знати великого Каменяра.

Той вечір був цілком присвячений Іванові Франкові. І хоч ми вже читали опубліковані спогади Миколи Вороного про Франка, але слухати самого автора було набагато приємніше і цікавіше.

— У мене був лист до Івана Франка, — почав розповідати Микола Кіндратович, — але я його не встиг передати: Франко саме поїхав на похорон Михайла Драгоманова. Ідучи вулицями Львова з одним редактором, я несподівано почув: «Дивіться, Франко іде». Тут, на вулиці, я і зазнайомився з Іваном Яковичем і віддав йому листа. Франко з обу-

ренням розповів, що на кордоні його затримали: «...Дичина якась — не пускати близьких приятелів поховати покійника!» — Прочитавши листа, де була моя атестація, Франко весело сказав: «Значить, нашого полку прибуло!» І запросив мене до себе.

Микола Вороний згадував, що Франко справив на нього враження «незвичайної, простої, сердечної людини»:

— Його широке мудре чоло, його ясні, з виразом енергійної думки і разом з тим лагідні очі і досі стоять переді мною...

Іван Франко — трибун народний,
Пророк-ватаг, ратай-співець.

Так писав Микола Вороний у 1913 році.

— Григорію Михайловичу, я пам'ятаю наведені вами рядки Франка: «Там по вас нехай зазеленіє жито, наче гай!..» — у вашій статті з нагоди п'ятої річниці смерті Івана Франка. І мені сподобався ваш вислів: «І дійсно жито, посіяне рукою Вічного Революціонера, Франка, — зазеленіло...»

Косинці були приємні ці слова.

Микола Кіндратович вів розповідь далі:

— Перші роки двадцятого століття були для мене роками натхненної праці, яка дала мені велике задоволення.

У 1901 році Микола Вороний вирішив упорядкувати альманах і звернувся до українських письменників взяти участь у збірнику.

Відгукнулися Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Ольга Кобилянська, Павло Грабовський, Гнат Хоткевич, Іван Нечуй-Левицький і ще багато відомих письменни-

ків. Чимало своїх творів до цього збірника ввів і Вороний.

Альманах «З-над хмар і з долин» вийшов у 1903 році. В «Інтродукції» до збірника було надруковано «Посланіє» Вороному від Франка та відповідь Франкові Вороного.

Іван Франко, критикуючи погляди Вороного, пише:

Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не госпітальнее лежанне!
Вона — вся пристрасть і бажанне,
І вся вогонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога.
Шуканне, досвід і погоні
До мет, що мкнуть на небосклоні.

Своє «Посланіє» Франко закінчував порадою поетові:

Хай в своїй пісні все складає
І співчуття не дожидає.
Воно прийде! Слова — полова,
Але вогонь в одежі слова —
Безсмертна, чудодійна фея,
Мов в кремні іскра Прометей!

У 1929 році, з нагоди 35-ліття літературної діяльності Миколи Вороного, вийшов збірник його творів «Поезії». Поета широко вшановували, високо оцінили його творчий доробок, чарівну мову й багатогранну обдарованість.

До 100-річчя від дня народження поета в 1971 році відбувся ювілейний вечір, на якому я розповіла про наше знайомство з Миколою Кіндратовичем. Виступ закінчила словами Григорія Косинки: «Творчість Миколи Вороного має історичне значення — його поетичне слово, його критичні статті про театр

та мистецтво яскраво відбивають літературно-мистецькі погляди певної доби, саме кінця ХІХ та початку ХХ століть».

Нині Миколу Вороного згадують не часто. А даремно. Він виправдав свої слова:

Ні, я не марно жив...

РЯСНИЙ СМІХ

...а смех светел.
М. Гоголь

Остап Вишня був першим письменником, з яким познайомив мене Григорій Косинка. Пам'ятаю, на початку 1924 року Григорій Михайлович якось сказав мені, що до Києва приїхав наш відомий гуморист Остап Вишня і подарував йому нову книжечку «М. Твен — О. Вишня. Сільськогосподарська пропаганда». А я, угледівши в руках Григорія ще й якийсь часопис, запитала, що це.

— Журнал торішній, але для мене приемний, — пояснив Григорій. І розповів: — Колись у «Книгоспілці» у мене була термінова робота, і довелося працювати, не підводячи голови. До кімнати зайшов наш співробітник, Валер'ян Підмогильний, розгорнув новий журнал і звернувся до присутніх:

— Погляньте на Григорія Михайловича! Сидить і не признається.

Я здивовано запитав:

— А в чім річ?

— У журналі твір Григорія Косинки.

— Та я нічого не знаю. У мене цього й журналу немає, — відказую, а Валер'ян, затуливши рукою прізвище автора, показує мені розгорнуту сторінку.

Справді, надруковано: «Однокутний бій Гр. Косинки»¹.

¹ Червоний шлях. — 1923. — № 1. — С. 57—59.

— Але ж це назва! Це щось про мене! Невже не зрозумілий мій «Троєкутний бій»?

Я схвильовано, говорить Г. Косинка, почав пояснювати, що ця назва не вигадана, а так офіційно характеризували боротьбу за Київ у період громадянської війни.

Валер'ян міцно тримав журнал. Наче потішаючись моїм хвилюванням, з усмішкою дивився на мене. А потім нараз засміявся:

— Я чекаю, коли скінчиться ця «агітація»! — і показав ім'я автора — Павло Грунський (Остап Вишня).

«Однокутний бій» — пародія Остапа Вишні, за змістом переважно на твір Косинки «На золотих богів».

На той час я вже знала всі твори Косинки, а початок новели «На золотих богів» могла прочитати напам'ять.

«Уже третій день, як ревуть гарматні бої над околицями Медвина; гукає-сміється ворожа артилерія, — а за кожним її гуком піднімаються до неба криваво-червоні стежки полум'я з селянських осель...

Горить село.

А недалеко, на Гордієнкових горбах, кипить жорстокий бій: старе й мале вийшло з села назустріч непроханому ворогу...

А бій кипить... Ось уже пішли до бою з вилами, сокирами, а ворог — стіною-муром налягає, щоб розбити селянські ряди...»

Остап Вишня пише:

«Уже на дванадцятьох сторінках малої вісімки ревуть гармати.

Горить село, як свічка.

А недалечко на горбках клекотить бій, гарячий, як огонь, бій, червоною кривицею вмитий...

Остап Вишня.

То б'ється селянська доля.

Старе, мале й немовлята вийшли на бій, боронити свої оселі від непроханого ворога...

Ось уже й немовлята з колисок повискакували— пішли з ріжками в руках на золотого бога...

— Діти! Бий ногами, стріляй сосками!»

У Косинки твір закінчувався так:

«Легко повіяв вітер, далі притих, послухав горезурбу матері і, здавалось, сам заплакав над поточеною кіньми пшеницею...»

У Остапа Вишні кінцівка така:

«Повіяв вітер. Далі притих. Далі знов повіяв. І знов притих. Послухав Горпинину пісню, махнув рукою й знову повіяв...»

Ми сміялися, читаючи цей літературний шарж.

Тут же Григорій Михайлович розповів мені: протягом кількох днів товариші допікали йому пародією Остапа Вишні. І, усміхаючись, додав: «Але найдотепніше було, коли обговорювався художній твір одного з письменників і хтось з товаришів різко й зовсім безпідставно почав критикувати його, а Валер'ян Підмогильний вигукнув: «Не стріляйте сосками!!!»

Вираз «стріляти сосками» став синонімом безпідставної, безглуздої критики.

— Як мені хочеться побачити Остапа Вишню!— зітхнула я.

— Можливо, й пощастить, коли взавтра побуваємо на контрактовому ярмарку,— відповів Григорій Михайлович.

Увечері я читала гуморески з подарованої мені збірки «Сільськогосподарська пропаганда», й мені дуже сподобався твір О. Вишні «Агрономова з Пуплієм Козоцалським полеміка».

...На Подолі безліч людей — мимоволі збіг на думку розворушений мурашник. Нічого не бачу, чим торгують, що купують,— придивляюся до стрічних: хіба можна тут кого-небудь із знайомих углядіти?

Ми опиняємось біля рундуків з полтавськими медяниками та пундиками.

— Павле Михайловичу! Ось ви де! — чую голос Григорія.

За прилавком в українському вбранні, у віночку вродлива дівчина перев'язує величенький пакунок.

Павло Михайлович пояснює:

— Одвезу гостинці харків'янам — полтавські медяники з київських контрактів.

Григорій теж купує ласощі, а я тим часом потай вдивляюся в обличчя Остапа Вишні.

Обидва письменники жартують з дівчиною. Та на обличчі Остапа Вишні лише раз промайнула стримана усмішка. А мені він ввижався таким веселим, як і його твори.

Покидаючи контракти, Григорій Михайлович поволі якось урочисто промовив:

— «Що, боже ти мій, господи! Чого нема на тій ярмарці!»

Павло Михайлович вигукнув:

— Гоголь! І як величаво ви процитували!

— Так! Шаную його талант і завжди згадую, — відповів Григорій.

— Отак мені й казали — Косинка за характером гуморист, вам би поповнити наші ряди, а од вас ні гу-гу!

— Павле Михайловичу! Моя писанина йде у вас за «ні гу-гу»?

Остап Вишня аж стрепенувся:

— Що ви? Ще й яке «гу-гу»! Ваші твори — наче ті гармати, що «гукають» майже по всіх ваших новелах.

— Саме на це колись звернув увагу Павло Грунський! — сміючись, додав Косинка...

Поволі кружляли сніжинки. Ми проводжали Остапа Вишню Олександрівською вулицею (перейменованою згодом на вулицю Жданова¹) і запросили його побувати у Києві влітку, щоб помандрувати Дніпром.

Зненацька почалась справжня хуртовина. Павло Михайлович, аби зберегти свої пакунки, вирішив їхати трамваем. Розпрощавшись з Остапом Вишнею, я сказала Григорію:

— Павло Михайлович пересипає розмову жартами, дотепами (мені було навіть незручно так смія-

¹ Нині — вулиця Петра Сагайдачного.

тися), а у самого в очах тільки спалахують іскорки сміху.

Згодом я зрозуміла, що Остап Вишня звик до цього — викликаючи у людей усмішки й сміх, самому залишатися незворушним.

Ми жалкували, що Павло Михайлович живе не в Києві, а у Харкові.

Та коли ми їздили у Харків до моїх батьків, зустрічалися з Остапом Вишнею не раз, але зустрічі, на жаль, були короткі. Потім Павло Михайлович переїхав до Києва. Він пішов із життя у 1956 році, а я стала жити у Києві лише з 1958 року.

От і не довелося побачити Остапа Вишню хоча б іще раз.

УНІВЕРСИТЕТ НА ДОМУ

Було колись — минулося,
Не вернеться знову.

Т. Шевченко

З Валер'яном Підмогильним познайомив мене Григорій Косинка 1924 року. Зустрілися ми у фойє оперного театру в день закриття сезону. В той час Григорій і Валер'ян разом працювали у Книгоспілці. Валер'ян, один з найближчих друзів Григорія, був згодом свідком під час реєстрації нашого шлюбу восени того ж року.

Перед очима постать Валер'яна — стрункий, високого зросту, у рухах стриманий. Враження справляв дуже серйозної, неговіркої людини. Але коли теми розмов були близькі його серцю, раптом у його очах з'являлися лукаві іскринки і він радо підтримував бесіду, виявляючи енциклопедичні знання.

Валер'ян любив дітей. Деякий час вчителював і не раз жалкував, що залишив цю професію. Він із запалом розповідав про свою роботу, згадував учнів, ту приємну відповідальність, яку відчував, навчаючи дітей. Часто повторював: «Діти — від них залежить доля Батьківщини».

От якось Григорій і зауважив:

— Такі переконання та думки ви, Валер'яне, вклали в уста своєї пані Івги, яка умовляла, навчаючи

Серьогу: «Інакше пролетаріат перемогти не здолає... Будемо ж — учитись!» Але далі у творі «Історія пані Івги» ви не дотримали цього. Навіщо такий кінець?

Валер'ян пояснив:

— Це життєвий факт.

— Прикрій факт! — сказав Григорій. — На те ви й художник, щоб іноді епізодові з життя надати забарвлення, якого вимагає наш час.

Отак просто товариші обмінювалися думками і робили один одному зауваження, і ніколи жоден з них не ображався.

Прізвище Валер'яна часто спричинялося до жартів. «Краще було б Надмогильний», — говорили йому. А сусідський хлопчик якось вигукнув: «До вас іде Петро Могила». Ми розсміялися. Коли зайшов Валер'ян, Григорій запитав:

— Друже мій, може, ваше прізвище походить від Могили Петра?

— Що ви, Григорію? Моє «Під» не варте навіть і підметки такого велета.

Ми згадали, що цей хлопчик був присутнім, коли Валер'ян розповідав, як він з учнями ворзельської школи, де вчителював, був на екскурсії у Лаврі. Говорячи про Петра Могилу, Валер'ян з Григорієм досить довго обмінювалися думками про цього культурно-освітнього і церковного діяча України першої половини XVII століття.

На той час Валер'ян з захопленням переглядав архівні матеріали, читав старі журнали та газети і говорив, що це йому допомагає, зокрема, відчувати велич часу, в який ми живемо.

Валер'ян Підмогильний вчився в реальному училищі у Катеринославі, пізніше вчителював у тому ж місті.

Своє захоплення історією він пояснював знайом-

Валер'ян
Підмогильний.

ством із Дмитром Івановичем Яворницьким, перед яким схилився. Він любив з ним розмовляти, звик бувати у музеї і навіть допомагати.

— Але, на жаль, тільки в чорновій роботі,— з усмішкою говорив Валер'ян.— Його учні допомагали в оформленні експонатів музею і я серед них...

Товариші любили розповіді Валер'яна і слухали його з інтересом. Григорія не запитували: «Чи прийде сьогодні Валер'ян?» А питали: «Чи буде сьогодні університет на дому?»

Григорій поважав, любив Валер'яна і казав про нього:

— Є що й послухати, а про дещо й посперечати-ся, бо його теоретичні переконання іноді суперечать творчій роботі.

В ті часи улюбленою розвагою молоді були шаради та фанти. У нас в домі надавали перевагу фантам — це була вікторина на літературні теми. Заздалегідь готували каверзні запитання, щоб дошкулити один одному.

Пригадую, як одного разу Валер'ян загадав Григорію:

— Назвіть прізвища двох письменників та назву їхніх творів, де зустрічаються слова «нитка» та «срібна нитка».

На обличчі Григорія промайнула загадкова усмішка, і він спокійнісінько відповів:

— Василь Стефаник. У творах: «Вечірня година», «Нитка». Гнат Хоткевич — «Два шуми» (цей твір Косинка любив читати на вечорах).

Валер'ян розгублено дивився на Григорія й мовчав. Він вважав, що Григорій мусив би назвати прізвище Стефаника й своє, а також власну новелу «Перед світом».

1926 року Григорій придбав нове видання творів Степана Руданського «Співомовки». Невдовзі прийшов до нас Валер'ян. Розглядаючи нову книжку й читаючи окремі твори, Григорій і гість щось згадували і, якимось двозначно посміхаючись, один одного запитували: «А ви пам'ятаєте, як було в рукопису це місце?» — «А ви не забули, яким був до редагування цей вірш?»

Я слухала, а потім не втрималась і запитала:

— Звідки ви все це знаєте і чому не доказуєте до кінця, щоб було зрозуміло й мені?

Але перш ніж відповісти на запитання, Григорій розповів, як Валер'ян познайомив його з Агатангелом Кримським.

Коли Григорій вчився в ІНО, Кримський був професором. Валер'ян добре знав Агатангела Юхимовича і якимось запропонував Григорію зайти до нього.

Агатангел Юхимович багато розпитував Григорія про студентське життя та навчання. Захопливе навчання досить довго обговорювали, — згадував Григорій, а про життя він, не подумавши, бовкнув: «Нужденний пайок, бурда в їдальні, матеріальні нестатки набридли, заїдають...»

Кримський подивився пильно на Григорія і запитав: «Коли ви, юначе, їли борщ?» Несподіване запитання ошелешило Григорія, і він, ніяковіючи, мовив: «Учора...» Те ж саме запитання чекало й на Валер'яна, який відповів, що їв борщ два дні тому. Агатангел Юхимович усміхнувся: «Ото б я ще й скаржився! А хто знає, кому належать такі рядки:

А у хаті на постелі
У сурдуті і плащу
Сидить студент медицини
Другий місяць без борщу?»

— Ми покотилися зо сміху, ледь вимовляючи ім'я Степана Руданського. Агатангел Юхимович, який любив жартувати, тут же докинув: «Словами того ж Руданського скажу вам:

А ти, дубе, кріпись,
Та рости, та рости,
Не хились, не кривись».

Тут Валер'ян перебив розповідь Григорія і, прируживши око, хитренько запитав:

— Між іншим, а хто тоді скаржився? Ви, Григорію. То звернення до дуба приймайте цілком на свою адресу.

Григорій відповів:

— Ви, Валер'яне, гадаєте зачепити мене словом «дуб»? Ні... Безліч народних пісень починаються: «Ой ти дубе», «Ой чи чуєш ти, дубе?», «Ой дубе...». І це мені імponує:

Ой ти, дубе кучерявий,
Гілля твоє рясне,
Ти, козаче молодий,
Слово, слово твоє красне.

Я любила слухати таку пікіровку між Валер'яном і Григорієм. Потім дізналася, що тоді ж Агатангел Юхимович розповідав Григорію та Валер'янові про свою роботу з Іваном Франком над впорядкуванням та виданням багатотомного зібрання творів Степана Руданського. І про те, як важко було редагувати рукописи, в яких Руданський вдавався і до непристойних виразів. Ось чому сміялися Григорій і Валер'ян. Агатангел Юхимович, мабуть, підтверджував свою розповідь прикладами.

Знайомством з Агатангелом Кримским, Марією Заньковецькою, Миколою Зеровим Косинка завдячував Валер'янові.

Валер'ян Петрович приділяв багато часу самоосвіті. Вивчав іноземні мови. Він був не тільки автором романів, повістей, оповідань, а й відомим перекладачем художніх творів з іноземних мов (1969 року у видавництві «Дніпро» вийшли твори Гі де Мопассана в перекладі Підмогильного). Валер'ян пробував своє перо і в гумористичному жанрі.

У приміщенні клубу робітників зв'язку на Великій Житомирській мав бути вечір сатири й гумору.

Поспішаючи до клубу, ми зустріли Валер'яна й пішли разом.

— Вам добре, — звернувся Валер'ян до Григорія, — ви звикли читати свої твори перед широкою аудиторією.

Григорій, перебиваючи, сказав:

— І це мені каже вчитель, який щодня «виступав» перед школярами?

— Якщо вчитель здобув у дітей повагу, любов, авторитет — йому легко порозумітися з ними. Але зовсім інша річ, коли власний твір віддаєш на суд невідомій аудиторії.

На тому вечорі Валер'ян Підмогильний читав оповідання «Дід Яким», яке аудиторія супроводжувала сміхом та оплесками.

Ми дружили з родиною Підмогильних, зустрічалися часто — жили вони недалеко від нас, на Володимирській вулиці, 49. А коли вони переїздили до Харкова, ми вельми переживали, що розлучаємось. Останні роки бачилися зрідка. Але завжди з радістю й з приємністю згадували наші київські зустрічі, той час, що так швидко пролинув...

ПАМ'ЯТНІ ЗУСТРІЧІ

Коли ми побралися, Григорій Михайлович знайомив мене із своїми товаришами й друзями. Частіше це бувало у нас на квартирі або на літературних вечорах.

А з Євгеном Плужником я познайомилась у нього вдома.

Григорій Михайлович сказав про Євгена Павловича:

— Поет талановитий, своєрідний. Людина сердечна, делікатна, чемна. Він не наважується зайти до нас і запросив до себе.

Я хвилювалась, немов ідучи на оглядини. Мені казали, що дружина Євгена має добрий смак, і тому я особливо ретельно чепурилася.

Нас зустріли гостинно. Пригощали чаєм з різноманітними пундиками й ласощами. Я милувалася сервізом, вазочками, тарілочками, тим, чого у нас ще не було. У всій обстановці відчувалася рука дбайливої господині, яка приділяє увагу хатньому затишкові. Все йшло мило, просто, приємно. Євген Павлович та його дружина були людьми, з якими вже при першій зустрічі почуваєшся так, ніби давно з ними знайомий. У розмовах обмінювалися враженнями про спектаклі, кінофільми, адже в цій галузі було чимало новенького. Ми таки довго засиділися того вечора у Плужників. Відтоді часто зустрічалися.

Євген мав вигляд замисленої людини, проте розмові міг надати дотепного й навіть веселого характеру.

Члени літературної групи «Ланка», до якої входили Плужник і Косинка, збиралися, щоб почитати й обговорити свої недруковані твори.

Пізніше «Ланка» перейменувалася на «Марс» — «Майстерня революційного слова». До основного складу «Ланки» тоді приєдналися деякі письменники.

Одного зимового вечора я поверталася додому й, минаючи засніжені вікна нашої квартири, почула голос Косинки: начебто він щось читає, і раптом — вибух сміху...

Це мене заінтригувало, я поквапилась... Вдома побачила, що зібралися товариші Григорія.

Привітавшись, я сказала:

— Йшла додому, а, здається, потрапила на Марс.

Григорій звернувся до мене:

— Тамарча, хутенько роздягайся, є дотепний фейлетон з цього приводу.

Фейлетон було надруковано у журналі «Молодняк» у першому числі за 1927 рік. Товариші попросили Григорія прочитати його ще раз, і він став читати під супровід реплік і сміху.

«МАРС

(З приводу появи на літературному горизонті)

У Києві заснувалася літорганізація «МАРС» — або Майстерня Революційного Слова.

З газет

Науково-популярна розвідка для широких мас Юрія Вухналя

Останніми часами у напрямі на Київ на літературному небі з'явилася нова літпланета «Марс».

Її ледве-ледве помітно неозброєним оком — блимає вона невиразним не то рожевим, не то блакитним, не то жовтим світлом.

Перші повідомлення про появу цієї планети було вміщено в науковій харківській газеті «Вечірне радіо».

Про походження «Марсу» серед наукових кіл існує дві теорії.

Одні «астрономи» доводять, що «Марс» повстав з уламків інших літпланет, що одірвалися під час

шаленого руху й довго блукали в космічних просторах і врешті-решт утворили нову літпланету, що підлягає загальнонаркомосівській системі.

Друга теорія запевняє, що «Марс» повстав з туманностей, що довго носилися в просторі, підлягали законові притягнення то одній, то другій літпланеті.

Поки що це питання залишається нерозв'язаним, хоч обидві теорії ґрунтуються на наукових підвалинах.

По своєму віддаленню «Марс» стоїть близько від «Вапліте» й далеко від «Плугу» (віддалення «Марса» від «Молодняка» поки що не вираховано). Коли ж зробити гіпотетичне припущення про переліт з літпланети «Плуг» до «Марса», припускаючи навіть, що можна буде перебороти силу тяжіння «Плугу», — то все ж таки для цього потрібно багато років.

Такого припущення, звичайно, не можна робити по відношенню до «Вапліте», бо ця літпланета знаходиться надзвичайно далеко від «Плугу». Так, коли б хто й винайшов апарата, на якому б можна було перелетіти це віддалення, то людина, вилетівши з «Плугу» юнаком, до «Вапліте» прибуде старим, нездатним до літпраці дідусем.

А ще як узяти до уваги теорію Ейнштейна (чоловік під час руху старіється), тоді напевне до «Вапліте» людина прибуде трупом.

Тепер перейдемо до поверхні літпланети «Марс», до славнозвісної лінії, що була помічена деякими «астрономами».

Навколо цього точаться палкі суперечки.

«Астрономи», що спостерігали «Марс» у невеликий телескоп з ультрабілим фільтром, запевняють, що на «Марсі» видно революційну лінію й що вона різко, викреслено й чітко проходить увесь

«Марс», починаючи від одного полюса — Косинки, до другого — Качури (є такі полюси на «Марсі»).

На підставі цих даних «астрономи» роблять висновки, що на «Марсі» є такі ж живі істоти, як і на інших літпланетах.

Ці твердження дуже і дуже сумнівні. Бо, розглядаючи поверхню «Марса» в дужий телескоп системи «Марксівська критика», чітко викресленої революційної лінії не помітно — правда, можна бачити лише темні безформні плями.

Температура на «Марсі» середня. Трохи тепліша, ніж на «Вапліте», холодніша, ніж на «Молоднякові» й «Плугові».

Спостерігаючи «Марс» в слабкий телескоп, атмосфера його здається червонуватого коліру, та це оманна ока. Вчені доводять, що то відблиск від інших літпланет, а насправді атмосфера на «Марсі», вчені гадають, блакитна.

Також встановлено, що атмосфера на «Марсі» важча, ніж на інших літпланетах (звичайно, не враховуючи сюди «Вапліте», бо на цій планеті атмосфера задушлива, й коли перенести туди звичайну людину з іншої літпланети, то людина буде потроху хиріти, припиняється її літературний ріст і врешті-решт така людина губить здатність писати ідеологічно витримані твори або й зовсім перестає писати й починає хворіти на манію переслідування графоманів).

Мається на «Марсі» також і літрослинність — правда, кольору її не встановлено, є припущення, що літрослинність на «Марсі» кольором своїм нагадує рослинність сусідньої літпланети «Вапліте».

На «Марсі» також є й вода. Ці дослідження надзвичайно важливі, щоб зробити висновки, чи є на «Марсі» живі істоти.

Зліва направо: Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка,
Марія Галич, Є. Плужник, В. Підмогильний, Т. Осьмачка.
Київ, 1925 р.

Що ж до можливості існування на «Марсі» високорозвинених істот, то в цім немає нічого неможливого.

Сподіваємось, що літпланета колись повернеться до нас іншим боком і буде трохи ближче, тоді можна буде зробити більш виразніші й детальніші ви-

міри й спостереження про сусідній «Марсовий» світ. Зараз же літпланету «Марс» можна спостерігати лише з території України. В Західній Європі цю планету можна буде бачити й спостерігати лише через 57 863 569 років. Рік, коли можна буде спостерігати цю літпланету в телескопи Америки, до цього часу ніким не враховано».

Прочитавши фейлетон, Григорій Михайлович сказав: «Товариші, я пропоную надіслати телеграму-подяку за розвагу авторові фейлетону — Юрію Вухналю, і ще одну — Михайлю Семенку».

Всі здивувалися: «Чому Михайлю?», «До чого Семенко тут?»

Косинка пояснив: «Семенко писав:

Що мені за діло до Києва та родичів,
Коли про Семенка мусять марсіяни знать!

От тепер офіційно ми зветься «марсіяни» — повідомимо, що добре знаємо поета Семенка, й давайте запросимо його пристати до нашої майстерні».

...Одного разу Степан Васильченко запросив Григорія Михайловича до школи імені І. Франка, де Васильченко викладав і керував драматичним гуртком. Художньому читанню та декламації Степан Васильович приділяв особливу увагу.

— Григорію Михайловичу, будь ласка, прийдіть до нас на Шевченківське свято й прочитайте що-небудь з Кобзаря. Я бажаю, щоб мої учні послушали вас.

На тому вечорі була і я. Спочатку читали діти. Хлопчик прочитав «Мені тринадцятий минало». Уривок з поеми «Княжна» («Село! і серце одпочине...») прочитала дівчинка. Григорій Михайлович прочитав «І досі сниться: під горою...», «Минаючи убогі села», «І виріс я на чужині...». Старшокласни-

ки читали вірші, присвячені Шевченкові, зокрема — «Апостол правди і науки...» І. Франка.

Великий портрет Шевченка (копія роботи І. Рєпіна) стояв на сцені. Перед ним з'явився вродливий юнак. Якусь мить він мовчки придивлявся до портрета. Загальне освітлення зменшили, і тільки обличчя Кобзаря було висвітлено яскраво. Виступаючи, діти самі оголошували назву твору. А тут оголосив Степан Васильович:

— «Шевченко» — вірш Євгена Плужника.

Залунав приємного тембру виразний голос юнака:

Коли надійдуть втома і зневір'я,
В його портрет вдивляюся тоді —
І знову в серці відчуваю мир я
І тихий голос радісних надій.

Юнак дивився на портрет Шевченка так, наче був з ним сам на сам. Це приковувало зір до зображення великого Кобзаря і посилювало сприймання твору.

Такий спокійний дивиться він з рами.
О, це за всіх замислене чоло,
Що на́че символ стало над часами
Того, що в нас нове перемогло!

Прочитано останні рядки:

Щасливий на́рид, що його віродин
Був на землі воістину пророк!

Присутні в захваті. Одразу й не аплодували. Потім не раз викликали юнака.

Цей виступ справив надзвичайне враження...

Ідучи додому, Григорій Михайлович сказав:

— Шкода, що Євген не бачив і не почув свого твору в такому виконанні.

Готуючи до друку свою першу збірку «Дні» (ви-

йшла 1926 р.), Євген, аби почути критичне слово товаришів, декілька разів читав з неї вірші — ніби провів «творчий звіт».

Мені запам'ятовся день, коли Григорій поранив ногу і запросив Євгена до себе.

Того разу Плужник прочитав:

Сьогодні день, здається, перший влітку
Полям засмаленим чоло омив;
Крізь дошову густу і рівну сітку
Запалили ізмарагди нив...

Ліричні твори Євген читав трохи співуче, що надавало віршам приємної музикальності.

На перших рядках вірша «І вийшов на поле, а поле — мертве...» серед слухачів пройшов чи то легкий шелест, чи то шепіт.

І впав навколішки, і плакав ревне...
І чув, як лагідно ростуть жита...
І боєм спокою себе упевнив,—
Криваво зрошена зросте мета!

Потім з'ясувалося, що товариші, уже знаючи цей твір, не рекомендували його до збірки.

Коли Євген прочитав уривок з поеми «Галілей», Косинка сказав:

— Мене дивує — звідкіля такий настрій? «А мені вже — нічого й нікого...»

— А мені подобається, — відповів Євген, — нехай знають лице поета!

— Хіба це лице? — здивувався Косинка. — «...сіренький я весь такий...» — це зайве кокетування з читачем. Поет Євген Плужник своїми першими віршами «Він», «Шевченко» вже показав своє творче обличчя.

Євген зауважив:

— Можна гадати, що ви, Григорію, не даєте руїн, що zostалися після кривавих боїв, що у вас немає «заплакали села...», «...а в попелі тліє горе матері...» й тому подібного.

Тут вихопився Валер'ян Підмогильний:

— Але у Косинки є — «За погорілі наші хати, за кров братів і волю нашу — вперед!..».

— А у вас, Євгене, — додав Дмитро Загул, — світле майбутнє прийде не боротьбою і зусиллям людини.

Григорій висловив свою думку:

— Ми повинні відображати історично характерні дії і настрої переважної більшості.

— Я погоджуюсь, що у Косинки настрої більшості, а у мене — особисте сприймання.

Раптом Євген розсміявся і, сміючись, додав:

— Нехай читають нас разом — ми будемо доповнювати один одного.

— Євгене, чому серйозні розмови ви завжди перевертаєте на жарти? — зауважив Валер'ян Підмогильний.

Поезія Євгена Плужника складна. Здавалося, що він іноді зашифровує свої роздуми, думки і сподівання. Тому товариші не раз розпитували його, просили пояснити ті чи ті його твори або окремі місця.

У 30-ті роки ми зустрічалися вже зрідка — Євген Плужник раз по раз виїздив із Києва. 4 грудня 1934 року його заарештували — через місяць після арешту Григорія Косинки. Хворий на сухоти, він помер 2 лютого 1936 року на Соловках, в ув'язненні.

НЕЗАБУТНІ ДНІ

Думи, мрії — перлозорі —
Будять в серці весну-май.

М. Кічура

На одному з літературних вечорів Григорій Косинка зазнайомив мене з поетом Мелетієм Кічурою, з яким склалися стосунки у нас пізніше, коли я вступила до Київського художнього інституту, де Мелетій Кічура був викладачем.

В той час Мелетій Омелянович виглядав уже досить літньою й ніби стомленою життям людиною. А от очі його вражали всіх. Темного кольору, вони проймали людину наскрізь, або, як казали студенти, «наскрізь і навіть глибше...». Портрет Мелетія Кічури (один з небагатьох його портретів) певною мірою передає отой його погляд.

Мелетій Кічура був привітний, на обличчі часто з'являлась приємна усмішка. Студенти любили його.

Він добре знався на музиці. Відвідував концерти, оперу. В той час в інститутах та установах часто влаштовували культпоходи. Мелетій Омелянович так само, як і я з Григорієм, брав у них участь. Я любила дивитися вистави разом з Мелетієм Омеляновичем, який був широкоосвіченою людиною, мав чималий життєвий досвід: закінчив юридичний факультет Віденського університету, працював адвокатом, був учасником війни 1914 року, зазнав полону. До того ж був цікавим співрозмовником. Він

Мелетій
Кічура.

швидко помічав прикрі дрібниці й недоречності у п'есі. Григорій Михайлович теж не залишався осторонь. Тільки Косинчині зауваження були гумористичними, Кічурині ж — сатиричними. До речі, у Мелетія Кічури є чимало і власних сатиричних творів на актуальні політичні й антирелігійні теми.

Значна частина поезій Кічури покладена на музику. Є друковані ноти композитора Павла Се-ниці на слова Мелетія Кічури: «Шумить безлистяний бір...», «Останній промінь згас», «Зрубали гай» та інші.

Згадуючи сучасних композиторів, Мелетій Омелянович розповідав, як він познайомився з Михайлом Вериківським і яке приємне враження залишила ця людина. Я сказала, що колись співала у хорі, яким керував Михайло Вериківський, і також добре його знаю.

Невдовзі, коли ми запросили Мелетія Омеляновича на мій день народження, він і презентував мені ноти — музика П. Сениці на його слова. Мелетій Омелянович думав, що я співачка-солістка. Григорій Михайлович тоді пожартував:

— Музика Сениці для співучих пташбк, але у моїй хаті їх немає.— Побачивши зняковіле обличчя Мелетія Омеляновича, додав: — Не засмучуйтесь! Кажуть, гру на фортепіано можна починати і в сорок років. Отож ми маємо час на роздуми та навчання.

Мені завжди здавалося, що товариші-письменники цінували поради й відверте критичне слово Григорія Михайловича і ніколи не ображались на нього. Так було і з Мелетієм Кічурую.

Якось Григорій побачив невеличкий твір друга «Рогніда», і сама назва викликала у нього інтерес. Та коли прочитав цей твір, зауважив Мелетію Омеляновичу:

— Хіба можна давати Володимирові таку однобічну характеристику: «злий п'яниця»?

На це Мелетій Омелянович відповів:

— Мій твір називається «Рогніда», а не «Володимир».

Григорій Михайлович погодився. І, опустивши велику за обсягом тему князювання Володимира, проаналізував особисте життя Рогніди. Він наголосив на трагічній долі жінки, яка силоміць має бути дружиною вбивці її батька, й на тому, що викликаний помстою замах Рогніди на життя Володимира

не дивує. Ці історичні події надихали і композиторів, і художників. А далі Григорій сказав:

— В житті Рогніди мене найбільше вражає незмірна, свята любов Ізяслава, який, подаючи батькові меча, підставив свою голову замість матеріної. Ось тема для твору «Рогніда».

— Григорію, ви все ще перебуваєте у полоні свого твору «Мати», — вигукнув Мелетій Омелянович.

— Така любов до матері зворушила Володимира, і ваш «злий п'яниця» не покарав Рогніди.

Мелетій Омелянович підняв догори руки:

— Здаюсь, переконали.

Мелетій Кічура і Григорій Косинка симпатизували один одному, і Мелетій Омелянович часто бував у нас. Завжди привітний, гречний, з увагою відгукувався на всі наші інтереси.

Якось Мелетій Омелянович розповів, що відвідав нумізматичний відділ музею Академії наук. На це Григорій, усміхаючись, зауважив:

— А моя Тамара саме почала вивчати нумізматику.

У мене було ще мало монет, і Григорій, жартуючи, додав:

— Не колекція, а поки що «дірка з бублика», — маючи на увазі монети, у яких посередині є отвір.

Мелетій Омелянович схвалив моє захоплення й потім навіть допомагав — його подарунок, стародавня польська монета (1665 р.), у мене зберігся донині.

Одного дня я простувала Хрещатиком до «Континенталу» (у приміщенні цього готелю був клуб письменників) й зустріла Мелетія Омеляновича, що саме йшов звідти.

Мені терміново був потрібний Григорій Михайлович.

Мелетій Омелянович сказав, що знає, де він, і повернувся зі мною до клубу. Коли ми вже втрюх ввійшли до вестибюля, до нас підійшов письменник Яків Качура зі студентом і, сміючися, звернувся до Кічури:

— Мелетію Омеляновичу, прикра помилка — нас переплутали.

З уст студента посипалися запитання про його життя, літературні уподобання, творчі задуми.

Яків Дем'янович, сміючись, звернувся до Григорія Михайловича:

— Так само старанно і я відповів на всі запитання. А коли назвав свій твір «Без хліба», над яким працюю, то з'ясувалося, що студентів цікавить не прозаїк Качура, а поет Кічура.

Григорій Михайлович зауважив:

— А взагалі цікаво... Варто б мати таку «анкету» для усіх письменників.

До нас долинули слова Мелетія Омеляновича:

— Відповісти на ваші запитання про мої літературні уподобання не так просто — це пов'язане з мандрівкою по багатьох країнах світу. Коротко скажу: у моїй бібліотеці знайдете багатьох авторів, а на столі завжди Франко й Шевченко.

Мелетій Омелянович пристрасно любив книгу. Ми неначе змагалися, хто раніше придбає якусь новинку з питань мистецтва, літератури чи рідкісне давнє видання. Григорій був аж позаздрил, коли побачив у руках Мелетія Омеляновича збірник Платона Лукашевича «Малоросійские народныя думы и песни», виданий 1836 року.

Якось Мелетій Омелянович, Григорій і я поїхали пароплавом до Канева на могилу Т. Шевченка. Під час подорожі Григорій і Мелетій весь час по черзі пристрасно читали поетичні твори. З глибокою сердечністю Мелетій Омелянович цитував:

Дніпро берег ріє-ріє,
Яворові корінь мие.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився.

Я тоді згадала слова Кічури: «...А на столі у мене завжди Франко й Шевченко».

Тепер стало відомо, що коли громадськість Коломиї збирала кошти на пам'ятник Т. Г. Шевченкові, Мелетій Кічура віддав свій гонорар за збірку «Tempi passati» (1913). Пам'ятник Шевченкові з нагоди 100-річчя від дня народження поставили у центрі міста.

Одної погожої неділі ми вирішили поїхати до Біличів по гриби. По дорозі зустріли Мелетія Омеляновича й умовили його взяти участь у прогулянці. Грибів того року вродило багато. Коли кошики були повні, я запропонувала поснідати. Ми зупинилися біля невеличкої галявини у затінку крислатих дубів. Поснідавши, Григорій сказав:

— Тут приємно й відпочити...

За кілька хвилин Григорій звернув увагу, що Мелетій щось пильно розглядає на землі. На запитання Григорія він відповів, що спостерігає мурашок. Тоді ми разом почали з інтересом стежити, як мурашки перетягали через гілочку свою здобич.

— Я ненавиджу суету.

На ці слова Мелетія Омеляновича Григорій нагадав: «Невгавна метушня, оглушний крик, прокльони...»

Григорій цитував ранній твір Кічури, написаний за часів поневоленої Західної України: «Враз з ними жить — невиносима мука!»

Тут Мелетій Омелянович зупинив Григорія й розповів про тогочасне життя. Настрій протесту, гніву, скорботи в його ранній творчості став нам зрозумілий. Про батьківщину Мелетій Кічура писав:

О, тільки ти одна, моя отчизна люба,
І я люблю тебе довічною
любов'ю...

Поет народився в селі Носові на Тернопільщині.

Та я родився там, де Черемош і
Сян,
Де поміж вербами розкинулись
оселі,
Як плісняві гриби, глухі та
невеселі.

Згадуючи його дитинство:

Малим ще снів я про завяті бої,
Знімав кайдани згнобленого
люду,—

Григорій Михайлович казав: «Знаючи соціальні умови, життя поета, розумієш його думки та почуття. Коли б невідома була доля Шевченка, чи відчули б його настрої:

Чого мені тяжко, чого мені нудно,
Чого серце плаче, ридає, кричить».

Під час війни 1914 року Мелетій Кічура як полонений перебував у місті Семипалатинську. Жовтнева революція принесла волю. Поет згадує про ті часи:

Ми знали всі, що ти прийдеш,
Ми всі тебе чекали,
З-за всіх кордонів, мур і меж
Тебе ми виглядали.

Події революції змінили настрої поета, його лірика стає піднесеною, життєствердною:

Юних, світлих пісень
Поломінні мотиви,—
Усміхається день,
Хлібом стеляться ниви.

Поет радіє життю на вільній Наддніпрянщині,
а доля поневоленої землі ще більше хвилює його,
і він звертається до своїх братів:

Серце бунтує: Заліза! Крови!
Сідлайте коні, зводьте гармати!
Пора «вельможних» вигнати з
хати,
Пора ганебні зірвати окови.

Незабутнє враження залишив вечір, коли Мелетій Кічура у колі друзів читав свої на той час не друковані твори. Читав він добре, з запалом, так, що настрої передавався слухачам.

Якось, коли Григорій Михайлович чогось затримався на роботі, до нас прийшов Мелетій Омелянович. Як завжди привітний, у доброму настрої. Поговорили про інститутські новини. А тут постукала до нас сусідська маленька дівчинка Олюня, яка любила Григорія Михайловича й завжди чекала на нього. Минуло кілька хвилин, вона кружляла по кімнаті, і раптом Мелетій Омелянович підвівся, щоб іти додому. Я умовляла зачекати:

— Григорій з хвилини на хвилину прийде.

— Ні, я завітаю завтра.

Мені здалося, що настрої у Мелетія Омеляновича зіпсувався. Другого дня я запитала: «Що сталося?»

— У мене в Галичині залишилися дві маленькі доньки, й мені буває вельми тяжко дивитись на дівчаток.

Тоді я ні про що не розпитувала, перевела розмову на іншу тему. Згодом почула від Григорія Михайловича, що дружина Кічури й доньки приїздили до нього у Київ.

Минуло багато років... Я вирішила розшукати родину Мелетія Кічури й розшукала. В живих залисталась лише молодша його дочка Тетяна, жила

вона у Коломиї, у тому самому будинку, де жили її батьки. На околиці міста, недалеко від річки Прут, стоїть у садку будиночок. Паркан садиби повитий білими трояндами. Улітку вони бувають чарівним цвітом.

Мене вкрай вразило, коли я довідалась, що зберігається все, як було, все... Кімната-кабінет поета вікнами виходить у садок. На стіні — портрет Мелетія Кічури (художник Я. Струмханчук, 1918 рік, Київ), портрет дружини роботи художника І. Северина, інші картини. Стільці, оббиті чорною шкірою з гарним рельєфним малюнком, канапа. І пригадалися слова поета:

Як линуть літа. Бачиться, що
вчора
На тім дивані я сидів вигідно...

Рояль світлого кольору, етажерка з нотами, друга — з літературою по мистецтву. Книжкова шафа з бібліотекою Мелетія Кічури. На столі письмове приладдя з чорного скла та інші його речі. Мене схвилювало побачене. Переді мною постав знайомий образ Мелетія Омеляновича, і я пильно дивилась на письмовий стіл. Тут, за цим столом, Мелетій Кічура писав:

Паде сніжок... Ніжним, розвійним
пухом,
Білесеньким, немов вишневий квіт,
Куди не глянеш, всюди ясно, біло;
Куди не ступиш, там сріблиться
слід.

Але у своїх ліричних творах поет не забував і про тогочасне життя поневоленого народу. Наприклад, у творі «О noche ясна, noche срібнозора», де поет волає: «Як жду на тебе!»

Зійди, хай змовкне гамір, крик,
прокльони,
Нехай спочинуть роботящі руки;
Розкинь над світом снів м'які
опони...

Тільки ніч дарує години забуття пригнобленому людові.

Я перечитую тогочасні твори Мелетія Кічури: збірник «Без керми», Краків, 1910 р. та «Tempi passati», Коломия, 1913 р.— подарунок мені від Тетяни Мелетіївни.

Гей, до бою, гей, до бою! Сходить
сонце за горою,
Темні мраки розганяє, гей, до
бою, гей, до бою!
Так велично і зазивно спів
дзвенить і замовкає.
Гей, до бою! Чуєш, серце? Може,
й нам ще заспіває.

І збігли на думку слова Григорія Косинки:
— Кічура — своєрідний поет. Ранні його твори за настроєм співзвучні тогочасній галицькій літературі, але:

Він жив під панським гнітом
І закликав боротися багнітом.

Окрім поезій, в доробку Мелетія Кічури є рецензії, літературні пародії. В той час у Києві вийшли збірники творів Кічури: «На старті», «Відблиски криці», «Передодні», «Останні могікани».

У Тетяни Мелетіївни зберігалося багато батькових документів, рукописи, листування, і вона мріяла організувати музей. На превеликий жаль, цій мрії не судилося здійснитися. Після раптової смерті Тетяни Мелетіївни 1980 р. ніхто далі не підтримував ідеї створення літературного музею в колишньому будинку М. Кічури.

«НЕСТРИМНИЙ САТИР»

Переді мною портрет Олександра Івановича Копиленка. Молодий, з серйозним обличчям. Хто не знав його в той час, навіть уявити собі не може, якої веселої вдачі була ця людина.

Інший, бувало, й не зверне уваги, а він, завдяки своїй спостережливості, знайде в усьому щось цікаве й комічне. Скільки спритності, а іноді, можна сказати, й винахідливості було у вигаданих ним розвагах!

Якийсь час Григорій Косинка працював у Харкові й жив у Олександра Івановича, якого всі називали Сашком.

Я часто згадую, як, приїздивши до Києва, він привозив мені подарунки та листи від Григорія Михайловича.

Олександр Іванович був життєрадісний, експансивний. Щойно завітає, бувало, не встигне ще й слова сказати, а здається, по хаті вже йде гомін.

Одного разу Сашко приїхав і показав мені збірник Остапа Вишні «Кому веселе, а кому й сумне» — оце тільки придбав у кіоску на київському вокзалі. Розгорнувши книгу, почав читати фейлетон «Газета — дуже велике діло». Прочитував: «А в м о л о ч а р с т в і хіба газета не корисна? Хіба можна ще

чим так закривати глечики, як ушістнадцятеро згорнутою газетою? Та нічим так не закриєте...»

Зупинився й, сміючись, звернувся до мене:

— Тмарочко Михайлівно, коли б ви побували у мене в хаті, то побачили б, як і мені прочитані газети стають у пригоді й правлять за скатертини, фіранки, навіть килимки.

— А чи знаєте ви,—запитала я,— що перші газети друкували на тканині? Їх потім прали й мали чудові носовики.

— О, ви сказали «прали». Мені це зовсім не годиться — наші газети зручніші. Брудні викидаю, застеляю нові, й знову стає в кімнаті чепурненько.

Все це він говорив з веселою мімікою, в супроводі кумедних жестів, так щиро сміючись, що я запитала:

— Чому ви не пишете гумористичних творів? Мені здається, що сатиричний жанр більше відповідає саме вашому характерові. Вам же хочеться: «...сміятись, сміятись, сміятись, як нестримному Сатиру...»

Він раптом посерйознішав, спідлоба глянув на мене і нерішуче запитав:

— Ви глузуєте?

— Ні, я кажу цілком серйозно й тому цитую слова з вашого твору, які викликають у мене таку думку.

— Можливо, ваша й правда, що сатира пасує моему характерові. Але я скажу вам відверто: на мою думку, сатира — це трудненький літературний жанр. Треба мати величезний талантище, щоб написати щось подібне, я не кажу вже краще, до неперевершеного «Ревізора». Щойно ми з вами сміялися над твором Остапа Вишні, який закінчується словами: «Передплачуйте газету!» Я певен, настане час, коли не треба буде агітувати, щоб передплачували газету, а треба буде поміркувати — як задовольнити попит на газети. Так само я маю віру, що в моїй хаті будуть справжні скатертини, порт'єри, килими. Хіба можна існувати без віри в краще життя?.. — Він зробив паузу і додав:

— Ні, Тamarочко Михайлівно, не підмовляйте мене на такий жанр.

— Жаль. Але все одно «нестримний Сатир» буде вашим прізвиськом, і я завжди називатиму вас так.

— Коли вам подобається — можете. Сам же написав!

Повернувшись до Києва, Григорій Михайлович розповідав мені про своє життя у Копиленка. Про те, як проводили дозвілля разом з Мусієм Файбишенком, Олександром Довженком (вони були одружені з рідними сестрами: Файбишенко — з Лізочкою, а Довженко — з Варюшею). Розповідав про зустріч з Володимиром Сосюрою, Павлом Тичиною, про столичні літературні новини.

Між іншим, якимось сказав:

— Ну й збентежила ж ти, Тамарча, Сашка своїм каверзним запитанням! Він не раз повертався до розмови про сатиру.

В той час Григорій Михайлович казав:

— Сашко Копиленко, безумовно, талановита людина. І я бачу в ньому справжнього художника багатотональної палітри. Але у нього ще немає сталості почерку — він у пошуках.

Між нами й Сашком Копиленком були сердечні товариські стосунки. Григорій Михайлович весь час листувався з ним.

На жаль, у мене збереглася тільки одна листівка, датована 5.VII.1927 р.:

«Дорогий Гриць.

У відповідь на твого листа, щоб іще більше зіпсувати тобі настроїв, шлю свою мармизу. Сьогодні їду у відпуск, у Харкові буду лише після 1/VIII.

Де буду — напишу. Вітаю тебе і товаришів і Там. Мих.

Твій (підпис)».

ОРИГІНАЛЬНА ВІДПОВІДЬ

Був звичайний вечір. Григорій Михайлович з найближчим своїм другом Дмитром Загулом жваво розмовляли. Дотепи й сміх лунали в нашому домі...

Зовсім несподівано прийшов до нас молодий поет Григорій Косяченко. Він з усмішкою звернувся до Григорія Михайловича:

— До вас мене привів гумористичний випадок. Одному вчителю з Білоцерківщини в адресному бюро, замість адреси Григорія Косинки, дали мою. А приїхав він до Києва на один день. Я пообіцяв йому зайти до вас.

Подаючи папірця, пояснив:

— Тут його адреса, він дуже просив написати йому, коли зможе побачити вас.

Ми були знайомі з Григорієм Косяченком. Зустрічалися на літературних вечорах, у театрах, кіно, але завітав він до нас уперше.

Зустріч у нашому домі Григорія Косяченка з Дмитром Загулом нас схвилювала. Минуло лише декілька днів, як у «Літературній газеті» була опублікована критична стаття Загула на збірку Косяченка. Це була перша збірка молодого, але вже досить популярного поета.

Григорій Косяченко.

Косяченко кидав на Дмитра пильні погляди. То здавалося, що він чекає продовження «нотації» від свого критика, то — що от-от з обуренням буде захищатися й виправдовуватися.

Дмитро Загул, тоді вже солідний літератор, тримався спокійно, впевнено. Це створювало ще більшу напруженість.

Я поквапилась приготувати вечерю й запросила до столу. За вечерею ніяковість ніби зникла, а проте відчувалося, що розмова, мабуть, буде.

Д. Загул у статті писав: поет — не «вільна птиця», що «співає що хоче і як хоче». Далі, цитуючи Косяченка: «Я покійно, як лист, упаду», Загул зазначав, що слово «падати» у збірці Косяченка зустрічається до шістдесяти разів.

Саме тоді, за вечерею, й відбулася хвилююча розмова.

Косяченко звернувся до Загула:

— Дмитре Юрійовичу, ви все знаєте — назвіть автора:

Деколи хочеться серцю
Стати терном чи кропивою,
Хочеться впасти на землю
Раптом потопою-зливою.

Дмитро, випроставшись, розгублено мовчав, а Григорій Косяченко спокійно продовжував:

— Не знаєте?! Я наведу інші слова цього ж автора:

Де взяти слів таких жагучих,
Таких нечуваних проклять?
І біль тих ран моїх пекучих
В слова співучі переллять.

Дмитро, нахиливши голову, майже прошепотів:

— Дмитро Загул.

Григорій Косяченко, ніби у роздумі, додав:

— Може, згодом і я не відчуватиму «біль... тих ран... моїх... пекучих»...

Запанувала нестерпна тяжка пауза...

Я вирішила порушити її й почала пригощати гостей.

Григорій Косяченко був надзвичайно чуйною людиною. Він умів вчасно подати товариську допомогу.

А про себе ніколи нічого не розповідав.

Понесуть, як і всіх, до могили,
та не буде кому затужить —

у подібних рядках Косяченкових віршів усі відчували якусь трагедію самотньої людини. Але що саме сталося в родині, може, в особистому житті поета, так і залишилося для мене невідомим...

Після вечері, на прохання Косяченка, Григорій Михайлович читав свої новели.

Дмитро Юрійович майже не розмовляв, але коли Косинка прочитав оповідання «На золотих богів», Дмитро сказав Косяченкові:

— Коли я читав ваш вірш «Маті», я тоді згадав матір Сеньки-кулеметника з цієї новели.

Пізно розійшлися того вечора гості...

Я помітила, що Григорій Михайлович чогось замислився.

— Я під враженням зустрічі Косяченка з Загулом. Ми з Дмитром довго сперечалися з приводу його статті. І як коротко, оригінально «відплатив» йому Косяченко.

Я знав, що він кмітливий, дотепний, але такого я собі не уявляв. У Загула однобічна критика. — Розгорнувши збірку творів Косяченка, Григорій Михайлович сказав:

— Тамарча, послухай:

В робочім серці —
іскра!
Ток!
Палає в грудях робітничих...
Щоранку стукає мій крок,
коли гудок заводу кличе.

Григорій гортав сторінки збірки, цитуючи поета:

— О, ми не ждем рятунку ні від кого!
Нехай живе наш Жовтень дорогий!..

Або:

Міцно тримає рушницю.
В грудях клекоче ще злість:
— Ворог мене не здолає!
Я — комуніст!..

— Хіба можна, не помічаючи таких рядків, повчати: «Поет мусить бути громадянином...»

Ми любили й поважали Дмитра Загула, і нам було неприємно за його статтю, яка завдала прикrostі молодому поетові.

Так розмовляючи, читаючи твори Григорія Косяченка, ми раптом помітили, що почало розвиднюватися...

УВЕРТЮРА МАЙБУТНЬОГО

Одного разу серед чоловікових речей я побачила металеву коробочку, а в ній бронзову медаль з барельєфом Т. Г. Шевченка і написом на зворотному боці: «1861—1911».

Попросила Григорія віддати її мені, але він не погодився, пояснивши, що це йому дарунок від дядька Калістрата Анищенка. І почав оповідати.

«Було то напередодні 1914 року. Ти, мабуть, не знаєш, що таке «неприсутственные дни», і не уявляєш собі, Тамарча, скільки вони справляли мені радощів! Не треба було йти на цукроварню, а вдома — свята. А того разу ненароком ще й завітав до нас мій дядько, брат матері, Калістрат Анищенко, на той час уже відомий письменник.

У розмові батько сказав, що хоче одвезти мене улітку до Києва. Може, син знайде собі там кращу долю.

Калістрат Романович пильно подивився на мене, а відтак мовив:

— Поїхати з дому легко, а що робитимеш далі?

Я відповів, що маю бажання вчитися, а спочатку працюватиму. Але Калістрат Романович, махнувши рукою, сказав:

Калістрат
Анищенко.

— Все це не так просто...

Скільки лиха, Тамаро, зазнав мій дядько, покинувши село, блукаючи по глухих закутках країни! Так жили в ті часи політично «неблагодійні». Про все це я довідався пізніше. Тоді ж слова дядька зачепили мене за живе, і я з жаром відповів:

— Я працюю на рафінадному заводі у таких умовах, що ніяка робота мене не лякає!..

Дядько глянув на мене і нічого не сказав. А я відчув, що він бачить у мені тільки підлітка, дитину.

За вечерею я сидів мовчки, не прислухався до розмов і думав про свою долю... Раптом відчув на

собі пильний погляд дядька і тут же почув розмову про сторіччя з дня народження Тараса Шевченка, яке відзначатимуть у лютому. Я звернувся до батька:

— Як шкода, що ми поїдемо до Києва аж улітку й не будемо на цьому святі!

Калістрат Романович жартома сказав:

— Тільки тебе там і чекатимуть. Може, у товаристві діячів культури? Чи у театрі на святковому концерті? Де? Малий ти ще. Нікуди тебе не пустять.

— А може, щось і побачив би! — вигукнув я рішуче.

А батько, ніби виправдовуючи мене, додав:

— Грицько знає багато Шевченкових віршів і дуже гарно їх читає. Почитай, Грицю, почитай, синку!

Мені тринадцятий минуло.
Я пас ягнята за селом...

Я читав і бачив, як змінювався вираз обличчя у дядька Калістрата. Він з ласкавою, приємною усмішкою дивився на мене, а потім, знявши щось із ланцюжка кишенькового годинника й простягнувши мені, сказав:

— Я бачу, що ти в нас наполегливої вдачі хлопець. Цевен, що здійсниш своє бажання. А це тобі на спомин. Відчувається, що ти любиш та поважаєш великого Тараса.

Я так зрадив, коли на долоні в мене з'явилася оця медаль! Мені здалося, що найдорожча у світі річ потрапила до моїх рук, а Калістрат Романович пояснив:

— Коли 1911 року відзначали 50-річчя з дня смерті поета, було виготовлено жетони, брошки, медалі з портретом Тараса Григоровича Шевченка...»

Уже в Києві Григорій довідався, що ювілей Кобзаря 1914 року Київ не відзначав — було заборонено.

«...— тоді ця медаль стала ще ближчим дарунком моему серцю».

Свою розповідь Григорій Михайлович закінчив словами:

— Тамарча, не бери цього дарунка. Нехай лежить у цій же коробочці, і ми будемо берегти його як зіницю ока.

Через деякий час Григорій Михайлович подарував мені срібний кулон з портретом Тараса Шевченка.

Все життя я зберігала ці реліквії як найкоштовніший скарб. А тепер і медаль, і кулон у тій самій коробочці я передала до Республіканського архіву-музею літератури.

У Центральному державному військово-історичному архіві СРСР зберігається справа учасників бунту Казанського піхотного юнкерського училища, з якої відомо, що під час заколоту в місті у 1905 році був затриманий юнкер Калістрат Анищенко. Під час трусу серед забороненої літератури знайшли і брошуру Ф. Енгельса «От утопии к научной теории». Калістрат Анищенко був одним з активних учасників Білостоцької підпільної революційної організації з 1903 року.

«Упрям, скритен», — характеризують юнака матеріали слідства (ЦДВІА СРСР, ф. 1750, оп. I, спр. 815).

Після спокути в штрафному батальйоні Калістрат Анищенко «...уволен в запас армії». З цього часу початкуючий письменник (його перший твір «Агашка» було видрукувано в 1904 році) став «політично неблагонадійним».

Калістрат Романович блукає, ховаючись від переслідування поліції. Опинившись на Кавказі, пра-

цює в тбіліській пресі. Нове прізвище «Кухар», псевдоніми та криптоніми: К. А-ко, К. А., К. Дальницький, К. Романов, К. Вінже, Новий, Тифлісець, Оникей та інші приховували справжнє ім'я письменника і журналіста Калістрата Анищенка.

В той час у Тбілісі існував гурток українців на чолі з артисткою М. П. Беляєвою, до якого примкнув і Анищенко. Грузинські громадські діячі Акакій Церетелі, що особисто знав Т. Г. Шевченка, Парфен Готуа, Назарян, інші редактори газет і журналів прихильно ставилися до українського гуртка. До 50-річчя від дня смерті Шевченка Анищенко видрукував статтю про Кобзаря за підписом К. Дальницький у газеті «Закавказье».

Коли почалися репресії, Калістратові Анищенку довелося покинути Кавказ, але він листувався з А. Церетелі та іншими редакторами.

У відділі рідкісних видань та рукописів Одеської наукової бібліотеки імені О. М. Горького, у фонді відомого українського бібліографа М. Ф. Комарова зберігаються листи Анищенка. Ці листи свідчать, що письменник надсилав Комарову літературні твори, журнали та окремі статті, допомагав збирати пісні й вірші, присвячені Т. Г. Шевченкові.

Листи до Комарова також дають уявлення про життя Анищенка в 1912—1913 роках: «...хочу прохати — коли ж хоч наймаліша змога де-небудь знайти притулок — не одмовить у Вашій ласкавій допомозі». В таких умовах Калістрат Романович пише твори «Кровавая паска», «Ніч у саду», «Зустріч» та інші, а також статті, замітки, надсилаючи на Кавказ, у Москву і до різних газет та журналів Києва.

Анищенко любив гумористичні твори і сам писав їх. Один з найкращих його творів «Цвіркун» був видрукуваний 1912 року в газеті «Рада».

Цей твір нагадує мені першу зустріч з письменником. Григорій Михайлович розповідав мені, як під час війни 1914 року дядько, перебуваючи в діючій армії, був тяжко контужений і тепер весь час хворіє. Говорив, що Калістрат Романович і на фронті, і в госпіталях не покидав своєї літературної роботи й весь час друкувався. Згадував, як дядько після війни теж жив у Києві. Вчився в Інституті зовнішніх зносин. Вивчав арабську, новогрецьку та французьку мови.

У 1923—1925 роках Анищенко жив у Москві, був співробітником російських журналів «Прожектор», «Огонек», «Красный воин».

Невдовзі я познайомилася з Калістратом Романовичем.

Він завітав до нас у зливу. Коли Григорій Михайлович відчинив двері, я почувала:

— Козаче мій!

І побачила чоловіка, який міцно пригорнув до себе Григорія.

Від радощів, що побачив улюбленого небожа, Калістрат Романович забув у ту мить, що з його плаща струмочками збігає дощова вода. Григорій Михайлович став геть мокрий, неначе й сам побував у зливі.

Ми сміялися, а Калістрат Романович, поглядаючи на мене, розгублено просив прощення.

Його кремезна постать в той час зберігала ще військову виправку, а чіткі, короткі, навіть уривчасті фрази нагадували військовий рапорт.

Обличчя його не вражало красою, але глибокий погляд темних очей, які виблискували то насмішкувато, то ласкаво, приваблював.

Того дня Калістрат Романович і Григорій не могли наговоритися. Гість розповідав, що продовжує освіту в Московському інституті сходознавства

(арабський відділ), про спілку СІМ (Село і місто — Спілка українських письменників у РРФСР), членом якої він був. А також задавав Григорію безліч запитань про літературне життя й новини у Києві, про рідне село Красне на Київщині.

Відповідаючи, Григорій сказав, що хтось із родичів оженився на відомій Калістратові Романовичу дівчині. З розмови я уявила собі веселу дівчину-щербетуху.

В цю мить Калістрат Романович насмішкувато кинув:

— Потрібен такий цвіркун у хаті?!

Я нагадала йому:

— Ви ж самі пишете в своєму творі, що цвіркун — це щастя в хаті.

Не встиг Калістрат Романович мені відповісти, як Григорій додав:

— Я завжди згадую твір Діккенса «Цвіркун у запічку». У ньому є одна чудова фраза, яка свого часу була співзвучна моему настроєві: «Я люблю його за ті думки, коли він виспівував свої пісні». Після важкої роботи цвіркун неначе підбадьорював мене — підлітка — у моїх бажаннях і мріях.

Тут Калістрат Романович кинув:

— А мені здається, що я ніколи не вмів мріяти. Моє життя йшло за волею бурхливих хвиль.

Так воно й було. Тільки Великий Жовтень припинив поневіряння письменника. Відновив його справжнє ім'я — Калістрат Анищенко. Дав змогу вчитися, працювати літератором і по-справжньому присвятити час творчій роботі. Один за одним виходили з друку його твори: «Сочевіця», «Ткачихи», «Мироносиці», «Баланс» та багато інших.

Останні роки життя Калістрат Анищенко жив у Харкові. Коли ми з Григорієм їздили до моїх батьків, ми завжди зустрічалися з ним. У розмовах він

найчастіше порівнював сучасне й минуле життя робітників і селян.

І спадає на думку його твір «Марш ковалів» (1927). Калістрат Анищенко створив образ робітника-коваля, якому старий професор-скрипаль подарував свою скрипку і навчив його грати. Старий професор не помилився: в робітника були великі здібності — талант. І вже по смерті вчителя він пише ряд музичних творів, у тому числі «Марш ковалів». Молодий композитор згадує слова старого професора про скрипку: «Ці струни грають і похоронний марш минулому, і переможну увертюру майбутнього...»

«КОСЬМАЧКА»

Куди ж по всіх зневір'ях та жалях
Знов поженеш мене, лихая доле?
Чи вже ж у мандрах по чужих краях
Ще мало мук зазнало серце кволе?
Дарма, дарма... Як Марко той Проклятий,
Я мушу все блукати і блукати.

М. Вороний

«Косьмачка». Так называли товариші Григорія Косинку і поета Тодося Осьмачку за те, що бачили їх завжди разом: де бував Косинка, там і Осьмачка, де Осьмачка, — там і Косинка.

Починаючи десь із середини 1987 року, газета «Молода гвардія» під рубриками: «Червоний заспів», «Згадаймо поіменно!..» почала публікувати матеріали про призабутих, а то й зовсім забутих українських радянських письменників 20—30-х років. І що не сторінка — то наші з Косинкою тогочасні сучасники, друзі: Василь Еллан-Блакитний, Валер'ян Підмогильний, Дмитро Фальківський, Юхим Михайлів, Михайло Івченко, і ще, і ще...

Особливо схвилювала мене публікація про Тодося Осьмачку (котрий, як я знала, помер 1962 року в США), адже це Косинчин товариш, друг, письменник однієї з ним генерації та літературно-групової приналежності — як і Григорій, він входив до угруповання «Ланка» — «Марс». Як же не відгукнутися й мені? Тепер часто вживають слова: «А якщо не я, то хто ж?» Отак і я скажу; «А якщо не я, то хто ж?» Нині майже нікого вже нема, хто бачив і знав поета.

Тодось
Осьмачка.

До групи «Ланка» — «Марс» належали: Борис Антоненко-Давидович, Марія Галич, Григорій Косинка, Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Борис Тенета.

Всі вони були, можна вважати, однолітки — молоді, енергійні, життєрадісні, талановиті. Перспективні у літературі. А що з ними? Яка доля спіткала їх у розквіті життєвих і творчих сил?

З кінця 1929 року їх цькували, громили, наліплювали на них ярлики... Косинка був розстріляний 1934 р. Заарештовані того ж року Підмогильний і Плужник загинули на Соловках. Антоненко-Дави-

дович також був репресований, повернувся лиш після XX з'їзду КПРС. Помер 1984 року. Борис Тенета, довідавшись про вирок щодо Косинки та інших письменників, у в'язниці покінчив життя самогубством — повісився. Так сказали рідним і видали їм закритавлений одяг. Тодось Осьмачка, як пише «Молода гвардія»: «У час безпідставного терору і переслідування письменників... втратив психічну рівновагу... Опинився в Кирилівській психіатричній лікарні. З початком війни хворі розбіглися... Осьмачка побіг до Львова». А далі, не маючи спокою, тинявся між Європою й Америкою. Зрештою його відправили в психіатричну лікарню під Нью-Йорком, де він і помер. «Пред'являти політичні й ідеологічні претензії за «еміграцію» Тодосю Осьмачки не тільки нема підстав, а й навіть не гуманно», це не вина, а біда, трагедія талановитого поета.

Між іншим, тоді люди говорили, що Тодось Осьмачка симулював «божевілля», щоб потрапити до лікарні й таким чином уникнути арешту, врятуватися. Можливо, так воно й було. Але подальші умови його життя, поневіряння призвели до того, що Тодось помер в психіатричній лікарні.

На груповому фото членів «Ланки», зробленому 1925 року на Володимирській вулиці, № 49, біля будиночка з колонами (будиночок зберігся) немає лиш Бориса Тенети.

Жодних маніфестів чи декларацій члени угруповання «Ланка» — «Марс» не публікували. Мали вони деякі спільні позиції з «Средо» літературно-мистецької групи «Гроно», опублікованим у збірнику під такою ж назвою («Гроно», К., 1920).

За єдиний творчий критерій визнавали писати правдиво, просто і так, щоб твори були зрозумілими

якнайширшому колу читачів, тобто без формалістичних надмірностей, характерних для літератури того часу. Та ще — своїми творами відповідати суті самої назви групи — «Майстерня революційного слова».

Зустрічалися вони часто у Євгена Плужника, але здебільшого у нас. Ми мали дві кімнати, одна з них — велика, на два вікна. Тепер її перегородили, і стало дві. Посеред кімнати стояв чималий прямокутний стіл — зручно.

Ми жили, як уже говорилося, на Володимирській вулиці, Євген — на розі Прорізної (тепер — вулиця Свердлова) й Михайлівського провулка. Підмогильний — на Володимирській, № 49, — усі майже поруч.

Телефонів не було, але друзі завжди знали, хто над чим працює, бо «крутилися» всі біля Золотих воріт, у скверику біля фонтана. Збиралися, коли хтось із товаришів мав щось нове, навіть ще й не викінчене, — любили почути думку ще в процесі роботи над твором. А коли автор мав намір опублікувати завершену річ, тоді її обов'язково ґрунтовно обговорювали. Ніхто з групи не подавав твір до друку, не прочитавши його попередньо на «Ланді» — «Марсі».

І ось він — Тодось Степанович Осьмачка. Високий, стрункий, волосся темно-русяве, очі карі, брови густі й широкі, аж ніби зрослися в одну брову, — красивий, файний хлопець. Погляд пильний, неначе з-під лоба, насуплений. Уста вигнуті у трохи аж ніби саркастичну посмішку. Хода — великими кроками, швидка, енергійна, — враження, що він завжди поспішає.

Твори свої Тодось читав приглушено-гортанно, спокійно, але виразно, чітко, емоційно:

Кліпає сонце,
І бризкає кров аж у стелю світів!

Із крапель кривавих зростають зірки,
а зорі на небі,
як в полі волошки,
зривають поети
і в'яжуть вінки
на білії чола
коханим своїм...

Народився Тодось Осьмачка 3 травня 1895 року в родині убогого селянина. Навчався самотужки й довчився до сільського вчителя. Потім — Київський інститут народної освіти і робота у київських школах.

Часто їздив додому на село й завжди з боєм розповідав, як тяжко живеться батькам.

Писати почав змалку. В час першої світової війни Осьмачка був мобілізований до царської армії. Написав поему «Думи солдата», за яку його було віддано до військово-польового суду. Визволила його із в'язниці революція.

Перша збірка творів Тодося Осьмачки під назвою «Круча» вийшла 1922 р. у київському видавництві «Слово». Тобто одночасно з першою збіркою Косинки «На золотих богів» (й у тому ж видавництві). Мабуть, тоді вони й познайомилися.

Якось, коли у нас були Валер'ян і Євген, завітав Тодось. Він рвучко привітався й одразу сказав:

— Товариші, послухайте мій вірш «Лист».

У читанні «автора цей твір глибоко схвилював нас... А мені й досі звучить голос Тодося, і в пам'яті зринають рядки вірша. Дозволю собі процитувати цей твір цілком.

ЛИСТ

Гарячим вітром прилетів
од батька лист,
що чорну кригу град звалив
там серед нив;

що скрізь поламані лежать
сухі поля
і села викотили жаль
на давній шлях.
По тім шляху пили курять
на цвинтарі —
вози то з мертвими риплять,
як журавлі...
І просить батько: «Як-небудь...
на пудів два»...
Я ж тільки й можу, що від мук
тут закричатъ! —
Сорочка в мене та штани,
ще черевик:
п'ятою з «панківки» сліди
я позначив...
Чиїми ж п'ятами вгорі
на небесах
мені так світять вечорі,
як я в сльозах...
Нічого, тату, вам не дам —
я сам як глід, —
просить до «Ар»¹ хожу в туман
важкий обід...
А поки що — крихти з шухляд
цвілі поїм
та пісню вашого села
хоч розповім.

¹ «Ар» — «Ара» — американська організація допомоги державам, які потерпіли в час І імперіалістичної війни. У Києві була ідальня, де безкоштовно видавали обіди для студентів і всіх, хто хотів. Ідальня, — до неї ходила і я, — була на вулиці Леніна, № 27.

А ті ж крихті, в ночах живі,
з стола небес
хай рідний вітер на папір
мені зідме!

Саме в той час Григорій Косинка закінчив своє оповідання «Мати». Товариші прослухали й, як кажуть, «благословили» до друку.

Григорій Михайлович узяв епіграфом до цього оповідання рядки з твору Тодося Осьмачки «Деспотам»:

А працю ту, що виросла із поту
Твого гарячого в жнива, що сипалася зерном
Через гору у кіш дубовий до млина,—
Забрали в тебе ми не так, як таті,
Але розбоем в білий день,
Коли кипіло сонце на загаті
І гукав півень до гостей!

Цей епіграф був у прижиттєвих виданнях Косинки.

Випадок сприяв тому, що я маю поетичні рядки про трагічну долю Тодося Осьмачки.

Галина Автономівна Коваленко, дружина Євгена Плужника, під час Великої Вітчизняної війни потрапила до Нью-Йорка (влітку ц. р. вона померла на дев'яностому році життя). По війні налагодились її зв'язки з сестрами Таїсією і Тетяною, що мешкають у Києві. На початку 80-х рр. од неї надійшов черговий лист. У конверт була вкладена ксерокопія цікавого вірша, присвяченого Т. Осьмачці, але, на жаль, без зазначення автора, без будь-яких відомостей про те, в якому виданні вірш опубліковано.

Коли я писала спогад про Тодося Осьмачку, сестри передали мені цей вірш. Ось він:

Могилу Тодося Осьмачки, на відміну
від інших могил поетів, цілком за-
недбана, забур'янена.

З листа

Цей сірий плащ. І бриль. І буйні брови.
Чола ясного лінія крута.
Так, це Тодось. Гортанний виспів мови
І саркастично складені уста.

Який же він інакший, незбагненний!
Все ніби так — і ніби все не так.
Поет, злидар. Бездомний і шалений,
Що по світах бродив, як вовкулак.

І не було ніде йому спокою.
Весь білий світ здавався чорним сном.
І ось тепер — цей камінь над тобою,
Над гробівцем, порослим бур'яном.

«Ніхто, ніхто не буде нас жаліти,
Коли крилом війне над нами тьма...»
Ну що ж, бур'ян. Він теж — немовби квіти,
Коли нічого іншого нема...

Цей хрест. І напис. Просто. Все до теми,
Ця вічна пам'ять — брама в забуття.
А він лежить — самотній і окремий,
Цілком такий, як був і за життя.

31.V.1979

З КРИНИЦІ БОЛЮ...

Мені аж страшно,
Як згадаю...

Т. Г. Шевченко

Ось уже понад п'ятдесят літ перед очима часто постає той ранок 18 грудня 1934 року... Тоді я, випускниця Київського інституту кінематографії, свого першого робочого дня зайшла до відділу кадрів Київської кінофабрики.

Замість відповіді на привітання почула:

— Ти сьогодні газету читала?

— Ні, не встигла.

— То візьми, почитай.

В руках у мене опинилась газета «Правда», і на другій сторінці праворуч я прочитала: «Вирок Військової колегії Верховного Суду Союзу РСР в м. Києві в справі про терористів-білогвардійців». А далі під во́сьмим пунктом у списку двадцяти во́сьми засуджених до розстрілу мій Григорій Косинка...

Познайомилися ми з Григорієм Косинкою на зустрічі Нового 1924 року. Прийшов він, як розповідав потім, зустрічати Новий рік у малознайоме товариство з цікавості, бо надокучило вже слухати: «А очі барвінкові, а очі неповторні...» Треба ж на решті побачити цю дівчину, щоб мати свою думку...

Ф. ЯКУБОВСЬКИЙ

СИЛУЕТИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Л. Тичина

Я. Савченко

М. Хвильовий

В. Загза

Л. Сосюра

Г. Хусинка

О. Вишня

М. Перещенко

Ю. Яновський

Г. Гулик

Г. Шкурний

ВИДАВНИЦТВО „КУЛЬТУРА“ ДЕРЖТРЕСТУ „КИЇВ-ДРУК“

Обкладинка збірки Ф. Якубовського,
виданої в Києві 1928 р.

На прощання дзвінко, з притиском на «я», сказав:
— Я проведу панну Тамару додому, сам проведу!
Красно дякую, товариші!

Проминуло літо, а восени ми й побралися і йшли пліч-о-пліч протягом десяти років.

Григорій Михайлович працював у редакціях журналів. Був відповідальним секретарем ВУФКУ (Всеукраїнське фото-кіноуправління), у редактораті сценарного відділу Київської кінофабрики. А ще редактором радіокомітету, як майстер художнього слова.

У тридцяті роки перекладав класиків російської літератури українською мовою: Чехова, Гоголя, Горького, Шолохова. Григорій Косинка є автором перекладу поеми М. Гоголя «Мертві душі» українською мовою (Х., ЛІМ, 1934). Видання вийшло в світ без імені автора перекладу. Під час друкування книжки не стало Косинки.

У 1968 році, вже після його реабілітації, документально доведено авторство перекладу Григорія Косинки. Варто відзначити, що «Мертві душі» українською мовою в іншому перекладі ніколи не виходили. Видання здійснювалося кілька разів «за редакцією». Тепер має вийти з іменем автора перекладу.

Я вчилася у Київському державному інституті кінематографії на операторському факультеті. Жили ми з Григорієм у повній згоді.

Писав він переважно вночі. З друком ніколи не поспішав, казав:

— Нехай полежить — охолоне, я ще перечитаю.

Писав, можна сказати, одразу й легко, майже без правок. А «легко» тому, що ретельно обдумував кожне речення, кожне слово.

Твори Косинки зажили великої популярності. Він був відомий письменник. Друкували його охоче і без зволікань. Читачі, надто молодь, чекали на нові його твори.

Починаючи з 1929 року, відбуваються тривожні, страшні події.

Повертатися в минуле нелегко... Як слушно зауважив Фейербах, мандрівка в минуле — це «уколи у серце». Як же мені повернутися до тих часів, щоб витримало моє серце? Прокручувати стрічку життя кадр за кадром у минуле більш як шістдесятилітньої давнини ой як боляче. Та цього вимагає наша історія.

Чи можна забути той час? Не було такого журналу, газети, де б не з'являлися кон'юнктурні, наклепницькі, безграмотні й brutальні статті про когось із письменників, зокрема й про Косинку.

Наклеювали ярлики, етикетки, давали прізвиська: «попутник», «апологет куркульства» і т. п. Приписували думки й слова героїв твору авторові.

Зважувалися навіть на кримінал — на перекручення тексту, що призводило до політичного перекручування. Так вчинив і провідний літературознавець тих часів С. Щупак. Наприклад, в оповіданні Г. Косинки «На золотих богів» є речення: «Б'ється червона селянська воля, умирає на своїх осьмушках та обніжках (розрядка моя.— Т. М.-С.).

Як пише В. Фашенко (1971 р.): «С. Щупак в'їдливо закидає: «Скільки пафосу Косинка знайшов, щоб оспівувати боротьбу за свої осьмушки та обніжки» (розрядка автора статті С. Щупака, 1929 р.). Ось так...

Наведу кілька рядків із статті Івана Кулика «Про одну нараду» («Рад. література», 1934, № 5). Стаття дуже велика. Обвинувачень багато.

«...Подібна ж справа була з Косинкою. Трибуна наради була потрібна йому для скарг. Косинку обурює, що, бачте, видавництво відмовилось перевидати його старі, давно викриті й засуджені марксоленінською критикою твори. Косинка покликався

на те, що «деякі письменники (безперечно автобіографічна деталь) і досі сидять по щілинах».

Він процитував навіть Некрасова:

Братья писатели! В нашей судьбе
Что-то лежит роковое...

І в цьому була гірка правда на адресу самого Косинки. Коли він уперто чіпляється за елементи капіталізму, не витравлені в його свідомості, то так а творчість його і його однодумців (їх, на щастя, небагато) — справді рокована, навіть більшою мірою, ніж думає сам Косинка» (розрядка І. Кулика).

А ось ще один «відгук» про виступ Г. Косинки на отій творчій нараді київських прозаїків:

«На тлі конкретної виробничої наради обурливим був ворожий, обивательський виступ Г. Косинки, сповнений наклепів на радянську дійсність. Незважаючи на допомогу письменницьких організацій матеріально й творчими настановами та відрядженнями, Косинка замість визнати свої помилки в таких творах, як «Політика», «Серце», «Гармонія», виступає з захистом їх; робить неправильні закиди про те, що йому, мовляв, не створюють умови і критикують з групових інтересів.

Присутні гостро засудили знахабнілу класово-ворожу вилазку Косинки» («Літ. газета», 1934, 24 травня).

А проте навіть в оточенні «недоброзичливого критичного оркестру», як висловився один журналіст, Косинка залишався людиною оптимістичного характеру, високої гідності, непохитної переконаності. Друзям він іноді казав: «То не важно, що мене цькують. Українська радянська література однаково буде одною з кращих у світі». А в статті «За високу якість та ідеологічну наснагу», яка була відгуком письменника на загальновідому постанову

ПРИГОВОРЫ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР в гор. КИЕВЕ ПО ДЕЛАМ О ТЕРРОРИСТАХ-БЕЛОГВАРДЕЦАХ.

13—15 декабря с. г. Высшая Сессия Военной Коллегии Верховного Суда Союза ССР, под председательством г. Удальки В. В., в составе членов Коллегии гг. Рычкова М. М. и Герасова А. Д., рассмотрела в гор. Киеве дела: 1) Крушельницкого А. В., 2) Бачинского Ю. А., 3) Крушельницкого Н. А., 4) Крушельницкого Т. А., 5) Сизанского Р. Ф., 6) Лебединца М. М., 7) Шевченко Г. М., 8) Карабут А. Ю., 9) Сидорова П. М., 10) Мисина В. А., 11) Леницкого В. М., 12) Сиркина-Козловской А. М., 13) Косышка-Стрелца Г. М., 14) Фальковского Д. Н., 15) Оксанит М. Г., 16) Щербина А. Г., 17) Терещенко Н. П., 18) Буракова К. С., 19) Ковалева Л. В., 20) Гельнер-Дядушок П. Ф., 21) Рыльцево А. Ф., 22) Финицкого А. М.; 23) Дмитриева Е. К., 24) Богданович А. А.; 25) Бутузова Н. М., 26) Бутузова Н. М.; 27) Пятнича В. В.; 28) Влеченко Я. Н.; 29) Ступнина Г. К.; 30) Полевого Д. М., 31) Хелтлар Н. О., 32) Беренцкого Н. П.; 33) Лукьянова Л. М.; 34) Прощенко Г. Н., 35) Пивненко К. М., 36) Натальи С. Я., 37) Лашенко А. Е. — по обвинению в организации подготовки террористических актов против работников Советской власти.

Суд установил, что большинство обвиняемых прибыло в СССР через Польшу, а часть — через Румынию, имея задания по совершению на территории УССР ряда террористических актов.

При задержании у большинства обвиняемых изъяты револьверы и ручные гранаты.

Руководствуясь постановлением Президиума ЦКЕ Союза ССР от 1-го декабря с. г. и ст. ст. 54—8 и 54—11 УК УССР, — Высшая Сессия Военной Коллегии Верховного Суда Союза ССР —

ПРИГОВОРИЛА:

1. Сизанского Романа Федоровича,
2. Крушельницкого Ивана Антоновича,

3. Крушельницкого Тараса Антоновича,
 4. Лебединца Михаила Моисеевича,
 5. Шевченко Романа Ильича,
 6. Карабут Анатолия Юрьевича,
 7. Сидорова Петра Иосифовича,
 8. Косышка-Стрелца Григория Николаевича,
 9. Фальковского Дмитрия Ивановича,
 10. Оксанита Михаила Георгиевича,
 11. Щербина Александра Гавриловича,
 12. Терещенко Ивана Петровича,
 13. Буракова Константина Степановича,
 14. Влеченко Алексея Федоровича,
 15. Дмитриева Евгения Кузьмича,
 16. Богдановича Адама Адамовича,
 17. Бутузова Порфирия Ивановича,
 18. Бутузова Ивана Моисеевича,
 19. Пятнича Владимира Васильевича,
 20. Беренцкого Якова Павловича,
 21. Полевого Дончика Иосифовича,
 22. Хелтлар Нама Онуфриевича,
 23. Беренцкого Петра Николаевича,
 24. Лукьянова Леонида Ивановича,
 25. Прощенко Константина Ивановича,
 26. Прощенко Гавриила Викентича,
 27. Натальи Сергея Яковлевича,
 28. Лашенко Александра Корнеевича —
- РАСПРЕДЕЛТЬ.**

Имущество всех конфисковать.

Приговоры приведены в исполнение.

Дела: Крушельницкого Антона Владимировича, Бачинского Юлиана Александровича, Мисина Василия Александровича, Леницкого Василия Ивановича, Сиркина-Козловской Анны Ивановны, Ковалева Льва Борисовича, Гельнер-Дядушок Петра Федоровича, Финицкого Александра Ивановича и Ступнина Герберта Карловича — Военная Коллегии Верховного Суда СССР, ввиду изменившихся новых обстоятельств, — постановила направить на исследование.

(ПАСС.)

Вирок Військової колегії Верховного суду Союзу РСР, опублікований у газеті «Правда» у грудні 1934 р.

ЦК ВКП(б) про об'єднання різних письменницьких організацій в одну спілку, він писав:

«Постанова ЦК ВКП(б) з дня 23 квітня 1932 р. спричинилася до загального піднесення літератури СРСР.

Українська радянська література — одна з ланок всесоюзної літератури — зросла за рік не лише кількісно, а найголовніше — поглибшала ідейно.

Мені, наприклад, постанова дала можливість написати більшу розміром річ «Гармонію».

Побажання до з'їзду можна висловити коротко: за високу якість літературної продукції — в першу чергу — і за повноцінне наснаження творчості. Критикам не лише виловлювати, як то було досі, ідеологічні зриви того чи іншого автора, а допомагати аналізувати ці ж хиби в світлі художніх засобів і загального ідейного спрямування твору».

Косинка продовжував працювати, обдумував нові сюжети.

Восени 1934 року ми їхали до будинку творчості у Межигір'я. Милувалися красою Дніпра та його мальовничими берегами. Григорій Михайлович декламував Шевченка.

А за кілька хвилин звернувся до мене:

— Закінчу «Перевесла», одержу гонорар, і поїдемо тоді до Дніпропетровська.

— Чому саме до Дніпропетровська?

— Адже ти знаєш, що я хочу скласти збірку «І Дніпро заговорив». На цю думку надихнули мене рядки Шевченка «Розкуються незабаром заковані люди...» та збірка пісень Михайла Драгаманова. Перші новели моєї збірки мають нагадати епізоди минулого нашої країни, тобто про що «мовчав Дніпро». На цьому тлі, я гадаю, яскраво зазвучать подальші новели, в яких буде змальована сучасність.

Тільки порівняння може вразити читача так, як вражає мене. Тільки так, здається мені, я зможу передати свої думки та почуття. І тільки так я виправдаю тему «Заговорять і Дніпро, і гори».

Розповідав я Максимові Тадейовичу про свій задум і про те, що вже збираю матеріал. Він схвалив тему, порадив найперше поїхати до Дніпропетровського музею, де знайду багато корисного.

Чудова природа Межигір'я, затишок — все сприяло роботі й відпочинку. Григорій саме працював над оповіданням «Перевесла», а точніше, відшліфовував його. А я поїхала звідти раніше — у мене була переддипломна практика на кінофабриці.

Повернувся з Межигір'я і Григорій Михайлович. Настрій у нього був чудовий, очі світилися радісними вогниками, в куточках губів жевріла ледь помітна усмішка. І сказав тоді мені:

— Зоряна моя, я «Перевесла» закінчив і полюбив це оповідання. Оце прочитаю тобі, а тоді випущу у світ. Хай люди читають...

Задум збірки «І Дніпро заговорив» залишився нездійсненим.

Я скінчила інститут. Незабаром мав відбутися захист дипломної роботи. Григорій дуже радів з того і казав:

— Скоріше б уже ти захистила диплом — почала працювати. Ми б мали якусь певну матеріальну базу, і я зміг би працювати там, де мені подобається, будучи на твоєму утриманні.

Робота диктора його не приваблювала: «У мене так багато задумів, тем, розпочатих оповідань, а часу немає. Бігаєш раз у раз на радіо, розбиваєш день».

Але не так сталося, як гадалося...

Не довелося Косинці бути на моєму «утриманні»

жодного дня. Як не довелося й мені працювати кінооператором жодного дня...

Останнє своє оповідання «Перевесла» Косинка прочитав мені, товаришам і здав до молодіжного журналу. Це оповідання й досі не знайдене.

Дипломну роботу я закінчила, написала слово до захисту і суботнього вечора 5 листопада 1934 року попросила Григорія, щоб прочитав моє слово, може б, щось виправив. Він же мені у відповідь:

— А, Тамарча! Не треба братися на ніч за таку серйозну роботу. Завтра неділя, ми будемо вдома, буде час, щоб уважно перечитати. Поспішати не треба. Все в наших руках. Ти згодна?

Я погодилася: завтра, то й завтра.

Не прочитав Григорій мого слова... Ця субота була останнім днем, коли ми були разом і коли я бачила його... Останні слова з його вуст закарбувалися у серці і звучать мені всі роки мого самотнього життя.

Диплом я захистила, здобула професію кінооператора спеціальних методів кінознімання і дістала призначення на Київську кінофабрику. Але моя «карьер» кінооператора закінчилася, не почавшись. Коли забрали Косинку, забрали і мій паспорт.

Після арешту Косинка перебував у Лук'янівській в'язниці. Я носила передачі. У записочках він писав: «Принось мені передачі не частіше як раз на тиждень. Кислу капусту й вимочену воблу». Слід сказати, що квашена капуста і вобла були їжею найскромнішою, найдешевшою.

Перебуваючи у в'язниці, Григорій Михайлович залишився оптимістом. Просив принести теплий одяг й міцне взуття. Думав, що зашлють на Північ. В ті часи отаких безвинних висилали «на десять років без права листування».

Одяг я віднесла. Відповів, що одержав усе.

Мороз Н. М. і Мороз О. З. з дітьми: Тамарою, Миколою і Олександром (на руках у матері).
Стоїть праворуч — дівчинка Улита (няня).

1 грудня 1934 року підступно вбили С. М. Кірова. Під постанову президії ЦВК СРСР, датовану тим же числом, потрапила група несправедливо заарештованих інтелігентів, зокрема письменників, і серед них — Г. М. Косинка.

Коли принесла Косинці передачу після 11 грудня, мені сказали: «Перевели до НКВС». НКВС містив-

ся на Інститутській вулиці, в приміщенні колишнього Інституту шляхетних дівчат, тепер це Жовтневий палац культури.

Коли дали мені газету у відділі кадрів кінофабрики, я в нестямі кинулася Хрещатиком до того будинку. По дорозі люди жахалися мого вигляду й одскакували од мене. Добігла й упала на порозі...

А що там? Плач, ридання, непритомні родичі репресованих. А коли підвела голову й глянула... Не знаходжу слів переказати...

Дві стрункі жінки (рідні репресованого письменника Антона Крушельницького, у списку розстріляних два сини — Іван і Тарас), кидалися з кутка в куток і в розпачі скрикували:

— То не наші! То не може бути. Нас роками мучила польська дефензива. Ми так довго просилися сюди, щоб нас пустили до Радянського Союзу. То це ж не може бути! Нас гостинно прийняли... А тепер? То не наші, не наші!..

Через два-три дні розпочалась конфіскація майна розстріляних. Пригадую, як одна жінка у розпачі кричала: викинули дитину з ліжечка, забрали ліжечко, ковдри, простирадла...

Що ж відбулося потім?

А це вже розповідь про мій тернистий шлях до Правди.

...У титрах науково-популярних кінофільмів 30-х — початку 70-х років часто можна було прочитати прізвище оператора Олени Контребинської, одного з фахівців у галузі мікрофільмування.

Знайомство наше почалося 1929 року під час вступу до Київського художнього інституту, а потім і до Київського державного кіноінституту. Навчання, спільні інтереси тогочасного бурхливого мистецького життя сприяли зміцненню наших дружніх стосунків.

Олену вирізняли велика ерудиція, знання у багатьох галузях, зокрема в галузі літератури, допитливість, глибока порядність.

І ось 1934 рік... Після опублікування вироку Олена примчала до мене і, замість сентиментальних слів заспокоєння, твердо сказала:

— Треба врятувати особисті речі Григорія Михайловича, збірки його творів, коротше, все, що лишилося після обшуку. Все це я заберу до себе. Ти повинна вірити, що настануть інші часи...

Чи треба говорити про громадянську мужність і високу людяність Олени, яка в той страшний час зуміла не тільки підтримати мене, а й зберегти видання, фотографії, особисті речі Григорія Косинки! Тепер вони експонуються у ЦДАМЛМ УРСР, в літературному музеї УРСР, на батьківщині письменника в Обухові.

Відвідали мене тоді й рідні поета Євгена Плужника, сестри Коваленки — Таїсія і Тетяна. Оце й усі...

Та, як кажуть, горе ходить у парі з бідюю.

15 квітня 1938 року прийшли арештовувати мого батька.

— Я хворий, у мене лікарняний листок, — каже батько.

У відповідь почули:

— Ми довідувалися в поліклініці й знаємо, що вас виписали на роботу 15 квітня, а ми прийшли о 3 годині ночі, отож усе законно, вдягайтеся, старий.

Батько був пенсіонер, 1876 року народження. Учасник революційних подій 1905—1907 років на Чернігівщині й на Полтавщині.

Теж просив, щоб вислали теплий одяг. Послали. Повернувся з написом: «Через відсутність адресата».

З півроку я не роздягалася до третьої, четвертої години ночі — з вузликом біля себе чекали з мату-

СПРАВКА

Военная Коллегия
Верховного Суда
Союза ССР

5. ноября 1957

№ 4и-011854/57

Москва, ул. Пароского, д. 15.

Дело по обвинению КОСЫНКА-СТРИЛЕЦ Григория Михайловича, арестованного 5 ноября 1934 года, пересмотрено Военной коллегией Верховного Суда СССР 19 октября 1957 года.

Приговор Военной коллегии от 18-14-го декабря 1934 года в отношении КОСЫНКА-СТРИЛЕЦ Г.М. по вновь открывшимся обстоятельствам отменен и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

КОСЫНКА-СТРИЛЕЦ Г.М. реабилитирован
посмертно.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВУЮЩИЙ СУДЕБНОГО СОСТАВА
ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СССР
ПОЛКОВНИК ЮСТИЦИИ

Цылинский
(ЦЫЛИНСКИЙ)

ис

Довідка про реабілітацію Григорія Косинки.

сею, що придуть і по мене... А на ранок ішла на роботу. Мало хто знав про мою долю. А хто знав — співчували...

1956 рік. XX з'їзд КПРС. Доповідь на з'їзді М. С. Хрущова. В установах читали після роботи листа ЦК КПРС про культівське беззаконня. Слухаючи листа, люди втрачали свідомість... І я теж...

Після з'їзду нарешті поновлені чесні імена Григорія Косинки і мого батька Михайла Мороза.

Маю дві довідки про посмертно реабілітованих. Тільки сьогодні ми можемо говорити про все мовою правди.

Але не зміє й джерельна вода того болю...

Григорій Косинка загинув у 35-річному віці. Реабілітували його 1957 року. Ні 50-річного, ні 60-річного ювілею не відзначалося. Наближалося сімдесятиліття від дня його народження — листопад 1969 року. Президія Спілки письменників України прийняла рішення про відзначення цієї дати. Головою ювілейної комісії було обрано Михайла Стельмаха.

Саме напередодні ювілею вийшла з друку листівка з портретом Косинки — роботи народного художника СРСР Василя Касіяна. Цілу ніч я надписувала листівки на згадку про цей вечір. Листівки поклали на кожний стілець у залі, та ще й на підвіконні.

Вшанувати пам'ять Григорія Косинки прийшло багато людей. Зал СПУ, де відбувався вечір, невеликий, поставили стільці на проході. Люди заповнили й кімнату, що передує залові, але все йшли і йшли...

Відкриваючи вечір, Михайло Панасович сказав: «Золотими хвилями петрівчанської ниви, і оберемками сонця, і зоряним чаром віє таке земне і таке поетичне слово Григорія Косинки. Бідняцьке поле і червона селянська воля породили його. Так, він вийшов із глибини революції, щоб оспівати її переможну ходу, щоб оспівати життя селянського роду, щоб віддати людям усю любов великого, щедрого й доброго серця... Ще не дійшовши до творчого zenіту, пішов од нас чудовий співець, але творчість його назавжди залишається з народом, з людьми, поміж яких і для яких він жив і творив».

Далі з віршами, написаними саме до цього ювілею, виступили поети Дмитро Павличко, Терень Масенко, Олекса Ющенко.

Дмитро Павличко

ЧИТАЮЧИ ГРИГОРІЯ КОСИНКУ

Одкрилась книжка. Входять батько й мати.
В душі сльоза, в сльозі, як сонце, щем.
Змовкають золотих богів гармати,
І тиша смерті вибуха плачем.

За мною плачуть рідні. Так, за мною.
Не плачте, мамо! Ми ж перемогли!
І вже за перемогою сумною
Вкраїна блисла, як зоря із мли.

Та довго ще по невеселих селах
Ішла війна і люди прями дріт.
Я жив і гинув у його новелах,
Я проклинав і прославляв свій рід.

Помстились люто золоті богове
За те, що ми зrekliся їх ярма...
Та він воскрес в ясі своєї мови,
А воскресіння тим богам нема!

Одкрилась книжка. Входять батько й мати.
В душі сльоза, в сльозі, як сонце, щем.
Він мусив своє серце надірвати
Під правди неподільним тягарем,

Терень Масенко

КОЛОСНЯ ЖИТА УКРАЇНИ

Пам'яті автора «В житах»

1

Десь повинь місячно хлюпоче
І море в чари сповива,
Такі були там кримські ночі,
Що й не вгорнути у слова,—
Лише в прозорій акварелі
Я можу пам'яттю схопить:
Юнак стоїть на сірій скелі...
Під ним шалений вир кипить...
Ми там зустрілися з тобою,
Доби весняної співець,
Красу, як щастя, брав ти з бою —
Ти ріс над часом, над журбою,
Грицько, Михайлів син, Стрілець!

2

Він був поетом
без пози й галасу,
Ткачем золотистої прози.
І все задумане —
йому вдавалося,
Як шукачеві —
щастя в дорозі!
Як він світився
в кожній новелі
Голосом днів урочистим!
Наче сплелися його акварелі
Листям барвінку чистим...

Де ж тебе, Грицю,
Чорного моря
Хвиля блакитна чекає?..
Відстань і роки
слово поборе,
Як нас за серце торкає!
Хто скаже вітру —
щоб він не віяв?
Вихору мовить: спинися?
Що ти у полі рідним посіяв —
Вічне, зелене то листя...
Юна відвага
ніде не втрачена!
На чорнім — червонеє шитво.
Писав.
Мов ішов на любовне побачення
Або до турніру чи битви.
У ньому кипіла невтома бійця
Гейзером, а не криничкою!
Умів глаголом пекти серця —
Не лікувати водичкою.

3

Порвали степ ворожі міни,
І небо там було камінне...
А квітне далеч степова!
Колоссям жита України
Мені дзвенять твої слова.
Немов на міді, на папері
Писав — що в серці розцвіло.
Влетів у вік,
Як буря в двері,
Від Гонти чи Миколи Джері
Щось у житті його було.

Ах, мідь ота жовтогаряча
В достиглім житечку степів!
І, може, тільки вітер плаче,
Що дивний колос не доспів.

Посмертна книга нам поверне
Все щастя першої сівби,
Тих колосків дорідні зерна,
Де перейшов залізні стерні
Він для щасливої судьби:

Бо нині добрий світ людський
Збира його пісні весінні.
І будуть вічні колоски
На нашій вічній Україні!

Олекса Ющенко

БОРОЗНА ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

Розповідав про ниву з бур'янами
І щедре серце людям розкривав...
Шлях нелегкий прослався перед нами,
Якими йшли здобути людських прав...

Той шлях благословляла рідна мати,
І він ставав рівнішим для синів.
Не легко цілину їм піднімати,
Коли грозою степ полум'янів.

Травинка ніжна тягнеться до сина,
І плаче збите, кволеньке стебло...
Воно в душі ніколи не загине,—
Пругке й зелене буде, як було.

Замислився в степу, схилився в мовчанні
Співець і син... Задума — на віки.
Душа його в чайному ячанні,
Степ тягнеться колоссям до руки...

Того співця не бачив я ні разу,
Але ж чому здається, що навстріч
Степами йде, забувши про образу,
Відбившись променем на тисячах облич...

Але ж чому він радістю і горем
Зо мною поділився, хоч не зна,
Що степовим чарується простором
Його глибока, чесна борозна...

Вечір закінчився великим концертом.

Січень 1970 року. На відзначення 70-річчя Григорія Косинки мене запросило Львівське відділення СПУ. Доповідь зробив літературознавець Степан Трофимчук. Із спогадами виступила Марія Галич, член літературного угруповання «Ланка» — «Марс». Свій вірш «Пам'яті Григорія Косинки» прочитав поет Роман Лубківський:

ПАМ'ЯТІ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

Україна гримить колосками,
Україна видзвонює крицею
Над розтерзаними роками,
Над затихлою громовицею.

Світять — зоряно, зірно, червоно
Імена на дзвінкій скрижалі.
І безсмертя з устами пошерхлими
П'є настій золотої печалі.

Ясен спів із стрепен не вибитий,
Щез, хто повз клеветою скорою...
У роздольного вітру випитай
Свій кінець і початок, Григорію...

А безсмертя дощем-росинкою
Окропляє сонячні чола.
Розмовляють друзі з Косинкою,
Ніби вчора, гей, ніби вчора...

І в роках немає різниці,
Хоч удвічі старші за нього,—
Бо кладеться покіс пшениці
І для хліба й зерна золотого...

Україну снігом і житом
Засипа новорічний вечір.
А ми — житимем. Житимем. Житимем,—
Кажуть зерна крихкій холоднечі...

На концерті, яким завершився цей вечір пам'яті Г. Косинки, актор Львівського драматичного театру імені Марії Заньковецької Станіслав Максимчук майстерно прочитав кілька творів ювіляра й серед них новелу «В житах», яка викликала бурхливі оплески присутніх.

2 червня 1971 року на фасаді будинку № 24-Б по вулиці Володимирській відкрито меморіальну дошку й бронзове погруддя письменника. Саме в цьому будинку Григорій Косинка написав свої найкращі твори: «Політика», «Мати», «Анкета», «За ворітьми», «Змовини», «Серце». Автори меморіалу — народний художник УРСР скульптор Галина Кальченко та архітектор Анатолій Ігнащенко. Тут же, біля колишнього помешкання письменника, відбувся мітинг, який відкрив начальник управління культури

Київського міськвиконкому В. В. Білоус. Про життя і творчість Григорія Косинки розповіли письменники Микита Шумило, Юхим Мартич, Михайло Стельмах, який зокрема сказав: «Сьогодні ми вшануємо славного сина українського народу, пристрасного борця за червону селянську волю. Він вийшов із надр революції і став співцем бурі, яка змітає і золотих богів, і сірих баронів, і сірятину днів».

У квітні 1973 року, напередодні травневих свят, екіпаж пасажирського теплохода, який носить ім'я Григорія Косинки (один з кращих у Миколаївському порту), запросив мене на зустріч з річковиками й пасажирами теплохода.

Приїхали ми разом з журналісткою Людмилою Калиновською й мистецтвознавцем Андрієм Кіньком. Привезли скульптурний портрет Косинки — роботи Галини Кальченко, великий стенд, який розповідає про життєвий і творчий шлях письменника, бібліотечку з його творів.

Під час урочистих зборів миколаївських портовиків з нагоди свята 1 Травня працівники порту подарували мені чудову порцелянову вазу із знаменитим Петриківським розписом і отаким дарчим написом: «З нагоди річниці присвоєння теплоходу ім'я «Григорій Косинка», дружині письменника Тамарі Михайлівні. Від керівництва Миколаївського порту. Квітень 1973».

В інформації про цю зустріч газета «Південна правда» писала: «..Віддано швартови. Судно відчалює. Учасники зустрічі вже з причалу вітають екіпаж, проводжаючи теплоход в його черговий рейс. «ГРИГОРІЙ КОСИНКА» розвертається, прибавляючи оберти на вал.

— Щасливого плавання тобі, скромний і чудовий трудівник наших річок!»

Швидко збігають роки... Наближався 1979 рік —

рік вісімдесятиліття від дня народження Григорія Косинки. Припало воно на «застійні часи», а це позначилося й на Косинчиному ювілеї. При вході до будинку Співки письменників, на дверях, поставили контролерів, які пропускали тільки тих, хто мав спілчанське запрошення (на одну особу). Отож зал був заповнений, але не переповнений, як 1969 року. Відчувалася деяка настороженість, стриманість в усій атмосфері цієї зустрічі. Втім, були й теплота, і щирість людей, що прийшли вшанувати Косинку. З Миколаєва приїхав і виступив капітан теплохода «ГРИГОРІЙ КОСИНКА». Головував на вечорі Микита Михейович Шумило.

Із змістовним словом про ювіляра виступив письменник Володимир Дрозд, який сказав: «Вогонь, запалений письменником, не гасне разом з його життям, якщо це справді живий вогонь, а не словесна бутафорія. Він залишається зорею на небі народу, щоб світити прийдешнім поколінням. Одною з таких зірок судилося стати і Григорію Косинці...»

Яскравим був виступ Володимира Яворівського: «Лише людині в цьому нашому світі дано щастливу здатність: із сучасного — бачити минуле і майбутнє водночас. Навіть коли ми жагуче вдивляємося у завтрашність, не стоїмо спиною до нашого минулого — воно потужно працює в нас самих. А що вже казати про царину духу, яка просто неможлива без постійного відчуття саме духовного досвіду тих, хто жив на цій землі, жадібно дошукувався істини, страждав і радів, орав і сів, кидав виклик скороминучості часу.

Ось чому ми, сучасники, не можемо уявити нашу молоду українську літературу 20-х років без натрудженого, мозолястого селянського реалізму Григорія Косинки, без його пристрасної, ба навіть нервової, рішуче зірваної з гарячих уст фрази, яка через

півстоліття доносить до нас хапливий, драматично-темпераментний подих часу:

«Сміялися-танцювали, а молода плакала: вийшла заміж — та після вінця...

— Люблю тебе, Палазю, та не знаєш за що? Ха-ха!

«За що?» — зацвірінькали в повітрі горобці.

— За земельку! — гукнув п'яний сват.

— Ги-ги! От диво!

— Ми, Паньчуки — музики; граємо гарно, краще всіх: сватаємо дівчат на врем'я, за земельку, плюємо дурням кислоским, що про гріх лементують... Ми розуміємо діло...

Так сказав сват».

Як густо-психологічно «замінована» ця Косинчина проза. У ньому — і вражаючий потік свідомості, яким буде хизуватися світова література шістдесятих років. У них — і плетиво «химерно-фольклорного», за яке жадібно вхопиться українська проза сімдесятих, і — потужна жилавість слова, яка спрацює в «Бур'яні» Головка й перейде від Григорія Михайловича Косинки до Григорія Михайловича Тютюнника у «Вирі», а потім — і до Григора Михайловича Тютюнника в його новелах і повістях.

Ось який могутній відблиск кинув Косинка на всю нашу радянську літературу. І є щось воістину знаменне в тому, що ми сьогодні не просто вшануємо роковини його появи на світ, а думаємо про його, косинківський, досвід у нашій літературі.

Добре, коли творчість письменника витримує безжальну ревізію часу. Косинці випала особлива доля — він і досі працює в наш час, бо навіть при нашому теперішньому «літературному добробуті», коли «завізно» у видавництвах і коли хвіст черги на прийом до Спілки письменників розтягнувся від хутора Михайлівського до Києва, Косинка залиша-

ється одним з найперших новелістів на Україні. І це при тому, кажучи теперішньою термінологією, що ми знаємо лише «початківця» Косинку, котрий встиг, як на наші часи, видати одну-єдину книжечку, в яку, одначе, стільки закладено духовної, людинознавчої енергії, що наша проза і сьогодні без неї немислима.

Не забуваймо і про те, що саме Косинка був автором знаменитого вітання Василеві Стефаникові від українських радянських письменників. І Стефаник відповів, у першу чергу, йому, Косинці: «Коло вугла своєї хати, що найближче до Вас, виглядаю, аби-сьте принесли нам велике слово, як Шевченко. Ніколи ми від наших углів не спускали ока з України. Живемо Вашим життям і Вашою надією».

Пам'ятаємо також про те, що Косинка — поки що єдиний прозаїк в українській літературі, який так органічно, надійно і творчо підтримав стефаниківську школу новели. Скільки поразок зазнали потім молоді новелісти, котрі прагнули дошикуватися до цього ключа, бо повторити Стефаника неможливо, а продовжити — дано лише тим, хто може дорівнятися до його духовної величі. Стефаник спалює своїх епігонів ще на підступах до його мистецького світу. А молодого Косинку він великодушно впустив у свої найсвятіші мистецькі таємниці.

То неправда, що Косинка написав дуже мало. Як на мене, то він був і співавтором «Бур'яну» Головка, і співавтором Гончаревих «Прапорonoсців», і співавтором «Виру» Григорія Тютюнника, і співавтором діалогії про українське село Василя Земляка, і співавтором новел та повістей Григора Тютюнника... Зрештою, все краще, що з'явилося за п'ять десятиліть розвитку української радянської літератури, — все з його високого і мудрого благословення.

Хіба цього мало?

Отож не марнуймо сил і снаги на те, щоб воздати йому заслужену похвалу, краще думаймо над його мистецькими уроками, бо він не простить нам словесної віхоли, дрібного марнослав'я, легкопису й верхоглядства.

Косинка, Яновський, Головка, Смолич, Сенченко, Земляк... Вони стежать за нами із свого безсмертя. Отож кожної хвилини думаймо, чи такі ми, якими вони нас хочуть бачити?»

Визначною подією у відзначенні 80-річчя Григорія Косинки стало відкриття пам'ятного знака на його батьківщині, в селі Щербанівка. Автори пам'ятника — лауреати премії ім. Т. Г. Шевченка, народний художник УРСР Галина Кальченко та архітектор Анатолій Ігнащенко. Прикро й сумно було, що в час відкриття пам'ятника на цьому святі не було Галини Никифоровни, ще молодою пішла вона з життя.

Обухівська газета «Зоря Жовтня» про цю подію писала в інформації «Шанобливий дар земляків»: «У просвіті між двома плитами сірого бетону, що символізують розірвану книгу суворого життя письменника, — чудової роботи погруддя на рейках з нержавіючої криці, як нержавіюча правда життя народу. Тут підпис: ГРИГОРІЙ КОСИНКА, і дата: 1899—1934 рр.

Коротке, мов спалах яскравої зірки, життя. І світло цієї зірки довго йде до людських сердець...»

Закінчити свою розповідь хочу рядками нашого славного поета, земляка Григорія Косинки — Андрія Малишка:

КОСИНЦІ

Ми тебе шукаем по росинці
В Щербанівці серед тополни.
І виходить мати у косинці,
Виглядає, чи не прийде син.

Не приймав ти підлості нітрохи,
Прогримів, немов весняний грім.
І стоїть засмучена епоха
Над безсмертним іменем твоїм.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Анищенко Калістрат Романович (1885—1929) — український радянський письменник. Дядько Григорія Косинки. Брат матері Григорія Косинки — Наталії Романівни.

Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — український радянський композитор, диригент, педагог.

Верховинець (Костев) Василь Миколайович (1880—1938) — український радянський композитор, хореограф, диригент, етнограф, педагог. Автор багатьох революційних пісень. Найбільш відома — «Грими, грими, могутня пісне» на слова поета Дмитра Загула. Жертва сталінських репресій. Заарештований у квітні 1938 р. Реабілітований посмертно.

Волков Михайло Іванович (1886—1947) — російський радянський письменник. Листувався з Г. Косинкою. У ЦДАЛМ СРСР зберігаються сім листів (1922—1923 рр.) Г. Косинки до М. Волкова.

Вороний Микола Кіндратович (1871—1940) — український радянський поет, театрознавець, перекладач. Переклав українською мовою «Інтернаціонал», «Марсельезу», «Варшав'янку».

Вороний Марко Миколайович (1904—1939) — український радянський письменник. Син поета Миколи Вороного. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Вухналь Юрій, Іван Ухналь (Ковтун Іван Дмитрович, 1906—1937) — український радянський письменник-гуморист. Жертва

сталінських репресій. Заарештований 15 липня 1937 р. Реабілітований посмертно.

Галич Марія Олександрівна (1899—1974) — українська радянська письменниця, педагог.

Гора Йосеф (1891—1945) — чеський письменник, журналіст, редактор газети «Руде право».

Грінченко Борис Дмитрович (Василь Чайченко, 1863—1910) — український письменник, філолог, етнограф.

Грінченко Анастасія Борисівна (1884—1908) — дочка Бориса Грінченка, українська письменниця і перекладачка.

Дейч Олександр Йосипович (1893—1972) — російський радянський письменник, літературознавець, перекладач.

Демуцький Порфирій Данилович (1860—1927) — український радянський фольклорист, хоровий диригент, лікар.

Демуцький Данило Порфирович (1895—1954) — український радянський кінооператор. Оператор фільмів О. Довженка «Арсенал», «Земля».

Досвітній Олесь (Скрипаль Олександр Федорович, 1891—1934) — український радянський письменник. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український історик, учений, публіцист, громадський діяч.

Драй-Хмара Михайло Опанасович (1889—1939) — український радянський поет, літературознавець. Жертва сталінських репресій. Заарештований у вересні 1935 р., засуджений на 5 років ув'язнення у північно-східних таборах, загинув на Колімі. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Загул Дмитро Юрійович (1890—1938) — український радянський поет, перекладач, літературознавець. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Зеров Микола Костьович (1890—1941) — український радянський поет, літературознавець, критик. Жертва сталінських репресій. Заарештований 1935 р., загинув на Соловках. Реабілітований посмертно 1957 р.

Кавалерідзе Іван Петрович (1887—1978) — український радянський скульптор, кінорежисер, сценарист, драматург.

Качура Яків Дем'янович (1897—1943) — український радянський письменник.

Кітон Бестер (1896—1966) — американський актор і кінорежисер. Світове визнання здобув як комічний актор німого кіно.

Кічура Мелетій Омелянович (1881—1937) — український радянський поет. Жертва сталінських репресій. Заарештований 1933 р., засланий до Воркути. Реабілітований посмертно.

Кобилянський Володимир Олександрович (1895—1919) — український радянський поет.

Козицький Пилип Омелянович (1893—1960) — український радянський композитор і громадський діяч.

Козланюк Петро Степанович (1904—1965) — український радянський письменник.

Колесса Філарет Михайлович (1871—1947) — український радянський фольклорист-музикознавець.

Контребинська Олена Євгенівна (1910—1974) — кінооператор, друг родини Григорія Косинки. Дочка відомого лікаря-педіатра Є. К. Контребинського.

Косинка (Стрілець) Григорій Михайлович (1899—1934) — український радянський письменник, новеліст. Жертва сталінських репресій. Заарештований 5 листопада 1934 р., розстріляний 17 грудня 1934 р. Реабілітований посмертно 1957 р.

Косяченко Григорій Панфілович (1903—1936) — український радянський поет.

Кримський Агатангел Юхимович (Євтимович) (1871—1942) — український радянський письменник, перекладач, вчений-філолог.

Кропивницький Марко Лукич (1840—1910) — український драматург, актор, режисер. Основоположник українського професійного реалістичного театру.

Курбас Лесь (Олександр) Степанович (1887—1942) — український радянський режисер, актор. Організатор труп «Молодий театр», «Березіль». Жертва сталінських репресій. Заарештований 26 грудня 1934 р. у Москві, засуджений (у Харкові) і засланий на Соловки. Реабілітований посмертно.

Леонтович Микола Дмитрович (1877—1921) — український радянський композитор, хоровий диригент, громадський діяч.

Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — український композитор, фольклорист, основоположник української класичної музики.

Лукашевич Павло Якимович (1806—1887) — український фольклорист і етнограф.

Майерова Марія (1882—1967) — чеська письменниця, член Компартії Чехословаччини з 1921 р.

Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — український вчений, філософ, історик, фольклорист, письменник.

Мартич Юхим Маркович (1910—1981) — український радянський письменник.

Мартович Лесь Семенович (1871—1916) — український письменник.

Масенко Терень Германович (1903—1970) — український радянський поет.

Метерлінк Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник.

Могилянський Михайло Михайлович (1873—1942) — український радянський письменник, літературознавець.

Мозжухін Іван Ілліч (1888—1939) — кіноактор дореволюційного російського кінематографа.

Мороз Микола Михайлович (1899—?) — художник, скульптор, журналіст. Друг В. Касіяна, брат дружини Г. Косинки—Мороз-Стрілець Т. М. До кінця 20-х років жив у Празі, потім — у Франції.

Мороз Михайло Наумович (1876—?) — економіст, батько Мороз-Стрілець Т. М. та Мороза М. М. Жертва сталінських репресій. Заарештований 15 квітня 1938 р. Реабілітований по смертю 1959 р.

Нарбут Георгій Іванович (1886—1920) — український радянський художник-графік.

Незвал Вітезслав (1900—1958) — народний поет Чехословаччини.

Неєдлі Зденек (1878—1962) — громадський, державний діяч Компартії ЧССР, історик, музикознавець.

Осьмачка Тодось Степанович (1895—1962) — український радянський поет. На початку 40-х років емігрував.

Панч (Панченко) Петро Йосипович (1891—1978) — український радянський письменник.

Підмогильний Валер'ян Петрович (1901—1941) — український радянський письменник, критик, перекладач з французької й інших мов. Жертва сталінських репресій. Заарештований у грудні 1934 р., загинув на Соловках. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Плужник Євген Павлович (1898—1936) — український радянський поет. Жертва сталінських репресій. Заарештований 5 грудня 1934 р., помер на Соловках. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Поліщук Валер'ян Львович (1897—1942) — український радянський поет. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 17 жовтня 1957 р.

Руданський Степан Васильович (1834—1873) — український поет.

Савченко Яків Григорович (1890—1937) — український радянський поет, критик, літературознавець. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 1957 р.

Садовський (Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — український актор, режисер, діяч дореволюційного і радянського театру.

Саксаганський (Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — український актор, режисер, театральний діяч дореволюційного і радянського театру.

Северин Іван Митрофанович (1881—1964) — живописець, викладач Харківського художнього інституту.

Семенко Михайло (Михайль) Васильович (1892—1937) — український радянський поет, один з представників українського футуризму. Жертва сталінських репресій. Загинув 5 жовтня 1937 р. Реабілітований посмертно 5 листопада 1957 р.

Сениця Павло Іванович (1879—1960) — український радянський композитор, фольклорист, педагог.

Сосюра Марія Гаврилівна (нар. 1910 р.) — дружина Володимира Сосюри.

Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, драматург, театральний і громадський діяч.

Степовий (Якименко) Яків Степанович (1883—1921) — український радянський композитор.

Тенета (Гурій) Борис Йосафович (1903—1935) — український радянський письменник. Жертва сталінських репресій. Заарештований 18 грудня 1934 р., у лютому 1935 р. покінчив життя самогубством у Лук'янівській в'язниці.

Стефаник Василь Семенович (1871—1936) — український письменник.

Струхманчук Яків Михайлович (1884—1933) — український радянський графік. Автор портретів Кічури, Загула та ін.

Терещенко Марко Степанович (1894—1982) — український радянський актор, режисер, заслужений артист УРСР.

Терещенко Микола Іванович (1898—1966) — український радянський письменник, поет, перекладач.

Файбишенко Михайло Абрамович (1901—1967) — український радянський журналіст.

Филипович Павло Петрович (1891—1937) — український радянський поет, літературознавець. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 23 січня 1958 р.

Холодна (Левченко) Віра Василівна (1893—1919) — російська кіноактриса.

Хоткевич Гнат Мартинович (1877—1938) — український радянський письменник, актор, мистецтвознавець, перекладач, бандурист, автор підручника гри на бандурі. Жертва сталінських репресій. Заарештований 8 жовтня 1938 р. Реабілітований посмертно.

Черемшина Марко (Семанюк Іван Юрійович, 1874—1927) — західноукраїнський письменник і культурно-громадський діяч.

Шабліовський Євген Степанович (1908—1983) — український радянський критик, літературознавець.

Шкурупій Гео (Георгій) Данилович (1903—1937) — український радянський письменник. Жертва сталінських репресій.

Заарештований 25 листопада 1937 р. Реабілітований посмертно 15 жовтня 1957 р.

Щупак Самійло Борисович (1895—1942) — український радянський літературознавець, редактор газет та журналів. Жертва сталінських репресій. Реабілітований посмертно 5 листопада 1957 р.

Яворницький Дмитро Іванович (1855—1940) — український історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник.